

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
XƏZƏR UNİVERSİTETİ

İQTİSADİYYAT VƏ BİZNES YÜKSƏK TƏHSİL FAKÜLTƏSİ

İstiqamətin şifri və adı: 060409-Biznesin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşmanın adı: Biznesin təşkili və idarə edilməsi (maliyyə üzrə)

magistrantı

Hüseynli Fərid Yaşar oğlu

magistr dərəcəsi almaq üçün

**“AZƏRBAYCANIN İQTİSADİ İNKİŞAFINDA VENÇUR KAPİTALININ VƏ
İNNOVASIYALARIN ROLU”**

Mövzusunda

DİSSERTASIYA İŞİ

Elmi rəhbər:

i.f.d., dos. Azər Mehtiyev

Bakı - 2024

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. İNNOVASIYALAR – İQTİSADİ ARTIMIN VƏ SOSIAL-İQTİSADİ İNKİŞAFIN HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ KİMİ.....	6
1.1. İqtisadi artım və sosial-iqtisadi inkişaf: mahiyyəti, amilləri və xüsusiyyətləri	6
1.2. İnnovasiyalar: mahiyyəti, növləri, iqtisadi artımda yeri və rolu.....	15
1.3. Vençur kapitalı - innovasiya ekosisteminin bir komponenti kimi.....	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA MÜHİTİ VƏ VENÇUR MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	28
2.1. Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin mövcud vəziyyətinin təhlili	28
2.2. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəallığının qiymətləndirilməsi	32
2.3. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi mexanizmləri və vençur kapitalının tətbiqi vəziyyəti	43
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VENÇUR MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İNNOVASIYALI İNKİŞAFIN STİMULLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....	51
3.1. Vençur maliyyələşdirilməsinin tətbiqi sahəsində uğurlu təcrübələr və Azərbaycan üçün “dərslər”	51
3.2. Azərbaycanda vençur kapitalının və vençur maliyyələşdirilməsinin inkişaf etdirilməsi yolları və mexanizmləri	66
3.3. Ölkədə innovasiya ekosisteminin təkmilləşdirilməsi və müəssisələrin innovasiya fəallığının stimullaşdırılması istiqamətləri.....	69
NƏTİCƏ.....	75
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İnkişaf etməkdə olan bir ölkə kimi Azərbaycanda innovativ iqtisadiyyat uzunmüddətli tərəqqi yolunun bazis bir amili olaraq tanınır və sözsüz ki, sözügedən prosesdə vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi də özlüyündə əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Ümumilikdə innovasiyaların maliyyələşdirilməsi ölkəmizə neft resurslarından və onun gəlirlərindən asılılığı azaltmağa, yəni, bir sözlə, Holland sindromundan qurtulmağa yardımçı olur ki, bu da dövlətin davamlı iqtisadi tərəqqisinin açar mexanizmi sayılır.

Vençur kapitalına gəldikdə isə o, müxtəlif sektorlar üzrə olduqca yeni iş yerlərinin formalaşdırılması və iqtisadiyyatın ümumilikdə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əhəmiyyətli olan müvafiq startapların və ən əsası, kiçik biznesin tərəqqisinə təkan verməkdədir. Vençur maliyyələşdirilməsi vasitəçiliyi əsasında tədqiqat və inkişafa olan investisiyaların artması məhz yeni texnologiyaların tətbiq olunmasına dəstək verir və bu istiqamətdə xarici investorları da ölkəyə cəlb edə bilər. Azərbaycanda innovasiyaların dəstəklənməsinə istiqamətləndirilmiş müvafiq proqramların və həmçinin əlaqədar qurumların buna olan təşəbbüslərin sayı getdikcə artmaqdadır ki, bu da bu məhz mənim tezis mövzumun tədqiq edilməsi aktuallığını ön plana çəkir.

Vençur kapitalı yalnızca maliyyələşdirməni deyil, eyni zamanda həm də gənc və yüksək gələcək perspektivi olan kiçik və orta şirkətlərin müvəffəqiyyət qazanmaları üçün lazım olan müvafiq biznes təcrübəsinin təminatında da öz rolunu göstərir. Dövlətin iştirakı və vençur maliyyələşdirilməsinə dəstək ölkədə innovasiya sektorunun inkişafında həlledici amildir. İnkişaf etmiş vençur kapitalı ekosisteminin olmaması Azərbaycan iqtisadiyyatının texnoloji tərəqqisinə bir maneədir və ölkədə biznes fəaliyyətinin qloballaşmasını ləngitməklə onların rəqabətə davamlılığını da azaldır. Müəssisənin maliyyələşdirilməsinin tətbiqi və həmçinin dəstəklənməsi məhz hüquqi, vergi və eyni zamanda təhsil dəstəyi də daxil edilməklə inteqrasiya olunmuş bir kompleks yanaşmanın mövcudluğunu tələb edir.

Beləliklə, zənnimcə, vençur kapitalına və innovasiyaların maliyyələşdirilməsinə diqqətin yönəldilməsi Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisi üçün həтта həyati bir əhəmiyyət kəsb edir, çünki, bu, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə, ölkədə yerli sahibkarlığın gücləndirilməsinə və dövlətimizin iqtisadiyyatının beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsinə töhfə verir ki, bütün bu əhatə edilən arqumentlər də məhz mövzumun aktuallığını əhatə edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Bu tədqiqatın məqsədi innovasiyaların maliyyələşdirilməsinin vençur mexanizmlərinin yaradılması və tətbiqi sahəsində ölkəmizin üzləşdiyi çətinlikləri və maneələri aşkarlamaq, bunların haradan qaldırılması yollarını müəyyən etmək və müvafiq tövsiyələr işləməkdir. Tədqiqat əsnasında yerinə yetirilmiş vəzifələr aşağıdakılardır:

1. İqtisadi artım və sosial-iqtisadi inkişafın mahiyyətini, amillərini və eyni zamanda xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;
2. İnnovasiyaların mahiyyətini, onların növlərini, innovasiyaların iqtisadi artımda müvafiq yerini və həmçinin rolunu aşkar etmək;
3. Vençur kapitalını innovasiya ekosisteminin əsas bir komponenti kimi nəzərdən keçirmək;
4. Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin mövcud vəziyyətinin təhlilini aparmaq;
5. Ölkəmizdə müəssisələrin innovasiya fəallıqlarının qiymətləndirilməsini həyata keçirmək;
6. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi mexanizmlərini və eyni zamanda vençur kapitalının tətbiqi vəziyyətini analiz etmək;
7. Vençur maliyyələşdirilməsinin tətbiqi sahəsində uğurlu təcrübələri müqayisəli təhlil etmək və onlardan Azərbaycan üçün çıxarılacaq dərsləri müzakirə etmək;
8. Azərbaycanda vençur kapitalının və vençur maliyyələşdirilməsinin inkişaf etdirilməsi yolları və mexanizmlərini müəyyənləşdirmək;
9. Ölkədə innovasiya ekosisteminin təkmilləşdirilməsi və müəssisələrin innovasiya fəallığının stimullaşdırılması istiqamətlərini öyrənmək.

Araşdırma sualı: Azərbaycanda vençur kapitalının uğurlu tətbiqi üçün əsas maneələr nədir?

Tədqiqat fərziyələri:

Fərziyə 1: Elmi-texnoloji fokuslu fəaliyyətlərin vençur maliyyələşdirilməsi məhz Azərbaycanın iqtisadiyyatının diversifikasiyasına müsbət təsir göstərəcək və ölkəmizin neft gəlirlərindən olan asılılığı azaldacaqdır.

Fərziyə 2: Azərbaycanda qanunvericilik və eyni zamanda mövcud olan vergi tənzimlənməsi üzrə aparılacaq islahatlar innovasiyaların daha sürətli bir formada vençur hesabına maliyyələşdirilməsini təmin edə bilər.

Fərziyə 3: Mövcud dövlət dəstəyi proqramları vençur kapitalının və innovasiyaların maliyyələşdirilməsi üçün kifayət qədər effektiv deyil və bu məsələdə digər ölkələrin təcrübəsi mühüm rol oynayır.

Tədqiqat metodları: Araşdırmada analiz, müqayisəli və statistik təhlil, anket sorğusu metodu, xətti reqressiya analizi metodu və sintez metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını Dövlət Statistika Komitəsi, Dünya Bankı, Statistanın statistik hesabatları, həmçinin keçirilmiş sorğunun nəticələri təşkil etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycanda innovasiyaların vençur maliyyələşdirilməsində mövcud problemlər və onların həll yollarının məhz anket sorğusu və reqressiya analizi metodu əsasında öyrənilməsindədir. Ədəbiyyat icmalına nəzər yetirdikdə görürük ki, bununla bağlı müxtəlif araşdırmalar mövcud olsa da, dərs alınacaq ölkə nümunələrinin müqayisəli təhlili, sorğu araşdırması və sorğu nəticələrinin SPSS-də işlənməsi kimi qarışıq metodların istifadəsində bu elmi iş məhz unikal bir araşdırmadır.

Nəticələrin tətbiq edilə biləcəyi sahələr: Nəticələr Azərbaycanda vençur maliyyələşməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi səlahiyyəti olan orqanlarda tətbiq edilə bilər. Həmçinin, bu araşdırma müvafiq mövzuda tədqiqat aparən müəlliflər üçün elmi-praktiki resurs rolunu oynaya bilər.

I FƏSİL. İNNOVASIYALAR – İQTİSADİ ARTIMIN VƏ SOSIAL-İQTİSADİ İNKİŞAFIN HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ KİMİ

1.1. İqtisadi artım və sosial-iqtisadi inkişaf: mahiyyəti, amilləri və xüsusiyyətləri

İqtisadi artım, ölkənin ümumi daxili məhsulu (ÜDM) ilə ölçülən, müəyyən bir dövrdə ölkədə istehsal olunan bütün son əmtəə və xidmətlərin bazar dəyərini göstərən ölkənin əmtəə və xidmətlərin istehsalının artmasına aiddir. İqtisadi artım ölkənin istehsal potensialının genişlənməsini nəzərdə tutur və bu, milli istehsalın artması ilə əks olunur ki, bu da cəmiyyətin həyat səviyyəsinin və rifahının yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Bu artım, ilk növbədə, texnoloji irəliləyişlər, təkmilləşdirilmiş bacarıqlar və daha səmərəli istehsal üsulları ilə dəstəklənən məhsuldarlığın təkmilləşdirilməsi hesabına baş verir. Bundan əlavə, iqtisadi artım sabit siyasi mühit, effektiv hüquqi sistemlər və investisiya və innovasiyaları təşviq edən əlverişli biznes siyasətləri kimi institusional amillərlə gücləndirilir. Zamanla davamlı iqtisadi artım iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, yeni sənaye sahələrinin inkişafına və qlobal bazarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan verməklə, iqtisadiyyatda əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb ola bilər [13].

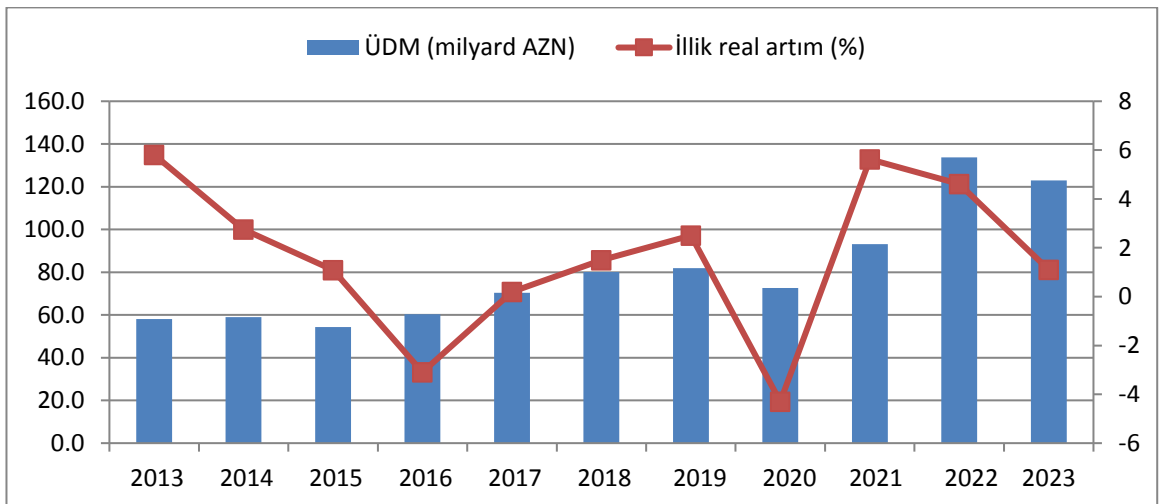
Günümüzdə iqtisadçılar davamlı iqtisadi artım mövzusunun fəal şəkildə müzakirə edərək, onun sabit tempini uzun müddət saxlamağın zəruriliyini nəzərdə tuturlar. İqtisadi proseslərin tədqiqi iki mövqedən həyata keçirilə bilər: mövcud vəziyyətin təhlili (bu, statika adlanır) və həmçinin zamanla dəyişikliklərin öyrənilməsi (bu isə dinamika adlanır). Məhz dinamik yanaşma iqtisadi artımın tədqiqini daha dərinlən araşdırmağa imkan verir. İqtisadi artımın nə olduğu və onun necə ölçülməsi məsələsi aktual olaraq qalır. Bu prosesi izah edən müxtəlif nəzəriyyələr və modellər mövcuddur. İqtisadi artım konsepsiyasını ilk təklif edən Jozef Şumpeter onu zaman keçdikcə mal və xidmətlərin istehsalı və istehlakının artması kimi müəyyən etmişdir [23].

Elm dünyasında iqtisadi artımın bir çox şərtləri mövcuddur. Nekozırev öz tədqiqatında "böyümə" və "inkişaf" anlayışlarını fərqləndirir və o, qeyd edir ki, artım məhz keyfiyyət dəyişiklikləri olmadan sistemin parametrlərində kəmiyyət artımı ilə

əlaqələndirilir və geri dönə biləndir, inkişaf isə daha mürəkkəb transformasiyaları nəzərdə tutur. Modebadze [39], Zhang Wen [44], və Kozlov [35], kimi müxtəlif alimlər “iqtisadi artım” və “iqtisadi inkişaf” arasındakı fərqlər və oxşarlıqlar haqqında öz fikirlərini irəli sürürlər, bəziləri onları sinonim, digərləri isə əks mənada görürlər. Biz bu anlayışları ayrı hesab edirik və əsas diqqəti iqtisadi artıma yönəldirik.

İqoşin və Çeremuxin öz işlərində iqtisadi artımı başa düşmək üçün iki əsas yanaşmaya diqqət çəkirlər. Bu, bir tərəfdən, iri iqtisadi sistemlərdə real ÜDM-in artması prosesi, digər tərəfdən, müəyyən zaman ərzində sosial məhsulun keyfiyyət və kəmiyyətinin yaxşılaşması kimi qiymətləndirilə bilər. Nekozıreva iqtisadi artıma ölkənin istehsal potensialının uzunmüddətli artımı kimi baxmağı təklif edir ki, bu da texnoloji tərəqqi və əhalinin geniş çeşiddə maddi nemətlərlə təmin edilməsinə yönəlmiş digər amillər hesabına əldə edilir. Beləliklə, iqtisadi artım istehsal olunan maddi nemətlərin həcmnin artması hesabına iqtisadi sistemin inkişafına təsir göstərir [33].

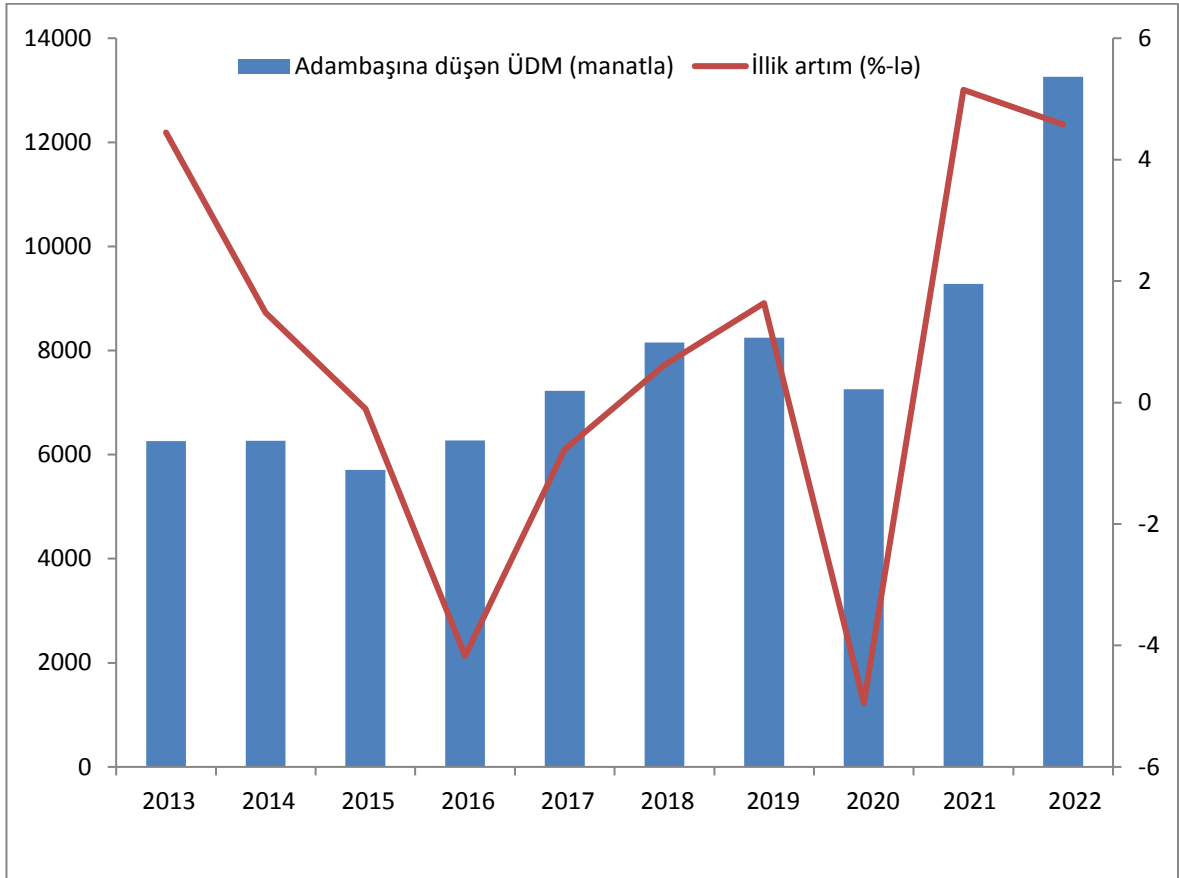
Azərbaycanın ÜDM göstəricilərinin region ölkələri ilə müqayisəli statistikasını nəzərdən keçirək.

Qrafik 1.1. Azərbaycanın ÜDM səviyyəsi (2013-2023, milyard AZN).

Mənbə: qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

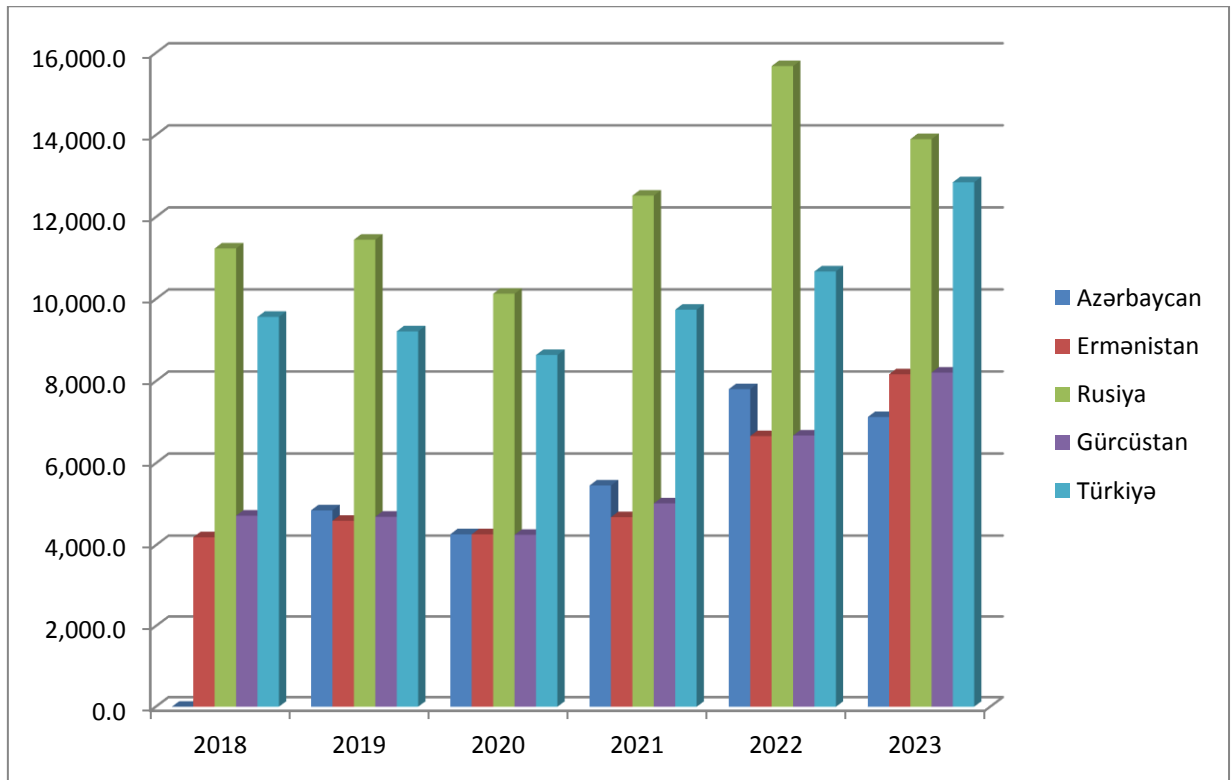
Gördüyümüz kimi, Azərbaycanın ÜDM səviyyəsi məhz iqtisadi böhranlar dövrlərində istisna olmaqla, əsasən, stabil artım tendensiyası göstərmişdir. 2015-ci ildə milli valyutanın devalvasiyası fonunda və 2020-ci ildə pandemiya təsiri ilə dövrün maksimum azalmasını yaşamışdır. 2022-ci ildə isə 133,8 milyard manatla ÜDM dövrün maksimumuna çatmışdır.

Qrafik 1.2. Azərbaycanada adambaşına düşən ÜDM səviyyəsi göstəriciləri.

Mənbə: qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2022-ci ildə Azərbaycanada adambaşına düşən ÜDM 13256,3 AZN olmuşdur, bu da 2021-ci ilin göstəriciləri ilə müqayisədə 4,57% bir artımı ifadə edir. Bu statistika, Azərbaycanada adambaşına düşən ÜDM-nin eyni dalğalanma tendensiyasını göstərir.

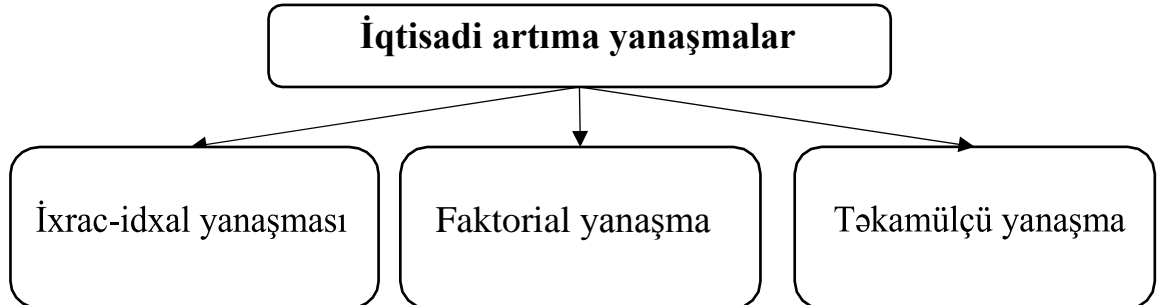

Qrafik 1.3. Azərbaycanada adambaşına düşən ÜDM səviyyəsinin qonşu ölkələrlə müqayisəsi (ABŞ dolları ilə ifadədə).

Mənbə: qrafik Dövlət Statistika Komitəsi və Dünya Bankı məlumatlarındakı verilənlər əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, 2022-ci ildə regionda Gürcüstan və Ermənistandan irəlidə olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın adambaşına düşən ÜDM səviyyəsi 2023-cü ildə qonşu ölkələrlə müqayisədə axırıncı yerdə olmuşdur. Azərbaycanda ÜDM-in artımına aşağıdakı amillər təsir göstərir. ÜDM-in artımına səbəb olan amillər, müxtəlif iqtisadi, siyasi və sosial dinamikalara bağlıdır. İlk növbədə, son dövrdə qlobal neft qiymətlərinin artması, Azərbaycan iqtisadiyyatında mühüm bir rol oynamışdır, belə ki, ölkə iqtisadiyyatının böyük hissəsi neft və qaz sektoruna dayanır. Eyni zamanda, dövlətin infrastruktur layihələrinə yatırımlar və özəl sektorun inkişafına dəstək, iqtisadi fəaliyyəti gücləndirərək ÜDM-nin artmasına təkan verməkdədir. Bundan əlavə, ixracatın çeşidliliyinin artırılması və yeni bazarlara çıxışın təmin edilməsi də ÜDM-nin yüksəlməsində mühüm faktordur. Son olaraq, turizm sektorunun da son dövrlərdə quru sərhədlərin bağlı olmasına baxmayaraq, davamlı inkişafı və xarici investisiyaların cəlbi kimi amillər də ölkə iqtisadiyyatının genişlənməsinə və ÜDM-nin artmasına öz

töhfəsini verir. Bu amillər birgə və mütənasib şəkildə ölkənin iqtisadi artımını təmin edən mənbələrdir. İqtisadi artımı təsvir edən çoxlu sayda yanaşma və nəzəriyyələr mövcuddur. Plotnikovun fikrincə, üç yanaşma mövcuddur (Sxem 1.1).

Sxem 1.1. İqtisadi artımın təsvirində istifadə olunan əsas yanaşmalar.

Mənbə: Sxem “[41]” məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

İxrac-idxal yanaşmasının nümayəndələri məhz ixrac-idxal əməliyyatlarını iqtisadi artıma təsir edən bazis faktorlar olaraq qeyd etmişdilər. Bundan başqa, Andreeva, Popova və Ratnerin də qeyd etdiyi kimi, ixracın iqtisadi artıma olan təsiri məhz klassik siyasi iqtisadın nümayəndələri tərəfindən öyrənilmişdir [31].

Faktor yanaşması əsas istehsal amillərinin – torpaq, əmək və kapitalın roluna diqqət yetirməklə iqtisadi artımın təhlili strategiyalarından birini təmsil edir. Bu yanaşmanın məqsədi istehsal funksiyalarından istifadə etməklə istehsalın həcmi ilə istehsalın əsas amilləri arasında əlaqəni müəyyən etməkdir. Faktor yanaşması çərçivəsində artımın iki növü fərqləndirilir: istifadə olunan resursların kəmiyyətinin artırılmasına əsaslanan ekstensiv və resursların keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönələn intensiv artım.

Təkamül yanaşması iqtisadi inkişafın təhlili üçün üçüncü strategiyadır və iqtisadi artım dinamikasına unikal baxışı ilə seçilir. İqtisadi artımın neoklassik nəzəriyyəsi ilə müqayisədə təkamül yanaşması nəzəriyyələrinin fərqləndirici xüsusiyyətləri bunlardır:

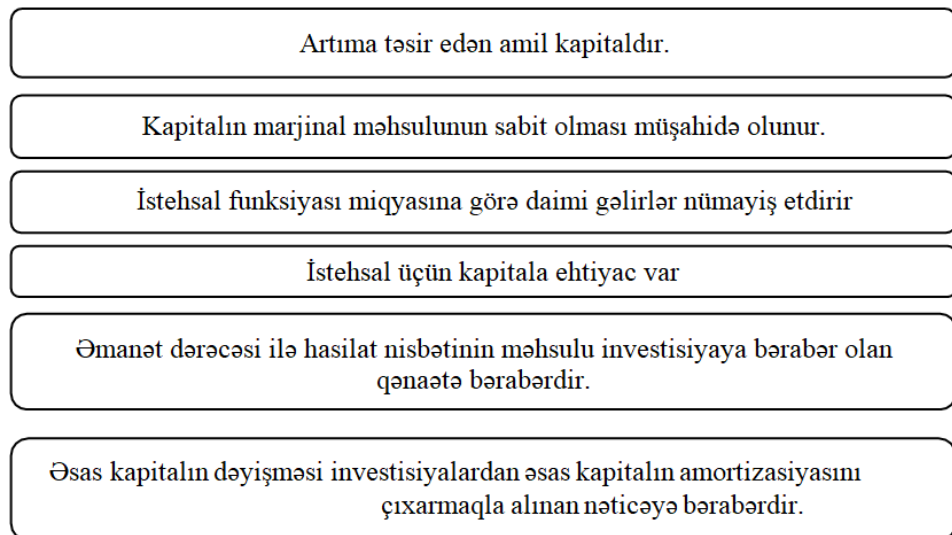
- bazarda yalnız rəqabətqabiliyyətli olan firmaların bazardakı mövcudluqlarını qorumalarının nəticəsi olaraq iqtisadi artımın qavranılması;

- iqtisadi inkişafın mexanizmlərinin dərinəndən araşdırılmasına imkan formalaşdırən iqtisadi artımın öyrənilməsində makroiqtisadi və mikroiqtisadi təhlilin inteqrasiyası.

Müasir iqtisadi nəzəriyyədə iqtisadi artımı izah etməyə çalışan çoxlu sayda nəzəriyyələr mövcuddur. Əsasən ekzogen və endogen iqtisadi artım modelləri fərqləndirilir. Birinci halda söhbət iqtisadi artımı ekzogen şəkildə verilən göstəricilər vasitəsilə izah etməyə çalışan modellərdən gedir. İkinci qrup modellər iqtisadi artımı kəmiyyət və keyfiyyət amillərinin təsiri ilə izah etməyə çalışır. Bu amillər arasında qənaət dərəcəsi nəzərə alınır. Ekzogen iqtisadi artımın Keynsçi modeli Harrod-Domar modelidir. Əslində bu model iki hissədən ibarətdir: Harrod modeli və Domar modeli. Bununla belə, onlar bir-birinə o qədər yaxındırlar ki, vahid model kimi qəbul edilirlər. Bu model iqtisadi artımı təminatlar və kapital baxımından təsvir etmək üçün istifadə olunur. Bu model daxilində üç növ iqtisadi artım mümkündür [22]:

- təminatlı artım – iqtisadiyyatın sonsuz genişlənmədiyi, lakin depressiyaya düşməyəcəyi artım;
- real artım – real iqtisadi artım;
- təbii artım – iqtisadiyyatda tam məşğulluğun mövcud olduğu artım.

Keynsçi nəzəriyyənin irəli sürdüyü əsas müddəalar (Şəkil 1.1) bunlardır.

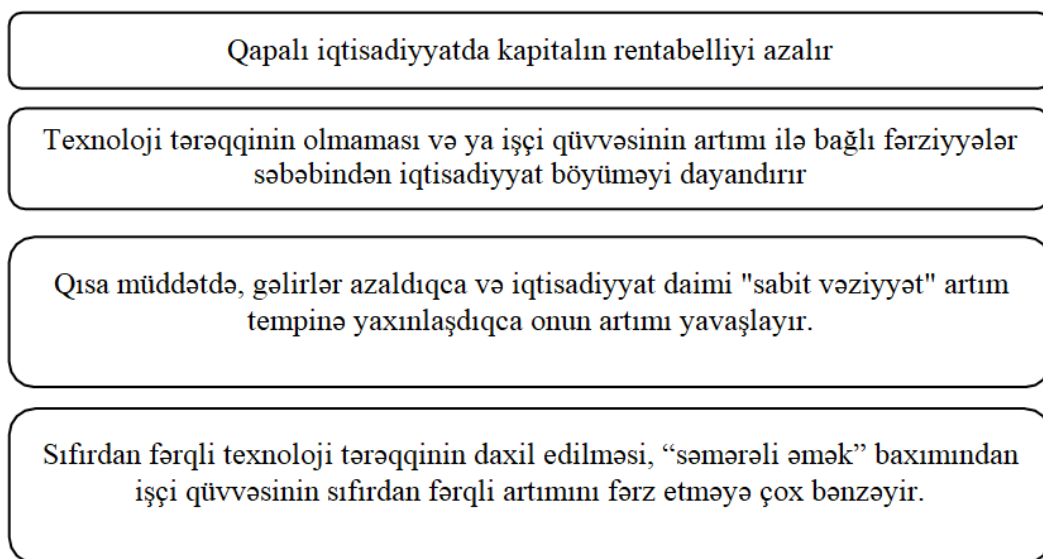
Şəkil 1.1. Harrod-Domar nəzəriyyəsinin müddəaları.

Mənbə: Şəkil “[25]” məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Bu modelin əsas çatışmazlıqları bunlardır [13]; [14].

- yalnız qapalı iqtisadiyyatların nəzərdən keçirilməsi;
- hökumətin rolunun nəzərə alınmaması;
- struktur, institusional və həmçinin mədəni zərurətlərin mövcudluğu;
- qeyri-sabit artım traektoriyasının mümkünlüyü.

Ekzogen iqtisadi artımın növbəti modeli isə məhz Solow-Swan iqtisadi artım modelidir. Sözügedən model məhz 1956-cı ildə Harrod-Domar modelinə əlavə olaraq işlənilib hazırlanmışdır. Haqqında bəhs edilən modelin fərqli xarakteristikası məhz ondan ibarətdir ki, iqtisadi artım Harrod-Domar modelində olduğu kimi yalnızca kapitalın mövcudluğu ilə deyil, həm də əmək və texnoloji tərəqqi ilə izah olunmaqdadır. Müvafiq modelin başqa bir xarakteristikası isə uzunmüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın sabit vəziyyətə yaxınlaşmasıdır. Bu nəzəriyyənin əsas müddələri aşağıdakılardır (Şəkil 1.2).

Şəkil 1.2. Solow-Swan nəzəriyyəsinin əsas müddələri.

Mənbə: Şəkil "[27]" məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Solow-Swan modelinin əsas çatışmazlığı, empirik tədqiqatların inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin yaxınlaşmasının modelin proqnozlaşdırdığı kimi baş vermədiyini göstərməsidir.

Ən son nəzərdən keçirdiyimiz model Uzava-Lukas iqtisadi artım modelidir. Bu, həm də endogen iqtisadi artım modellərinə istinad etməkdədir. Müvafiq modelə əsasən, iqtisadi artım məhz insan kapitalının toplanmasından birbaşa olaraq asılıdır. Bu modelin əsas xüsusiyyətləri növbətilərdir:

- qapalı iqtisadiyyat nəzərdə tutulması;
- sözügedən bazarın mükəmməl rəqabət bazarı olması;
- yalnız bir məhsulun istehsal olunması;
- nəsillər arasında altruistik əlaqələrin mövcudluğu;
- fiskal siyasətin olmaması.

Modelin mənfi cəhətləri aşağıdakılardır:

- konvergeniya yoxdur;
- insan kapitalının xarici təsirlərinin ümumi məhsul buraxılışına təsiri olduqca zəifdir.

Yarımfəslin aktuallığından irəli gələrək qeyd etməliyik ki, sosial-iqtisadi inkişaf məhz daha geniş aspektləri, o cümlədən iqtisadi artımla yanaşı həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, təhsil, səhiyyə və ekoloji dayanıqlığı əhatə edir. Fiziki və insan kapitalına yüksək səviyyəli investisiyalar davamlı iqtisadi artım üçün vacib olan məhsuldarlığın yüksəldilməsinə gətirib çıxarır; təhsil və təlimə investisiyalar işçilərin bacarıq və bacarıqlarını artırır, insan kapitalının inkişafına töhfə verir. Texnoloji innovasiyalar daha səmərəli istehsal proseslərinə və yeni məhsul və xidmətlərin yaradılmasına imkan verməklə iqtisadi artıma təkan verməkdə mühüm rol oynayır. Sabit iqtisadi mühiti dəstəkləyən, mülkiyyət hüquqlarını qoruyan və azad ticarəti təşviq edən hökumət siyasəti iqtisadi artım üçün vacib olan investisiya və sahibkarlığı təşviq edir. İqtisadi artım əksər hallarda məşğulluq imkanlarını və həmçinin gəlirləri yüksəltməklə sosial-iqtisadi inkişaf vəziyyətinin baş verməsinə gətirib çıxarır ki, bu da yoxsulluğu azaldır və həyat şəraitini yaxşılaşdırır. Lakin iqtisadi artım avtomatik olaraq sosial-iqtisadi inkişafa çevrilmir; artımın faydalarının əhali arasında geniş şəkildə bölüşdürülməsini təmin etmək üçün məqsədyönlü siyasətlər lazımdır.

Qeyd etməliyik ki, iqtisadi artım, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşmasına və yoxsulluğun azalmasına kömək edərək sosial-iqtisadi inkişafın əsas sütunlarından

biri kimi fəaliyyət göstərir; bu, gəlir bölgüsünün səmərəliləşdirilməsi və sosial təminat sistemlərinin gücləndirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Eyni zamanda, iqtisadi inkişaf sahibkarlıq fəaliyyətlərinin genişlənməsi, yeni iş yerlərinin açılması və işsizliyin azalması kimi amillərlə, əhalinin maddi imkanlarını artırır və sosial rifahın yüksəlməsinə yol açır. Nəticədə, bu inkişaf genişlənmiş təhsil və sağlamlıq xidmətlərinə yatırımları da mümkün edərək, əhalinin ümumi rifah halının və sosial şəraitinin yaxşılaşmasına mühüm təkan verir.

Ətraf mühitin davamlılığı getdikcə daha çox sosial-iqtisadi inkişafın mühüm komponenti kimi tanınır, təbii ehtiyatların qorunmasına və çirklənmənin azaldılmasına yönəlmiş siyasətlər uzunmüddətli iqtisadi rifaha töhfə verir. Keyfiyyətli səhiyyə və təhsilə çıxış sosial-iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir, çünki onlar əhalinin məhsuldarlığını və innovasiya potensialını artırır. Qloballaşma həm beynəlxalq bazarlara çıxış yolu ilə iqtisadi artımı asanlaşdırdı, həm də rəqabəti və ətraf mühitin deqradasiyası riskini artıraraq müəyyən problemlər ortaya çıxardı. Nəqliyyat, rabitə və enerji sistemləri də daxil olmaqla infrastrukturun inkişafı iqtisadi artım və sosial-iqtisadi inkişaf üçün zəruridir, çünki o, bazara çıxışı və səmərəliliyi yüksəldir. Cəmiyyətin bütün təbəqələrinin iqtisadi artımdan bəhrələnməsini təmin edən sosial inklüzivlik və bərabərlik universal sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün əsasdır. Dövlət-özəl tərəfdaşlıq infrastruktur və xidmət təminatında hər iki sektorun güclü tərəflərindən istifadə etməklə məhz iqtisadi artımın və həmçinin sosial-iqtisadi inkişafın idarə edilməsində əksər vaxtlarda həlledici rol oynamış olur. Bundan başqa, əhalinin artımı və yaş bölgüsü kimi demoqrafik faktorlar da həmçinin iqtisadi artıma və sosial-iqtisadi inkişafa təsir göstərir və gənc əhali düzgün istifadə edildiyi təqdirdə demoqrafik dividend üçün potensial təklif edir.

Yuxarıdakılarla yanaşı, qeyd etməliyik ki, kənd təsərrüfatının məhsuldarlığına və bazarlara çıxışa diqqət yetirən kənd yerlərinin inkişafı strategiyaları bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial-iqtisadi inkişaf üçün vacibdir. Urbanizasiya yaxşı idarə edildikdə, resursları cəmləşdirmək və innovasiyaları asanlaşdırmaqla iqtisadi artıma və sosial-iqtisadi inkişafa töhfə verə bilər. Rəqəmsallaşma və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi iqtisadi səmərəliliyi artırır və sosial-

iqtisadi inkişaf üçün yeni yollar açır. Fiziki şəxslərə və biznesə əlverişli maliyyə xidmətlərinə çıxışı təmin edən maliyyə inklüzivliyi iqtisadi artım və bərabərsizliyin azaldılması üçün vacibdir. Bərpa olunan enerji mənbələrini təşviq edən davamlı enerji siyasətləri ətraf mühitin davamlılığına və iqtisadi səmərəliliyə töhfə verir. Beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım az inkişaf etmiş ölkələrdə bilik, texnologiya və maliyyə resurslarını paylaşmaqla sosial-iqtisadi inkişafı dəstəkləyə bilər. Şəffaflıq, hesabatlılıq və qanunun aliliyi ilə səciyyələnən səmərəli idarəçilik davamlı iqtisadi artıma və sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün əsasdır.

Beləliklə, bu yarımfəsildə iqtisadi artım ilə sosial-iqtisadi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi və ümumilikdə iqtisadi artımla əlaqəli bəzi əsas modellər nəzərdən keçirilmişdir.

1.2. İnnovasiyalar: mahiyyəti, növləri, iqtisadi artımda yeri və rolu

İnnovasiyalar müxtəlif sektorlarda səmərəliliyi, məhsuldarlığı və rəqabət üstünlüklərini artıraraq yeni məhsulların, proseslərin və ya xidmətlərin yaradılması, inkişafı və həyata keçirilməsini təcəssüm etdirir. İqtisadi inkişafa innovativ yanaşmanın vacibliyi bir çox iqtisadçılar tərəfindən vurğulanır. “İnnovasiya” anlayışının özü avstriyalı iqtisadçı Şumpeterin adı ilə bağlıdır. O, 20-ci əsrin birinci yarısında elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə təsirini ilk tədqiq edənlərdən biri olmuşdur [20].

İnnovasiyalar yeni sənaye sahələrini inkişaf etdirmək və mövcud sahələri canlandırmaq, iş yerlərinin yaradılmasına və məhsuldarlığın artırılmasına töhfə verməklə iqtisadi artımın sürətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Onlar firmalara təkliflərini fərqləndirməyə, rəqabət üstünlüyü əldə etməyə və yeni bazarları ələ keçirməyə imkan verir və bununla da iqtisadi fəaliyyəti genişləndirir. Səmərəliliyi artırmaq və xərcləri azaltmaqla innovasiyalar biznes üçün daha yüksək gəlirliliyə və istehlakçılar üçün qiymətlərin aşağı düşməsinə kömək edir. Yaşıl texnologiya və davamlı təcrübələrdə innovasiyalar ekoloji davamlılığı dəstəkləyir, yeni bazarlar açarkən iqlim dəyişikliyi problemlərini həll edir. Rəqəmsal innovasiyalar, o cümlədən

internetin inkişafı, mobil texnologiyalar və süni intellekt iqtisadiyyatları dəyişdirərək, yeni sektorlar və səmərəlilik qazancları yaradıb. Mobil bankçılıq və fintech həlləri kimi maliyyə yenilikləri maliyyə xidmətlərinə çıxışı artırır, investisiya və sahibkarlığı stimullaşdırır.

Firmalar, universitetlər, tədqiqat institutları və dövlət qurumları şəbəkələrindən ibarət innovasiya ekosistemləri bilik və resursların mübadiləsini asanlaşdırır, innovasiyaların inkişafını və yayılmasını sürətləndirir. Tədqiqat və inkişafı dəstəkləyən, əqli mülkiyyət hüquqlarını qoruyan və innovasiyaya sərmayəni təşviq edən hökumət siyasətləri innovasiya üçün əlverişli mühitin yaradılması üçün vacibdir. Tədqiqat və innovasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq qlobal iqtisadi artıma təkan verən və transmilli çağırışların həlli ilə bilik və resurslar fondunu genişləndirir. Innovasiyaların sənaye və ölkələr arasında qəbulu və yayılması onların tam iqtisadi potensialının reallaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, təhsilə, infrastruktura və tənzimləyici çərçivələrə investisiya tələb edir.

Innovasiyadan danışarkən, xüsusən texnoloji innovasiyanı qeyd etmək zəruridir. Texnoloji innovasiyalar malların istehsalında və ya xidmətlərin göstərilməsində istifadə olunan yeni və ya təkmil üsullar, proseslər və ya məhsullardır. Onlar yeni biliklərin, elmi tədqiqatların və eyni zamanda texnoloji tərəqqinin istifadəsinə əsaslanır. Texnoloji innovasiyaların bir neçə növü var, bunlara aşağıdakılar daxildir:

- **Proses innovasiyası:** əmtəələrin istehsalında və ya göstərilən xidmətlərdə olan müvafiq dəyişikliklərdir (və ya yeniliklərdir), məhz avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi və ya biznes proseslərinin optimallaşdırılmasını buna misal göstərə bilərik;

- **Məhsul innovasiyası:** bu, yeni və yaxud da təkmilləşdirilmiş məhsul və həmçinin elektronika və ya proqram təminatının yeni modelləri kimi bu və digər məhsul və xidmətlərin inkişafıdır;

- **Marketinq innovasiyaları:** bu, öz növbəsində məhz məhsulların və eyni zamanda xidmətlərin təşviqi və həmçinin onların satılmasında olan müvafiq dəyişikliklərdir, buna yeni satış kanallarından və yaxud da yeni marketinq strategiyalarından istifadəni misal göstərmək olar;

- **Təşkilati innovasiyalar:** bu tip innovasiyalar məhz müəssisənin təşkili və idarə edilməsində olan dəyişiklikləri əks etdirir, buna isə yeni idarəetmə sistemlərinin və ya təşkilati strukturların tətbiqini misal göstərə bilərik.

Texnoloji innovasiyaların iqtisadi artıma və əmək səmərəliliyinə olan təsiri məhz modern iqtisadiyyatın əsas məsələlərindəndir. Texnoloji innovasiyalar mal və xidmətlərin istehsalının yeni üsullarıdır və onlar əksər vaxtlarda məhz yeni texnologiyaların, habelə yeni proseslərin və yeni idarəetmə üsullarının tətbiqini nəzərdə tutur [43].

Uğurlu texnoloji innovasiyaların bir neçə əhəmiyyətli nümunəsini məha aşağıdakı kimi təqdim edə bilərik [18]; [16].

- **Smartfonların inkişafı:** Smartfonların yaranması və həmçinin mobil texnologiyaların tərəqqisi məhz rabitə, habelə əyləncə və həm də ən əsası, biznes sahəsini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirdi. Smartfonlar bizim həyatımızın ayrılmaz parçasına çevrilmiş və mobil internetin, habelə tətbiqlərin və elektron ticarətin inkişafına öz töhfəsini vermişdir;

- **Robot texnikasının (Robototexnika) tətbiqi:** Robotların köməyi əsasında istehsalın avtomatlaşdırılması günümüzdə əmək xərclərini azaltmış, istehsalın keyfiyyətini və onun həm də sürətini yüksəltmişdir. Bu, müəssisələrin səmərəliliyini qaldırmağa və onların fəaliyyətində xalis mənfəətlərini artırmağa yardımçı olmaqdadır;

- **Elektrikli nəqliyyat vasitələrinin inkişafı:** qeyd etməliyik ki, elektromobillərin yaradılması və istehsalı məhz ətraf mühitin çirklənməsini və neft resurslarından olan müvafiq asılılığı azaltmağa yardımçı olur. Bu, həm də elektromobillərin istehsalı və onların xidmətində yeni iş yerlərinin formalaşdırılmasına da öz töhfəsini vermişdir;

- **Bulud texnologiyalarının tətbiqi:** bulud texnologiyaları cari dövrdə böyük həcmdə məlumatı distant formada qoruyub saxlamağa və onları emal etməyə imkan verir ki, bu da özlüyündə informasiyanın əlçatanlığını yüksəldir və şirkətlərin səmərəliliyini artırır. Bu, həmçinin proqram təminatının təkmilləşdirilməsi və infrastruktur xərclərini aşağı salır.

Tədqiqatlar göstərir ki, texnoloji innovasiyaların tətbiqi əmək məhsuldarlığını artırır və bu da iqtisadi artımı stimullaşdırır. Yeni texnologiyalar istehsal xərclərini azaltmağa, məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa, istehsal və çatdırılma müddətlərini azaltmağa imkan verir ki, bu da son nəticədə müəssisələrin və bütövlükdə ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırır [17].

Hər şeydən əvvəl texnoloji innovasiyalar həm də əmək məhsuldarlığını yüksəldir. Qeyd etməliyik ki, yeni texnologiyalar və həmçinin istehsal üsulları məhz biznes əməliyyatlarına çəkilən müvafiq xərcləri azaltmağa, məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa və idarəetmə proseslərini optimallaşdırmağa imkan yaradır. Bu isə öz növbəsində məhz bir ölkənin istehsal potensialının yüksəlişinə və o ölkədə istehsal həcmının artmasına gətirib çıxarır. Bundan ziyadə, texnoloji innovasiyalar ayrı-ayrı müəssisələrin və bütövlükdə bütün iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə kömək edir. İnnovasiya həm də yeni sənaye sahələri və iş yerləri yaratmaqla iqtisadi artıma töhfə verir. Yeni texnologiyalar sahibkarlıq və iqtisadiyyatın yeni sahələrinin inkişafı üçün yeni imkanlar açır. Bir qrup iqtisadçıların da qeyd etdiyi kimi, informasiya texnologiyalarının inkişafı proqram təminatının hazırlanması, internet marketinqi, e-ticarət və digər əlaqəli sektorlarla bağlı bütöv bir biznes sektorunu yaratmışdır. Öz növbəsində bu sənayelər minlərlə iş yeri yaradır, işsizliyi azaldır və əhalinin gəlirlərini artırır.

Texnoloji innovasiyalar məhsuldarlığa əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Onlar istehsal proseslərini təkmilləşdirir, tapşırıqların yerinə yetirilməsi vaxtlarını azaldır, gündəlik əməliyyatları avtomatlaşdırır və işin dəqiqliyini və keyfiyyətini artırır. Texnoloji innovasiyaların əmək məhsuldarlığına təsir göstərdiyi əsas mexanizmlərdən biri avtomatlaşdırmaadır. Avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi əl əməyini maşınlar və robotlarla əvəz etməyə imkan verir ki, bu da proseslərin səmərəliliyini artırır və insan əməyinə olan tələbatı azaldır. Başqa bir mexanizm informasiya texnologiyalarından istifadədir. Müasir kompüter proqramları və sistemləri məlumatların qeydə alınması və təhlilini avtomatlaşdırmağa, işçilər arasında ünsiyyəti və əməkdaşlığı yaxşılaşdırmağa, iş proseslərini optimallaşdırmağa imkan verir. Texnoloji innovasiya həm də yeni məhsul və xidmətlərin yaradılmasını təşviq edir ki, bu da tələbatın artmasına və buna

görə də istehsalın və məşğulluğun artmasına səbəb ola bilər. Texnoloji innovasiyalar hesabına əmək məhsuldarlığının artırılmasına misal olaraq istehsalata robotik sistemlərin tətbiqini göstərmək olar. Robotlar müəyyən tapşırıqları insanlardan daha dəqiq və daha sürətli yerinə yetirə bilirlər ki, bu da istehsal vaxtını azalda və məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir [40].

Başqa bir misal mühasibat uçotu və məlumatların təhlilini avtomatlaşdırmaq üçün proqram təminatından istifadə etməkdir. Bu, informasiyanın emalına sərf olunan vaxtı azaltmağa və alınan nəticələrin dəqiqliyini artırmağa imkan verir. İnternet və e-ticarətdən istifadə nümunəsini də qeyd etmək lazımdır. Onlar malların axtarışı və sifarişi üçün vaxtı və xərcləri azaltmağa, həmçinin tərəfdaşlarla müştərilər arasında ünsiyyəti yaxşılaşdırmağa imkan verir. Texnoloji innovasiyaların uğurla həyata keçirilməsində maliyyə faktorları mühüm rol oynayır, yeni texnologiyaların işlənilməsi və hazırlanması və tətbiqi üçün kifayət qədər maliyyə resurslarına malik olmaq lazımdır. Təşkilati amillər də texnoloji innovasiyanın uğuruna mühüm təsir göstərir. Dəyişikliyə tez reaksiya verə bilən və yeni texnologiyalara inteqrasiya edə bilən çevik və uyğunlaşa bilən təşkilati struktura malik olmaq vacibdir. Həmçinin təşkilatın müxtəlif departamentləri və səviyyələri arasında əməkdaşlığı və məlumat mübadiləsini təmin etmək üçün effektiv kommunikasiya kanalları və prosesləri qurmaq lazımdır.

Yeni texnologiyaların uğurla həyata keçirilməsində texnoloji innovasiya mühüm rol oynamışdır. Onlar təkcə texniki bacarıqlara deyil, həm də düşüncə çevikliyinə və müasir texnologiyalara uyğunlaşma qabiliyyətinə malik ixtisaslı kadrlar tələb edir. Paralel olaraq, işçilərin motivasiyası və dəstəyi çox vacibdir, çünki bu, onların yeni texnologiyaların tətbiqi prosesində fəal iştirakına şərait yaratmağa kömək edir.

İnnovasiya ekosistemi, fərqli sahələrdən olan təşkilatlar, tədqiqat mərkəzləri, universitetlər, startaplar və investorlar kimi iştirakçıları bir araya gətirən və onların birgə fəaliyyəti ilə yaradıcı ideyaların inkişaf etdirilməsi, yeni məhsul və xidmətlərin yaradılması üçün lazımi şərait yaratmaq məqsədi güdən dinamik bir quruluşdur. Bu ekosistem, yenilikçi fikirlərin kommersiyalaşdırılması prosesini asanlaşdırır və sürətləndirir, eyni zamanda tədqiqat və inkişaf faaliyyətlərinə yönəlmiş daxili və xarici investisiyaları cəlb edərək texnoloji yeniliklərin tətbiqini təşviq edir. İnnovasiya

ekosistemi, müxtəlif sektorlarda səmərəliliyi artırmaq və rəqabətlik qabiliyyətini gücləndirmək üçün zəruri olan zəngin bilik bazası və resursların bölüşdürülməsini dəstəkləyir. Ümumiyyətlə, bu ekosistem bir ölkənin iqtisadi inkişafının motoru kimi fəaliyyət göstərərək, milli iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və davamlı inkişafına önəmli töhfələr verir. İnnovasiya ekosisteminə misal olaraq Finlandiya İnnovasiyaları Maliyyələşdirmə Agentliyinin [11].

Beləliklə, texnoloji inkişafı iqtisadi inkişafa və məhsuldarlığın artmasına əhəmiyyətli töhfə verir. Onlar məhsuldarlığı artırmağa, istehsal xərclərini azaltmağa, mal və xidmətlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir. Bütün bunlar öz növbəsində şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin artmasına və ümumi iqtisadi artıma gətirib çıxarır. Buna görə də texnoloji innovasiyaların inkişafı iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasında və məhsuldarlığın artırılmasında əsas rol oynayır.

1.3. Vençur kapitalı - innovasiya ekosisteminin bir komponenti kimi

Müasir şəraitdə vençur investisiyaları innovasiyaların maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyidir, innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün kapital axınını təmin edə bilər. İnkişaf etmiş ölkələr innovasiyaların maliyyələşdirilməsi vasitəsi kimi vençur kapitalından istifadə etməklə effektiv nəticələr əldə etmişlər. Lakin onlardan fərqli olaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sahibkarlığın və innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üçün şəraitin daha da yaxşılaşdırılmasına mane olan bir sıra sistemli problemlərin olması hökumətin onların həlli üçün bir sıra normativ hüquqi aktlar və qərarlar hazırlamasına səbəb olmuşdur [34].

Müasir dünya iqtisadiyyatının fərqli xarakteristikası məhz texnologiya sferasında yüksək rəqabətin olması və bu rəqabətin ötürülməsi baxımından olduqca geniş imkanların mövcud olmasıdır. Belə şərtlər altında ölkələrdə milli innovasiya sistemlərinin bazis inkişaf mexanizmi kimi formalaşması məhz özlüyündə dünya iqtisadiyyatının uzunmüddətli dövrdə artımının əsas faktoruna çevrilmişdir. Cari dövrdə ölkələr lazımi səviyyədə innovativ tərəqqini təmin etməkdə qətiyyətlə passiv performans sərgiləyə bilməzlər; əks halda həmin ölkələri xarici maliyyə və texnoloji

resurslardan asılılıq kimi acınacaqlı bir perspektiv gözləyir, bu da öz növbəsində onları ancaq xammal tədarükçüsünə çevirəcəkdir.

Vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi innovativ ideyaları inkişaf etdirən və həyata keçirən startaplara və ən əsası, kiçik bizneslərə müvafiq maliyyə dəstəyi verməkdədir. Belə şirkətlər üçün əsas problemlərdən biri məhz layihələrinin inkişafı və miqyasının artırılması üçün lazımi qədər kapitalın olmamasıdır. Vençur kapitalistləri maliyyə və ekspert dəstəyi əsasında müvafiq problemin həllində əhəmiyyətli rol oynayırlar.

Vençur maliyyələşdirilməsi innovasiyaların stimullaşdırılmasında və perspektivli investisiya layihələrinin hazırlanmasında əhəmiyyətli bir rol oynayır. Vençur investisiyası məsələsi müxtəlif elmi ədəbiyyatlarda kifayət qədər geniş işıqlandırılmışdır və bu tendensiya günümüzdə də davam edir.

Bununla yanaşı, elmi ədəbiyyatda həll edilməli olan vəzifələrin sistemləşdirilməsini təmin edən vençur maliyyələşdirmə mexanizminin və bu maliyyə növündə istifadə olunan metodların, alətlərin və meyarların rəsmiləşdirilməsi məsələsinə lazımi diqqət yetirilməmişdir. Və bu da özlüyündə yarım-fəslin aktuallığını müəyyənləşdirir. Bu paraqrafın məqsədi məhz getdikcə artan xarici risklər şərtləri altında innovativ şirkətlərin formalaşdırılması və həmçinin onların inkişafı üçün vençur maliyyələşdirmə mexanizmlərinin tədqiq olunmasından ibarətdir. Müxtəlif müəlliflər tərəfindən onların müvafiq elmi tədqiqatlarında təqdim edilmiş vençur maliyyələşdirməyə dair şərhləri və bu işlərin nəticələrinə əsasən müəyyən etdiyimiz müvafiq konsepsiyanın xarakterik xüsusiyyətləri məhz Cədvəl 1.1-də sistemləşdirilmişdir.

Cədvəl 1.1. Vençur maliyyələşdirilməsinə dair müəlliflərin yanaşmaları

Nö	Müəlliflər	Təsvir
1.	A.O. Baranov [32]	Vençur maliyyələşdirilməsi yeni yaradılmış kiçik yüksək texnologiyalı perspektivli şirkətlərin (və ya yaxşı qurulmuş vençur müəssisələrinin) nizamnamə kapitalına özəl kapitalın uzunmüddətli (5-7 il) yüksək riskli investisiyasıdır. Vençur maliyyələşdirilməsi, qoyulmuş vəsaitlərin dəyərinin artmasından mənfəət əldə etmək üçün yüksək texnologiyalı məhsulların inkişafı və istehsalına və genişləndirilməsinə yönəlmişdir.
2.	M.A. Kolyuqa	Müəssisənin maliyyələşdirilməsi cəmiyyətin nizamnamə kapitalında payın və ya səhmlər paketinin əldə edilməsi formasında həyata keçirilir. Bir qayda

	[38]	olaraq, vençur investorunun minimum iştirak payı investisiya obyektinə olan şirkətdəki paydır (25% + müəyyən bir pay).
3.	YE. Roqova və başqaları [42]	Vençur maliyyələşdirilməsi gənc və perspektivli layihələrin maliyyələşdirilməsidir. Bir qayda olaraq, söhbət proqram təminatının inkişafı, bulud hesablamaları, süni intellekt və biofarma kimi texnologiya sektorlarını təmsil edən innovativ startaplardan gedir.
4.	T.S. Kolmıkova [36]	Vençur maliyyələşdirməsinin əsasını iki fərqli nöqtəyi-nəzərdən başa düşülən bilən vençur kapitalı təşkil edir: – dar mənada – innovativ məhsulların kommersiyalaşdırılmasına qoyulan kapital kimi; – daha geniş şərhdə – layihənin həyata keçirilməsinin bütün mərhələlərində iştirak edən kapital kimi.

Mənbə: cədvəl birinci xanadakı müəlliflərin əsərlərinə istinadən tərtib edilib.\

Vençur maliyyələşdirməsinin müəyyən edilmiş xarakterik xüsusiyyətlərinin ümumiləşdirilməsinin nəticələrinə əsasən, mən özümün dissertasiyamda müvafiq konsepsiyanın məhz növbəti qeyd etdiyim şərhini təklif edirəm: “Vençur maliyyələşdirilməsi məhz yüksək risklər ilə xarakterizə edilən nisbətən daha gənc layihələrə və ən əsası, startaplara olan investisiyadır”. Vençur kapitalının maliyyələşdirilməsini investorların yüksək inkişaf potensialı olan gənc, innovativ şirkətlərə riskli investisiyalar təqdim etdikləri maliyyələşdirmə forması olduğunu söyləmək olar.

Vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi adətən şirkətin inkişafının ilkin mərhələlərində, ideya və planları həyata keçirmək üçün şirkətin kifayət qədər maliyyə resurslarına malik olmadıqda həyata keçirilir. Müəssisə kapitalının maliyyələşdirilməsində investorlar şirkətdəki paylar və ya onun fəaliyyətində iştirakın digər formaları müqabilində lazımı vəsaiti təmin edirlər.

Vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi innovasiyaları dəstəkləmək və iqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün bir yoldur.

Bu tərifdən belə çıxır ki, vençur kapitalının maliyyələşdirilməsinin məqsədi sürətli böyümə və əhəmiyyətli mənfəət əldə etmək potensialına malik olan perspektivli startapları və ya şirkətləri tapmaq və onlara investisiya qoymaqdır.

Eyni zamanda, bu məqsədə nail olmaq üçün, fikrimcə, aşağıdakı vəzifələr həll edilməlidir:

- innovativ ideyalara və yüksək inkişaf potensialına malik perspektivli startapların və şirkətlərin axtarışı;
- investisiyalar üzrə qərarların qəbul edilməsi və maliyyələşdirmənin məbləğinin və şərtlərinin müəyyən edilməsi;
- bazarın, rəqabət üstünlüklərinin, potensial artımın və digər amillərin ətraflı təhlili əsasında layihənin və ya şirkətin investisiya cəlb ediciliyinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- sərmayə qoyulacaq şirkətin ekspertiza, məsləhət və nəzarətlə idarə edilməsi və dəstəklənməsi;
- əhəmiyyətli mənfəət əldə etmək üçün adətən şirkətin bir hissəsinin satışı və ya birjaya çıxarılması (IPO) yolu ilə investisiyalardan çıxmaq imkanının təmin edilməsi;
- riskləri azaltmaq və yüksək gəlir əldə etmək imkanlarını artırmaq üçün investisiya portfelinin diversifikasiyası;
- iri şirkətləri cəlb etməklə startapların uğurla fəaliyyət göstərə biləcəyi ekosistemin yaradılması və dəstəklənməsi;
- innovasiyaların və texnologiyaların inkişafı hesabına iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması.

Bu problemləri həll edərkən startapların və fərdi innovativ layihələrin vençur maliyyələşdirilməsinin fərqli xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Ən zəruri xüsusiyyətlərə məhz aşağıdakılar daxildir:

1. İnkişafın ilkin mərhələsində olan innovativ şirkətlər kifayət qədər maliyyələşdirilməmiş qalır, investisiyaların əksəriyyəti sonrakı mərhələlərdə şirkətlərə yönəldilir ki, bu da bəzən belə şirkətlərin maliyyələşdirilməsi baxımından uyğunsuz olur;
2. Xüsusi yerləşdirmə fondları vençur kapitalı şirkətlərinə investisiya yatan vençur kapitalı fondları arasında ən yüksək paya malikdir;
3. Bu gün vençur kapitalına qoyulan investisiyaların əhəmiyyətli bir hissəsi informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsinə, yəni İT ilə məşğul olan şirkətlərə yatırılır;

4. Vençur kapitalı fondları öz investisiyalarını iqtisadiyyatın maddi və qeyri-maddi məhsullar istehsal edən real sektorlarına investisiya etmək əvəzinə proqram təminatının inkişafı və texnologiya startapları ilə bağlı sektorlara yönəltməyə üstünlük verirlər. Bu, bu sənayelərdə innovativ layihələrin kifayət qədər maliyyələşdirilməsinə səbəb olur.

Qeyd etmək vacibdir ki, vençur maliyyələşdirilməsi kontekstində xarici və daxili risklərin şirkətin həyat dövrünün müxtəlif mərhələlərinə təsirinin səviyyəsini və spesifikasiyini nəzərə almaq çox vacibdir. Xüsusilə yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlik və risk ilə xarakterizə olunan vəziyyətlərdə adaptiv maliyyə metodları və alətlərini də tətbiq etmək lazımdır.

Bu gün müxtəlif fəaliyyət sahələrində müəssisələrin yaradılması və inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün geniş spektrli üsul və vasitələrdən istifadə olunur. Investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin ən məşhur üsullarına uzunmüddətli maliyyə kreditləri, lizinq, korporativ qiymətli kağızların emissiyası və xüsusilə korporativ istiqrazlar, kraudinvestinq, kraudfandinq, dövlət subsidiyaları və biznes agentlərinin cəlb edilməsi daxildir.

Eyni zamanda, vençur maliyyələşdirmə obyektləri üçün xarakterik olan qeyri-müəyyənlik səviyyəsinin artması istifadə olunan metodlara və maliyyə alətlərinə əlavə tələblər qoyur.

Cədvəl 1.2. Vençur maliyyələşdirmə metodları.

№	Metod	Tətbiq obyektı	Metodun mahiyyəti
1.	Vençur kapitalı	Biznesin bir hissəsi	İnvestorlar maliyyə qarşılığında şirkətə sahiblik və nəzarəti təmin edirlər. Müəssisə kapitalı biznesi inkişaf etdirmək, bazarı genişləndirmək və ya yeni bir məhsul buraxmaq üçün istifadə edilə bilər.
2.	Angel investisiyaları	Pul vəsaitləri, bilik	Mələklər adlanan fərdi investorlar öz pullarını yüksək inkişaf potensialı olan gənc şirkətlərə yatırırırlar. Mələklər təkcə maliyyə deyil, həm də öz biliklərini, təcrübələrini və əlaqələrini təmin edərək, şirkətin uğur qazanmasına kömək edə bilərlər

3.	Korporativ Vençur maliyyələşdirmə	İnnovativ texnologiyalar və ideyalar	Böyük korporasiyalar vençur kapitalı bölmələri vasitəsilə gənc şirkətlərə sərmayə qoyurlar. Bu, korporasiyalara innovativ texnologiyalara və ideyalara çıxış əldə etməyə imkan verir, həmçinin şirkətlərin öz əsas sahələrində inkişafına töhfə verir.
4.	Kraudinvestinq	Əmtəə və xidmətlərin istehsalı	Bir çox investor bir layihə və ya şirkətə pul yatırır və bu, uğur qazandığı təqdirdə qazanc əldə etmək məqsədi daşıyır.
5.	Kraudfandinq	Yerli layihələr	Fiziki şəxslər onlayn platformadan istifadə edərək, adətən ianələr, əvvəlcədən sifarişlər və ya investisiyalar şəklində layihələrə və ya ideyalara pul yatırır.
6.	Dövlət subsidiyaları	Kənd təsərrüfatı istehsalı	Müəyyən sənaye sahələrinin və ya regionların inkişafını stimullaşdırmaq üçün subsidiyalar və ya qrantlar şəklində hökumətdən maliyyənin təmin edilməsi.
7.	Korporativ partnyorluqlar	Maliyyələşmə və resurslar	Gənc bir şirkət böyük bir korporasiya ilə tərəfdaşlığa girir, bu da öz növbəsində gənc şirkətin innovativ ideyaları və texnologiyaları müqabilində maliyyə və resurslar təklif edir. Bu əməkdaşlıq qarşılıqlı faydalı olur: startap inkişaf üçün lazımı maliyyə və dəstəyi alır, korporasiya isə yeni bazarlara çıxış və innovativ layihələrlə əməkdaşlıq imkanları əldə edir.

Mənbə: cədvəl “[37]” əsasında tərtib edilib.

Cədvəl 1.2-də vençur maliyyələşdirməsinin ən geniş yayılmış metodları sistemləşdirilmiş və həmçinin onlardan praktiki olaraq istifadə baxımından təlimatlar verilmişdir.

Kraudfandinqin angel sərmayəsindən nə ilə fərqləndiyini qeyd etmək xüsusilə zəruridir. Kraudfandinq geniş auditoriyadan vəsaitlərin toplanmasıdır, angel sərmayələri isə kifayət qədər dar bir dairənin investisiyalarıdır. Alternativ maliyyələşdirmə metodunun seçimi biznesin xarakterindən, məqsədlərindən və mövcud bazar vəziyyətindən asılıdır. Seçilmiş yoldan asılı olmayaraq, alternativ maliyyələşdirmə üsullarının müxtəlifliyi sahibkarlara biznes məqsədlərinə çatmaqda daha çevik olmağa imkan formalaşdırır. Müəssisə kapitalını cəlb etmək üçün aşağıdakı metodoloji tövsiyələrdən istifadə edilməlidir:

1. Startapınız kommertiya dəyərini qiymətləndirmək üçün bazarı araşdırmaq və onu potensial investitorlara adekvat şəkildə təqdim etmək;

2. İnvestorlar üçün cəlbedici təklif, o cümlədən biznes planı, bununla yanaşı, satış proqnozları, rəqabət mühiti və vəsaitlərin istifadəsi planları haqqında ətraflı məlumat hazırlamaq.

3. İnvestorların gözləntilərini qarşılamaq üçün əqd bağlamazdan əvvəl onların şərtlərini və tələblərini diqqətlə öyrənmək;

4. Maliyyələşdirilən biznesin inkişaf mərhələsindən və ehtiyaclarından asılı olaraq müvafiq startap maliyyələşdirmə növünü müəyyən etmək;

5. Vençur kapitalı investisiyalarının cəlb edilməsində kifayət qədər təcrübə yoxdursa, peşəkar yardım axtarmaq.

Vençurun maliyyələşdirilməsinin effektivliyi meyarının seçimi bir çox amillərdən asılıdır: maliyyələşdirmə obyektinin növü (başlangıç və ya fərdi innovativ layihə), onun inkişaf mərhələsi, maliyyələşdirmə məqsədləri, habelə müəssisənin özünün xüsusiyyətləri. Elmi mənbələrin təhlili əsasında vençur investisiyasının effektivliyinin aşağıdakı əsas göstəricilərini müəyyən etmək olar:

1. İnvestisiyadan əldə edilən mənfəətlə ölçülən investisiyanın gəlirliliyi vençur investorlarının əsas məqsədidir.

2. İnvestisiya gəliri (ROI və ya IRR) – qoyulmuş vəsaitlərdən mənfəətin faizi vasitəsilə investisiyaların effektivliyini göstərir.

3. Risk səviyyəsi itkilərin ehtimalını və qabaqalayıcı tədbirlər vasitəsilə onların minimuma endirilməsinin zəruriliyini göstərən mühüm göstəricidir.

4. İnvestisiya edilmiş kapitalın gəlirliliyi – şirkətin səhmlərinin və ya səhmlərinin dəyərinin onun bazarda qazanlı olması və uğur qazanması ilə bağlı artımını qiymətləndirir.

5. Ekosistemə təsir – innovasiya ekosisteminin inkişafına töhfə, startaplara dəstək və iş yerlərinin yaradılması daxildir.

6. Likvidlik səviyyəsi – aktivləri satmaqla investisiyalardan tez bir zamanda çıxmaq imkanını göstərir.

7. Artım potensialı və genişlənmə qabiliyyəti – startapın biznesin genişləndirilməsi perspektivlərinin qiymətləndirilməsi, onu investisiya üçün cəlbedici edir.

8. Layihə komandasının səriştələri və təcrübəsi – komandanın ixtisas və təcrübəsi layihənin uğuruna və investisiya risklərinin azaldılmasına birbaşa təsir göstərir.

9. Bazarda rəqabətin səviyyəsi – rəqiblərin mövcudluğu və gücünü, həmçinin startapın onlar arasında seçilmək qabiliyyətini nəzərə alır.

Bu meyarlar təkcə investisiyanın maliyyə faydalarını deyil, həm də onun startapın, innovasiya ekosisteminin və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına potensial töhfəsini qiymətləndirməyə kömək edir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA MÜHİTİ VƏ VENÇUR MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycanın innovasiya ekosisteminin mövcud vəziyyətinin təhlili

Azərbaycanda innovasiya ekosistemi inkişaf edir və onun hazırkı vəziyyəti həm irəliləyişləri, həm də problemləri əks etdirir. Hökumət startaplar və texnologiyaya əsaslanan bizneslər üçün əlverişli mühiti dəstəkləmək məqsədi ilə iqtisadiyyatı neft və qazdan uzaqlaşdırmaq üçün strateji səylər göstərmişdir. “ASAN Xidmət” kimi tanınan Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması inzibati prosesləri sadələşdirib, sahibkarlığın stimullaşdırılmasına şərait yaradıb. Bundan əlavə, Azərbaycan İnnovasiyalar Agentliyi kimi təşəbbüslər müxtəlif sektorlarda innovasiyaları təşviq edən inkişaf etməkdə olan texnologiya şirkətlərinə dəstək və maliyyə təmin edir.

Azərbaycanın Yüksək Texnologiyalar Parkı (YTP) texnologiya yönümlü startap və şirkətlərə infrastruktur və biznesin inkişafı xidmətləri göstərməklə innovasiya ekosisteminə dəstəkləyən əsas qurumlardan biridir. HTP texnologiya tutumlu şirkətləri dəstəkləməklə ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırmağı hədəfləyir.

Hökumət Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı və Balaxanı Sənaye Parkı kimi vergi güzəştləri və sadələşdirilmiş inzibati prosedurlar vasitəsilə innovativ şirkətləri cəlb etmək üçün nəzərdə tutulmuş innovasiyaların təşviqinə yönəlmiş bir neçə azad iqtisadi zona yaratmışdır. Bundan əlavə, rəqəmsal infrastrukturun inkişafı, o cümlədən genişzolaqlı çıxışın genişləndirilməsi və internetin nüfuzunun artırılması Azərbaycanın rəqəmsal iqtisadiyyatını gücləndirmək strategiyasının mühüm komponenti kimi qiymətləndirilir.

Ölkə həmçinin innovasiya ekosisteminə təkmilləşdirmək üçün beynəlxalq layihələrdə və təşəbbüslərdə iştirakını artırır. Məsələn, Azərbaycan innovasiyaya təkan vermək üçün akademiya və sənaye arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi daşıyan Avropa İttifaqının Horizon 2020 proqramında iştirak edir. Bununla belə, Azərbaycan şirkətlərinin qlobal dəyər zəncirlərinə inteqrasiyası hələ də məhduddur ki,

bu da onların qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrdən öyrənmək və qlobal şəbəkələrdən faydalanmaq imkanlarını məhdudlaşdırır.

Azərbaycanın milli strategiyası innovativ sənayelərin tələblərinə cavab verə bilən işçi qüvvəsinin yetişdirilməsi üçün STEM fənləri üzrə təhsil və bacarıqların inkişafına xüsusi diqqət yetirir. Beynəlxalq tərəfdaşlar və institutlarla əməkdaşlıq yerli startaplara və sahibkarlara daha geniş bazarlara və qabaqcıl texnologiyalara çıxış əldə etməyə kömək edən ölkənin innovasiya mənzərəsinə qlobal təcrübə gətirdi. Bakı kimi şəhərlərdə innovasiya qovşaqlarının və texnoloji parkların yaranması birgə iş yerləri və şəbəkə imkanları təklif edərək innovativ müəssisələrin böyüməsini daha da sürətləndirdi.

Azərbaycanda innovasiyaların maliyyələşdirilməsində potensial olaraq həlledici rol oynaya biləcək bank sektoru kreditləşmə praktikasında mühafizəkar olaraq qalır və əksər hallarda startaplar və innovativ şirkətlər üzərində qurulmuş bizneslərə üstünlük verir. Bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün hökumət innovativ müəssisələrə qrantlar və aşağı faizli kreditlər vermək üçün dövlət tərəfindən dəstəklənən müxtəlif maliyyələşdirmə proqramları yaratmışdır. Bununla belə, bu proqramlar çox vaxt bürokratik xarakter daşıyır və bu, ilkin mərhələdə startapların lazımi vəsaitə çıxışını çətinləşdirir. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti və Azərbaycan Dövlət Neft Fondu innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsinə maraq göstərsələr də, ayrılan məbləğlər çox vaxt sektorun ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət etmir. Ölkənin biznes mədəniyyəti hələ də inkişaf edir və bir çox investorların riskdən çəkinən xarakteri startap ekosisteminin böyüməsini məhdudlaşdırmağa davam edir.

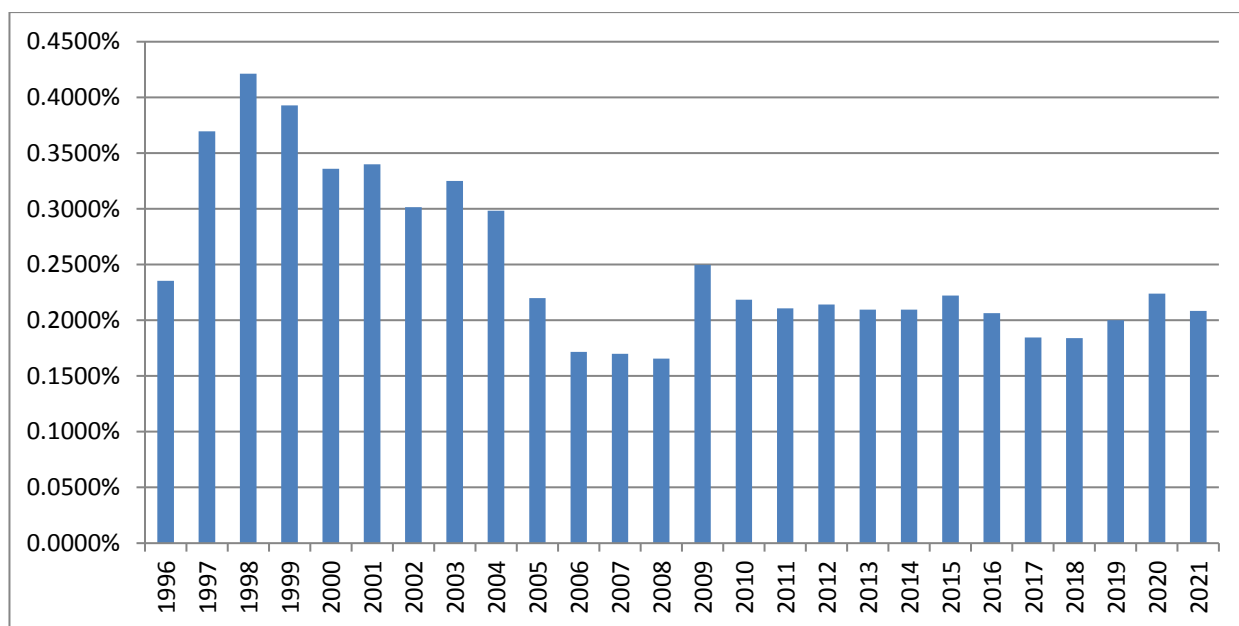
Bütün bu irəliləyişlərə baxmayaraq, Azərbaycanın innovasiya ekosistemində problemlər qalmaqdadır. Ənənəvi maliyyə institutları riskli müəssisələrə investisiya qoymaqda tərəddüd edən ilkin mərhələdə startaplar üçün maliyyə imkanları məhdud olaraq qalır. Baxmayaraq ki, vençur kapitalı getdikcə populyarlığını artırmaqdadır, hazırda daha yetkin bazarlarda müşahidə olunan dinamizmə uyğunlaşmaq üçün onun əlavə inkişafa ehtiyacı var. İnnovativ bizneslərin inkişaf edən ehtiyacları ilə ayaqlaşmaq və əqli mülkiyyət hüquqlarını effektiv şəkildə qorumaq üçün tənzimləyici çərçivələrin davamlı təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var.

Cədvəl 2.1. Azərbaycanın innovasiya mühiti üzrə GII Reytingində mövqeyi (2020-2023).

İl	Mövqe
2020	82-ci
2021	80-ci
2022	93-cü
2023	89-cu

Mənbə: Cədvəl Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan innovasiya mühitinə görə 2023-cü ildə 132 ölkə içərisində məhz 89-cu yerdə qərarlaşmışdır. 2020-ci ildən etibarən bu göstərici əhəmiyyətli azalmanı nümayiş etdirir.

Qrafik 2.1. Azərbaycanda tədqiqat və inkişafa ayrılan xərclərin ÜDM-də payı (%-lə ifadədə).

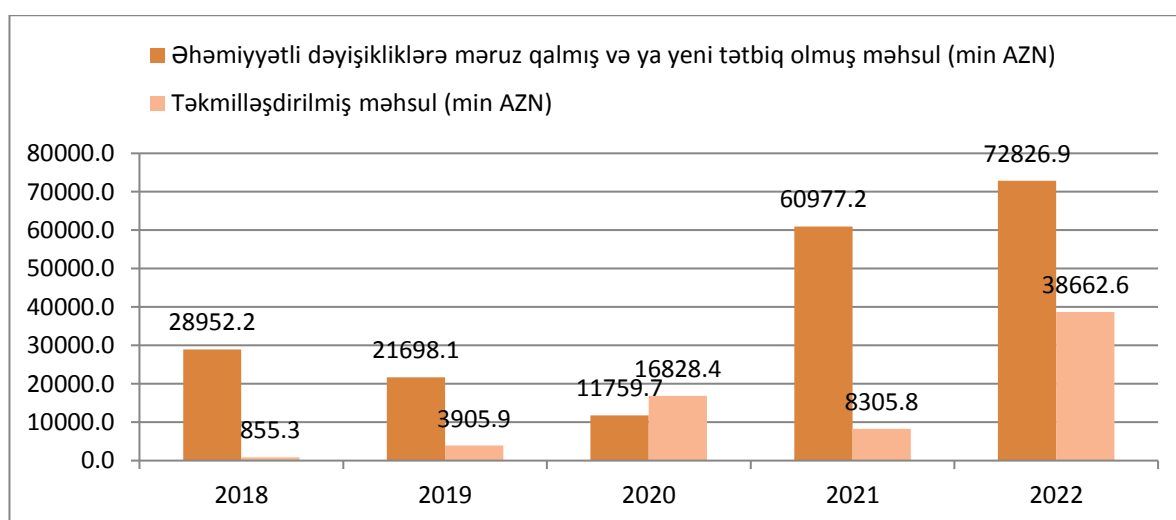
Mənbə: Qrafik Trading Economics məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda tədqiqat və inkişafa olan investisiyaların ÜDM-də payı məhz 0,17% ilə 0,42% arasında dəyişmişdir. Tədqiqat və İnkişafa (R&D) investisiyanın ÜDM-dəki payı çox vaxt ölkənin innovasiyalara və texnoloji tərəqqiyə

sadiqliyinin göstəricisi kimi istifadə olunur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə elmi-tədqiqat və inkişaf investisiyalarında əhəmiyyətli dəyişkənlik var.

YUNESKO-nun Statistika İnstitutunun (UIS) məlumatına görə, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr ÜDM-nin 1%-dən azını elmi-tədqiqat işlərinə ayırır. Bununla belə, innovasiyaları təşviq etmək məqsədi daşıyan inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar üçün tez-tez istinad edilən meyar ÜDM-in 1-2%-i həcmində elmi-tədqiqat və inkişaf investisiyalarının hədəflənməsidir. 2017-ci ildə Dünya Bankı özünün hesabatında vurğulamışdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti ÜDM-in 2%-dən çoxunu R&D-yə sərmayə qoysalar da, inkişaf etməkdə olan ölkələr innovasiya ekosistemlərini effektiv şəkildə inkişaf etdirmək üçün ilkin olaraq minimum hədd kimi ən azı 1% investisiya səviyyəsini hədəfləməlidirlər [51].

Bundan əlavə, təhsil sahəsində güclü səylər olsa da, işçi qüvvəsi bacarıq boşluqlarını, xüsusən də qabaqcıl texnologiyalar sahəsində daha çox xüsusi təlim tələb edir. Bürokratik əngəllər və korrupsiya ilə bağlı uzunmüddətli qavrayışlar bəzən xarici sərmayələrin qarşısını ala bilər, innovasiyaları sürətləndirmək üçün lazım olan qlobal təcrübə və kapital axınına mane olur. Akademiya, sənaye və hökumət arasında daha güclü şəbəkələrin qurulması vahid və birgə innovasiya ekosistemini inkişaf etdirmək üçün vacibdir.

Qrafik 2.2. Azərbaycanın sənaye sahəsi üzrə innovasiya göstəricilərinin dinamikası.

Mənbə: [52].

Göründüyü kimi, yeni tətbiq olmuş, yaxud da dəyişikliyə uğramış məhsul üzrə dəyər 2018-lə müqayisədə 2022-ci ildə 2,5 dəfə və təkmilləşdirilmiş məhsul üzrə dəyər isə 45,2 dəfə yüksəlmişdir ki, bu da əhəmiyyətli artımdır.

Cədvəl 2.2. Sənaye innovasiyalarına çəkilən xərclərin həcmi (min AZN).

	2018	2019	2020	2021	2022
Bütün sənaye	34353,6	48037,1	35919,8	5848,3	22540,4
məhsul innovasiyaları	23298,7	38343,5	20059,2	1986,3	18154,3
proses innovasiyaları	11054,9	9693,6	15860,6	3862,0	4386,1

Mənbə: [53].

Göründüyü kimi, 2022-ci ildə sənaye üzrə innovasiyaya çəkilən ümumi xərclər 2018-lə müqayisədə 34% azalma tendensiyası yaşamışdır ki, bu da həmin ildə Rusiya-Ukrayna müharibəsi və inflyasiyanın kəskin artması fonunda yaranan qeyri-müəyənlik vəziyyəti ilə bağlı olmuşdur. İnnovasiyaların içərisində proses innovasiyaları daha böyük azalma tendensiyası yaşamışdır.

Beləliklə, bu yarım fəsildə innovasiya ekosisteminin mövcud vəziyyəti təhlil olunmuşdur.

2.2. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəallığının qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin mövcud vəziyyətinin təhlili və eyni zamanda vençur maliyyələşdirilməsi vəziyyətinin tədqiqi məqsədilə anket sorğusu araşdırması aparılmışdır. Sorğu araşdırması Google Form vasitəsilə təşkil olunmuşdur və sorğu məhz onlayn qaydada aparılmışdır. Sorğunun veb ünvanı müxtəlif sektorlarda təsərrüfat subyektlərində rəhbər vəzifələrdə çalışan 263 nəfərə göndərilmişdir.

Bu araşdırmada respondentlər sosial media qrupları vasitəsilə toplanmışdır. Onlardan 232 nəfərdən geridönüş olunmuş və 232 nəfərin 204-ü sorğuda iştiraka müsbət cavab vermişdir. Vaxtla əlaqədar, sorğuya gələn cavabların sayı 200-ə çatdıqda sorğuya cavabların qəbulu dayandırılmış və nəticələr emal olunmağa başlanmışdır.

Müxtəlif tədqiqatlar göstərir ki, vençurların maliyyələşdirilməsində rəhbər işçilərin hədəflənməsi qərar qəbul etmə, risklərə dözümlülük və inkişaf strategiyalarında meylləri aşkar edə bilər. Məsələn, Gompers və Lerner (2004) tərəfindən aparılan bir araşdırma sənayedən əldə edilən fikirlərin statistik cəhətdən əhəmiyyətli təmsil olunmasını təmin etmək üçün çox vaxt 150-dən 200-ə qədər respondent arasında dəyişən əhəmiyyətli sayda rəhbər işçiləri sorğulamağı təklif edir [19].

Eynilə, Hellmann və Puri (2002) tərəfindən vençur kapitalı ilə dəstəklənən firmalar üzrə sorğu onların maliyyələşdirmə davranışlarını və innovasiya strategiyalarını başa düşmək üçün eyni diapazona uyğunlaşdırılaraq böyük bir rəhbər qrupunun cavablarını araşdırdı [21]. Bundan əlavə, Kaplan və Strömberg (2003) maliyyələşdirmə strukturlarında və innovasiya yanaşmalarında müxtəlifliyi ələ keçirmək üçün bu cür tədqiqatlar üçün nümunə ölçülərinə əhəmiyyətli sayda rəhbər işçiləri daxil etməyi tövsiyə edir [24].

Sorğu 16 sualdan təşkil olunmuşdur və onun strukturu aşağıdakı kimi formalaşdırılmışdır:

- **demoqrafik suallar:** ilk 4 sualı əhatə edərək, bu suallar respondentlərin yaş qrupu, şirkət ölçüsü, şirkətin fəaliyyət göstərdiyi sektor və müddəti əks etdirən əsas demoqrafik göstəricilərin öyrənilməsinə yönəlmişdir;

- **əsas tədqiqat sualları:** növbəti 6 sualı əhatə edərək, innovasiya ekosistemində qarşılaşılan çətinlik, vençur kapitalının maliyyə mənbəyi kimi qiymətləndirilməsi, vençur kapitalının əlçatanlığı ilə bağlı ən böyük maneə, vençur kapitalı üzrə ən uyğun sektor, vençur kapitalı üzrə təkmilləşdirilməli olan istiqamət və həmçinin vençur kapitalının maliyyə ehtiyaclarını qarşılıyıb-qarşılamaı öyrənilmişdir;

- Laykert sualları: sonuncu 6 sualı əhatə etmişdir və respondentlərdən onlara təqdim olunan arqumentə 5 ballıq şkala əsasında (1 - tamamilə narazı, 2 - qismən narazı, 3 - neytral, 4 - qismən razı, 5 - tamamilə razı) cavab vermələri istənilmişdir. Bu suallar əsasında Azərbaycanda vençur maliyyələşdirilməsi ilə bağlı əsas problemlər müəyyən edilmişdir.

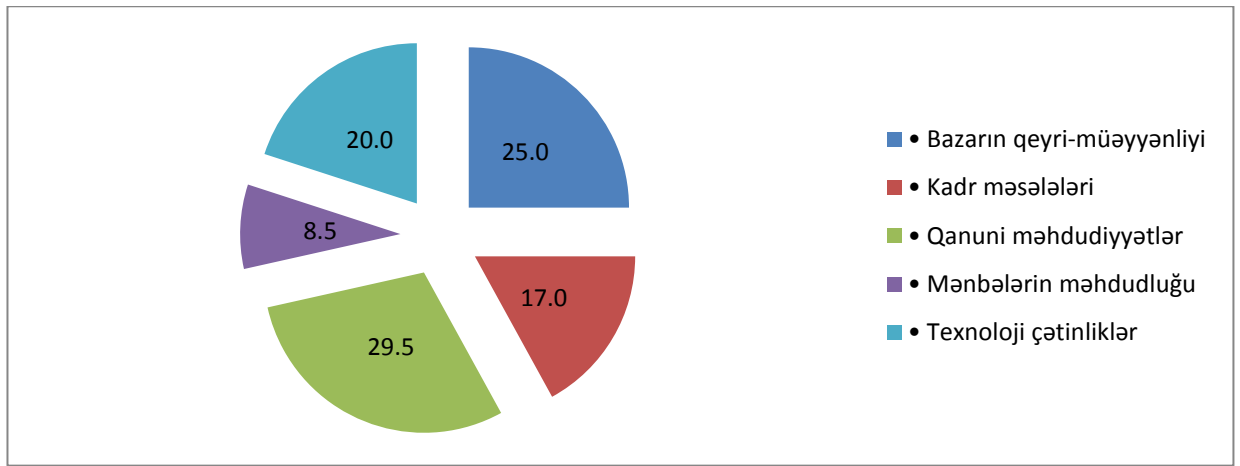
Cədvəl 2.3. Respondentlərin demoqrafik göstəriciləri.

		N	%
Yaş kateqoriyası	• 18-24	17	8,5
	• 25-34	77	38,5
	• 35-44	62	31,0
	• 45-54	35	17,5
	• 55 və yuxarı	9	4,5
Şirkətin ölçüsü	• a) 1-10 işçi	41	20,5
	• b) 11-50 işçi	84	42,0
	• c) 51-250 işçi	62	31,0
	• d) 251-500 işçi	12	6,0
	• e) 500+ işçi	1	0,5
Fəaliyyət göstərilən sahə	• a) İnformasiya texnologiyaları	93	46,5
	• b) Maliyyə	6	3,0
	• c) İstehsal	18	9,0
	• d) Ticarət	54	27,0
	• e) Digər	29	14,5
Şirkətin fəaliyyət göstərmə müddəti	• a) 0-1 il	31	15,5
	• b) 1-3 il	64	32,0
	• c) 3-5 il	49	24,5
	• d) 5-10 il	39	19,5
	• e) 10+ il	17	8,5

Mənbə: sorğu araşdırması nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, respondentlərin 47%-i 18-34 və 31%-i isə 35-44 yaş qrupundan idi. Sorğuda iştirak edənlərin çalışdığı şirkətlərin 20,5%-i mikro şirkətlər, 42%-i kiçik şirkətlər, 31%-i orta şirkətlər və qalan 6,5%-i isə iri şirkətlər olmuşdur. Respondentlərin təmsil etdikləri təşkilatların 46,5%-i İnformasiya Texnologiyaları sektoru və 27%-i isə ticarət üzrə fəaliyyət göstərirdi. Ayrıca, sorğuya cəlb edilənlərin 56,5%-ni firmaları 1-5 il idi ki, fəaliyyət göstərirdi.

Aşağıdakı qrafikdə məhz respondentlərin innovasiya ekosistemində qarşılaşdıqları ən böyük çətinliklə bağlı suala verilən cavabların statistikasını təqdim edilmişdir.

Qrafik 2.4. İnnovasiya ekosisteminizdə qarşılaşdığınız ən böyük çətinlik nədir?

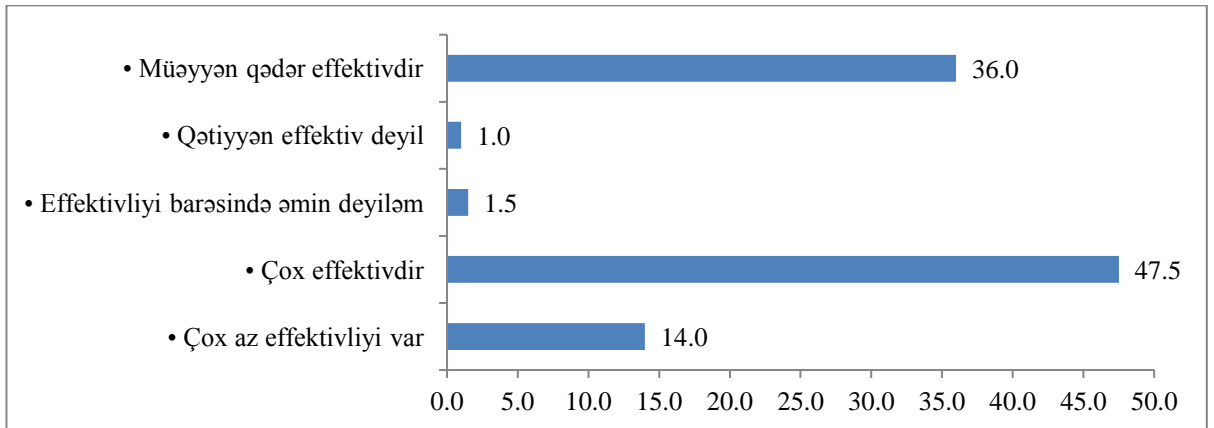
Mənbə: sorğu araşdırması nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, respondentlərin 29,5%-i innovasiya ekosisteminə qarşılaşılan ən böyük çətinliyin məhz qanuni məhdudiyyətlər olduğunu vurğuladı. Mövcud qanunvericilik bazası sahibkarlar, startaplar və innovativ təşəbbüslərlə məşğul olan şirkətlər üçün əhəmiyyətli maneələr yaradır. Tənzimləmə mürəkkəbliyi investorlar və biznes üçün qeyri-müəyyənlik yaradır ki, bu da vençur kapitalının və xarici investisiyaların daxil olmasını məhdudlaşdırır. Lisenziyalaşdırma və qeydiyyatda ciddi tələblər və bürokratik prosedurlar yeni müəssisələr üçün əhəmiyyətli vaxt və xərclər yükü qoyur. Bundan əlavə, əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi üçün hərtərəfli qanunvericilik bazalarının olmaması yeni ideya və məhsulları kifayət qədər müdafiə etməməklə innovasiyaya mane olur. Müəssisələrin maliyyələşdirilməsi üçün möhkəm hüquqi infrastrukturun olmaması vençur kapitalı firmalarının yaradılmasına mane olur, startapların maliyyələşdirməyə çıxışını əngəlləyir.

Azərbaycanda sahibkarlar və bizneslər gözlənilməz biznes mühiti yaradan qaydaların ardıcıl tətbiq edilməməsindən narahat olduqlarını bildirirlər. Bu problemlər birbaşa startapların və innovativ firmaların miqyasını genişləndirmək və davamlı inkişafa nail olmaq qabiliyyətinə təsir göstərir. Tədqiqat və təkmilləşdirmə (R&D) üçün xüsusi qaydaların və stimulların azlığı şirkətlərin innovativ fəaliyyətlərə böyük sərmayə qoyması üçün cəlbediciliyi azaldır. Hökumətin innovasiyaları gücləndirmək təşəbbüslərinə baxmayaraq, hüquq sistemindəki boşluqlar canlı innovasiya ekosisteminin inkişafı istiqamətində irəliləyişi ləngidir.

Innovasiya və Tədqiqat-İnkişafı təşviq etmək üçün vahid strategiyanın olmaması çox vaxt parçalanmış və ardıcıl olmayan siyasət tədbirləri ilə nəticələnir. Mövcud qanunlar texnologiyanın ötürülməsi və kommersiyalaşdırılması üçün aydın yollar təmin edə bilmir ki, bu da innovativ ideyaların satıla bilən məhsullara çevrilməsi üçün vacibdir. Hüquqi orqanlar və biznes sektoru arasında məhdud əməkdaşlıq məsələni daha da ağırlaşdırır, çünki özəl sektordan rəylər siyasətin formalaşdırılmasına tam inteqrasiya olunmur. Bürokratik qaydalar və tənzimləmələrdə aydınlığın olmaması xüsusilə ölkənin innovasiya ekosisteminin əsasını təşkil edən kiçik və orta sahibkarlığa təsir edir. Hüquq mühiti startapların formalaşmasına adekvat stimula verməyir və bu, innovativ həllər bazarında əhəmiyyətli boşluğa səbəb olur. İnvestorlar çox vaxt hüquqi mühiti riskli hesab edirlər, innovativ layihələrə əhəmiyyətli investisiyalar üçün potensialı azaldırlar. Əhəmiyyətli islahatlar aparılmasa, hüquqi məhdudiyyətlər Azərbaycanın innovasiya ekosisteminin böyüməsini maneə törətməkdə davam edəcək.

Aşağıdakı qrafikdə respondentlərin innovasiya fəaliyyəti üçün maliyyə mənbəyi olaraq vençur kapitalını necə qiymətləndirmələri ilə bağlı cavabların nəticəsi əks olunmuşdur.

Qrafik 2.5. İnnovasiya fəaliyyətiniz üçün maliyyə mənbəyi olaraq vençur kapitalını necə qiymətləndirirsiniz?

Mənbə: sorğu araşdırması nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, respondentlərin innovasiya fəaliyyətləri üçün maliyyə mənbəsi olaraq vençur kapitalını “çox effektiv” qiymətləndirmişdir. Ənənəvi maliyyələşdirmə

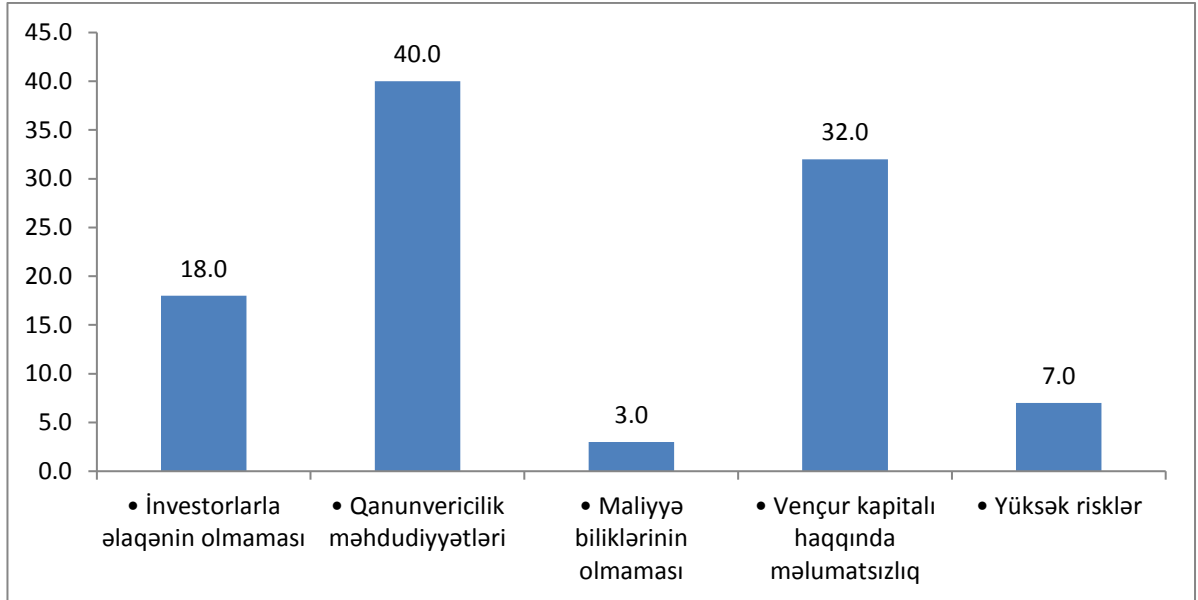
variantlarının məhdud olması vençur kapitalını startaplar və innovativ şirkətlər üçün cəlbedici alternativə çevirir. Vençur kapitalı firmaları təkcə maliyyə deyil, həm də böyümək və genişlənmək istəyən gənc şirkətlər üçün vacib olan təcrübə və şəbəkələr gətirir. Azərbaycanda hökumət vençur kapitalı ekosisteminin böyüməsini təşviq etmək, innovativ sektorlara özəl investisiyaları təşviq etmək üçün siyasət həyata keçirmişdir. Texnoparkların və inkubatorların inkişafı vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi üçün ideal namizədlər olan startapların yaradılmasını dəstəkləyir. Bu təşəbbüslər vençur kapitalının innovasiyalar və iqtisadiyyatın diversifikasiyası üçün əsas hərəkətverici qüvvə kimi artan tanınmasından xəbər verir.

Hüquqi və tənzimləyici çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycanda vençur kapitalı getdikcə daha strukturlaşdırılmış və əlçatan olur. İnvestorlar və sahibkarlar anlayırlar ki, vençur kapitalı innovativ şirkətlərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış çevik maliyyə təmin edir. Vençur kapitalistlərinin potensial yüksək gəlirlər müqabilində daha yüksək risklər götürməyə hazır olması innovasiya ekosisteminin inkişafı üçün çox vacibdir. Yüksək potensiallı biznesləri maliyyələşdirməklə, vençur kapitalistləri ölkədə texnologiyanın və yeni biznes modellərinin inkişafına birbaşa töhfə verirlər. Onlar həmçinin innovativ müəssisələrin genişləndirilməsi problemlərini həll etmək üçün vacib olan mentorluq və strateji bələdçiliyi təmin edirlər.

Azərbaycanda imkanları araşdırmaqda maraqlı olan yerli və beynəlxalq vençur kapitalı şirkətləri şəbəkəsi artmaqdadır. Bu maraq innovativ biznes üçün Azərbaycan bazarının potensialına inamı nümayiş etdirir. Vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi şirkətlərə öz əməliyyatlarını sürətlə genişləndirməyə, bacarıqlı istedadları işə götürməyə və tədqiqat və inkişafa sərmayə yatırmağa kömək edir. Bu, onlara həm yerli, həm də beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artıraraq məhsulları daha sürətlə bazara çıxarmağa imkan verir. Vençur kapitallı firmalar ölkədə mövcudluq yaratmağa davam etdikcə, innovasiya ekosistemində startapların sayında və keyfiyyətində artım müşahidə olunacaq.

Azərbaycanda vençur kapitalı sənayesi hələ başlanğıc mərhələsində olsa da, inkişaf və təkamül üçün ümidverici əlamətlər göstərir. Lakin bu sürəti saxlamaq üçün ölkə tənzimləyici maneələri aradan qaldırmalı və investisiya mühitini

yaxşılaşdırılmalıdır. İnnovasiya fəaliyyətinin təşviqində vençur kapitalının effektivliyi göz qabağındadır, lakin onun tam potensialı yalnız hökumətin və sənayenin maraqlı tərəflərinin ardıcıl dəstəyi ilə həyata keçirilə bilər.

Qrafik 2.6. Vençur kapitalına əlçatanlıqla bağlı ən böyük çətinliyiniz nədir?

Mənbə: sorğu araşdırması nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, respondentlərin 40%-i vençur kapitalına əlçatanlıqda ən böyük problemin qanunvericilik məhdudiyyətləri və 32%-i isə vençur kapitalı haqqında məlumatsızlıq olduğunu vurğulamışdır. Azərbaycanda qanunvericilik məhdudiyyətləri respondentlərin 40%-nin qeyd etdiyi kimi, vençur kapitalı axtaran sahibkarlar və startaplar üçün əhəmiyyətli maneədir. Normativ bazada aydınlıq yoxdur və vençur kapitalı fondlarının formalaşmasına və fəaliyyətinə mane olan ağır tələblər qoyur. Bu mürəkkəblilik investorların hüquqi prosedurları idarə etmələrini çətinləşdirir, vençur kapitalı ekosisteminin böyüməsini ləngidir. Mövcud qanunlar vençur kapitalistləri üçün dəstək mühiti təmin edə bilmir, onların sövdələşmələri səmərəli şəkildə qurmaq və müqavilələri yerinə yetirmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Vençur kapitalı ilə bağlı dəqiq tənzimləmələrin olmaması həm yerli, həm də xarici investorları həvəsdən salır, innovasiya fəaliyyətləri üçün mövcud kapital fondunu azaldır. Qanunvericilik

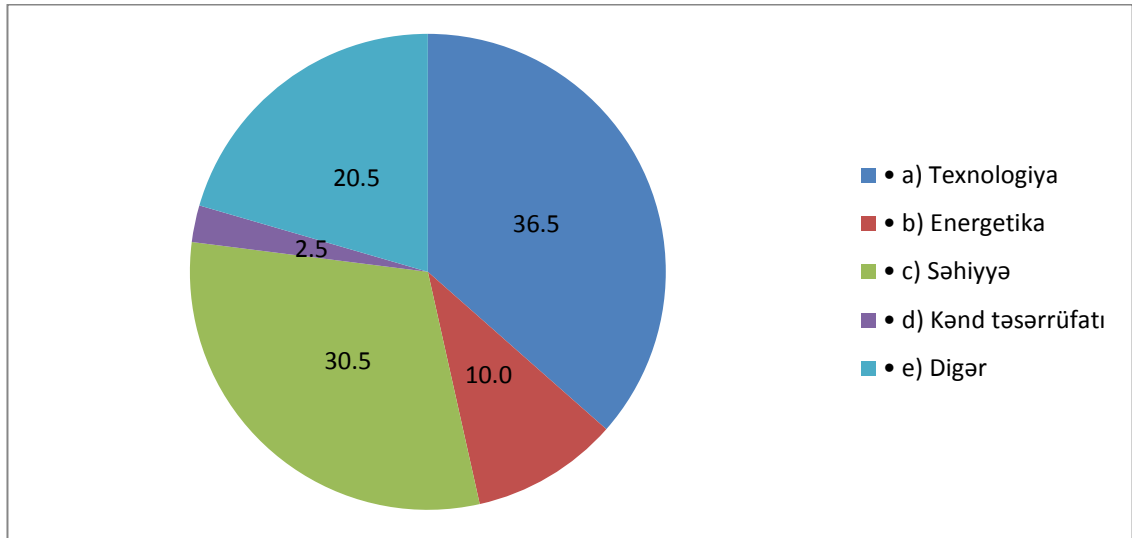
bazasındakı bu boşluq innovasiya ekosisteminin böyüməsini boğaraq, yeni başlayanların böyüməsi üçün ehtiyac duyduqları maliyyəni təmin etməyi çətinləşdirir.

Əlavə olaraq, respondentlərin 32%-i vençur maliyyəsi ilə bağlı daha yaxşı təhsil və maarifləndirmə ehtiyacını əks etdirən əsas problem kimi vençur kapitalı haqqında məlumatın çatışmazlığını qeyd edib. Sahibkarlar və bizneslər çox vaxt vençur kapitalının necə işlədiyini və ya onun ənənəvi maliyyə mənbələrindən nə ilə fərqləndiyini anlamırlar. Bu anlayışın olmaması vençur kapitalı ilə bağlı risklər və imkanlar haqqında yanlış təsəvvürlərə səbəb ola bilər. Bir çox sahibkarlar öz bizneslərini investorlara necə təqdim etməyi və ya sövdələşmələri effektiv şəkildə qurmağı bilmirlər ki, bu da maliyyə imkanlarının əldən çıxmasına səbəb olur. Ekosistemdə bu bilik boşluğunu aradan qaldırmağa və vençur kapitalistləri ilə məşğul olmaq üçün startapları hazırlamağa kömək edə biləcək kifayət qədər mentorluq və təlim proqramları yoxdur.

Bundan əlavə, Azərbaycanda vençur kapitalı firmaların məhdud olması səbəbindən, sahibkarların öyrənə biləcəyi nümunələr və ya uğur hekayələri daha azdır. Təcrübəli investorların azlığı həm də maliyyələşdirmə prosesində sahibkarları istiqamətləndirmək üçün daha az resurs deməkdir. Bu, həm investorların, həm də startapların bir-birini tapmaq və inam yaratmaq üçün mübarizə apardığı parçalanmış ekosistemlə nəticələnir. Nəticədə, bir çox innovativ layihələr kifayət qədər maliyyələşdirilməmiş qalır və ya daha az uyğun maliyyələşdirmə variantlarına etibar etmək məcburiyyətində qalır. Vençur kapitalı haqqında biliklərdəki bu boşluq həm də onun innovativ bizneslərin dəstəklənməsindəki rolu haqqında yanlış təsəvvürlərə kömək edir və investorları cəlb etmək səylərini daha da çətinləşdirir.

Bu problemləri həll etmək üçün Azərbaycan üçün vençur kapitalının investisiyasını təşviq edən dəstəkləyici qanunvericilik bazasının hazırlanması çox vacibdir. Sahibkarlar və biznes liderləri arasında maarifləndirmə və vençur kapitalı haqqında anlayışı yaxşılaşdırmaq üçün də daha çox səy göstərilməlidir. Təhsil və təlim təşəbbüsləri vençur kapitalını gizlətməyə kömək edə bilər və daha çox biznesə bu mühüm maliyyə mənbəyindən istifadə etməyə imkan verə bilər. Vençur kapitalı üçün

daha əlverişli mühit yaratmaqla Azərbaycan daha dinamik və inklüziv innovasiya ekosistemini inkişaf etdirə bilər.

Qrafik 2.7. Sizcə, Azərbaycanda vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün ən uyğun sahə hansıdır?

Mənbə: sorğu araşdırması nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

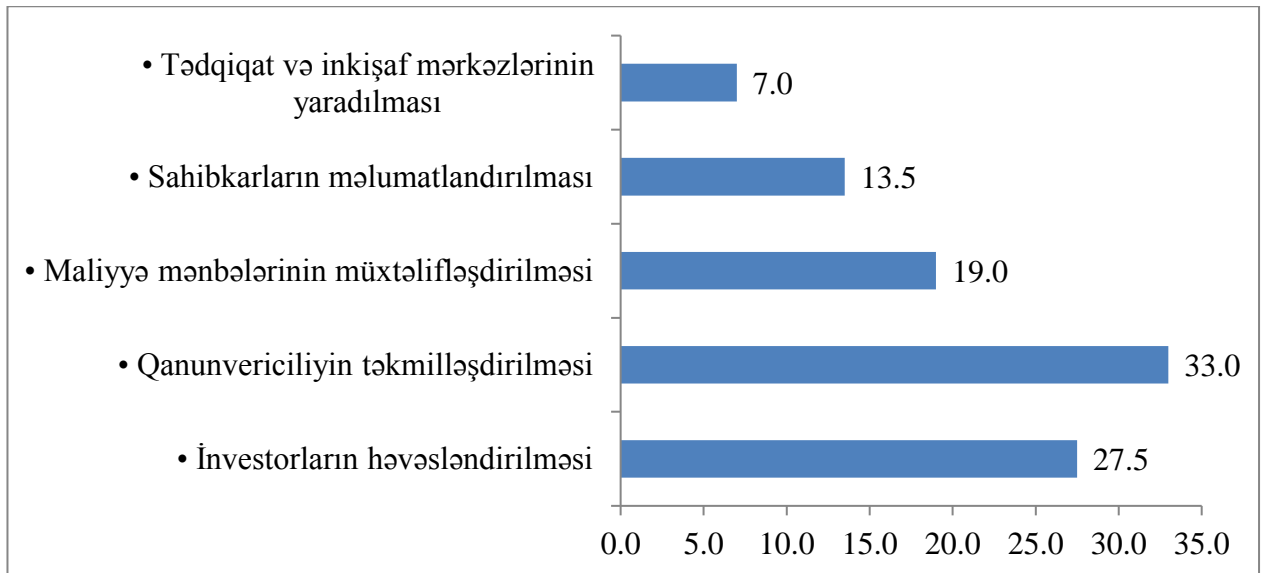
Gördüyümüz kimi, respondentlərin 36,5%-i vençur maliyyələşməsi üçün texnologiya sektorunu və 30,5%-i isə səhiyyə sektorunu uyğun görür. Azərbaycanda texnologiya sektoru rəqəmsal həllərin qəbulunun artması və texnoloji biliklərə yiyələnən əhəlinin artması hesabına tədricən sürət qazanır. Hökumətin texnoloji parkların və innovasiya mərkəzlərinin yaradılması kimi təşəbbüsləri vençur kapitalistlərinin investisiya üçün yetişmiş kimi gördükləri bu sektora marağı artırır. Proqram təminatının inkişafı, fintech və e-ticarətə diqqət yetirən startapların artması vençur maliyyələşməsi üçün münbit zəmin yaratdı. İnvestorlar başa düşürlər ki, texnoloji şirkətlərin uğur qazandıqları təqdirdə yüksək gəlir gətirə biləcək genişlənə bilən biznes modelləri var. Vençur kapitalistləri sənayeləri dəyişdirə biləcək ideyalar axtarırlar və texnologiya sektoru bu cür innovasiyalar üçün geniş imkanlar təqdim edir.

Bundan əlavə, respondentlərin 30,5%-i tərəfindən vençur maliyyələşdirilməsi üçün münasib hesab edilən səhiyyə sektoru Azərbaycanda innovasiyalar üçün geniş imkanlar təqdim edir. Səhiyyə sektorunun modernləşməyə və rəqəmsallaşmaya

ehtiyacı var ki, bu da əhəmiyyətli investisiyalar tələb edir. Vençur kapitalı sağlamlıq-texnoloji həllərin, tibbi cihazların və biotexnologiyanın inkişafında mühüm rol oynaya bilər. İnvestorlar xüsusilə xəstələrə qayğının yaxşılaşdırılması və xərclərin azaldılması kimi səhiyyə sektorunun üzləşdiyi problemləri həll etmək üçün innovativ həllər təklif edə bilən şirkətlərlə maraqlanırlar. COVID-19 pandemiyası səhiyyədə innovasiyalara ehtiyacı daha da vurğuladı və telesəhiyyə, rəqəmsal sağlamlıq həlləri və tibbi texnologiyaya tələbatın artmasına səbəb oldu.

Hər iki sektor vençur maliyyələşdirilməsi üçün ideal olan kapital tutumlu miqyas tələb edən yeni biznes modellərinin yaranmasından faydalanır. Texnologiya sektorunda startaplar tez-tez məhsullarını inkişaf etdirmək və yeni bazarlara çıxmaq üçün əhəmiyyətli ilkin investisiya tələb edir. Eynilə, səhiyyədə yeni tibbi texnologiyaların və ya əczaçılıq məhsullarının bazara çıxarılması çox vaxt uzun və bahalı tədqiqat və inkişaf mərhələlərini əhatə edir. Vençur kapitalistləri bu sektorlarda əhəmiyyətli gəlirlər üçün potensial görürlər, çünki uğurlu şirkətlər qurulmuş sənayeləri poza və əhəmiyyətli bazar payını ələ keçirə bilərlər.

Bununla belə, əvvəlki müzakirələrdə vurğulanan qanunvericilik mühiti və vençur kapitalı haqqında məhdud biliklər bu sektorlardakı potensialın tam reallaşdırılması üçün həll edilməli olan problemlər olaraq qalır. Hökumət innovasiyaya investisiyaları daha da stimullaşdırmalı və vençur kapitalistləri üçün giriş maneələrini azaltmalıdır. Bununla Azərbaycan hökuməti texnologiya və səhiyyə sektorlarının bütün potensialını açmağa bilər ki, bu da onlara innovasiyaları təşviq etmək üçün lazımı maliyyə vəsaitlərini cəlb etməyə imkan verir. Bu, ölkənin iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli töhfə verə biləcək dinamik, yüksək təsirli şirkətlərin böyüməsinə təkan verəcək. Vençur maliyyəsi bu sektorları böyüməni sürətləndirmək, yeni texnologiyalar inkişaf etdirmək və davamlı innovasiyaları dəstəkləyən möhkəm ekosistem yaratmaq üçün lazım olan resursları təmin edə bilər.

Qrafik 2.8. Sizcə, Azərbaycanda vençur kapitalı bazarının inkişafı üçün əsas ehtiyac nədir?

Mənbə: sorğu araşdırması nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, respondentlərin 33%-i məhz qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsini və 27,5%-i isə investorların həvəsləndirilməsini vençur kapitalı bazarının inkişafı baxımından vacib hesab edirlər. Qanunvericiliklə bağlı problemlərin olması və həmçinin vençur maliyyələşməsi ilə bağlı aydın məlumatlandırmanın olmaması məhz bu tendensiyanın formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Cədvəl 2.4. Vençur kapitalı vasitəsilə şirkətinizin maliyyə ehtiyaclarını qarşılımışınız mı?

	Frequency	Percent
Bəli, qismən qarşılımışıq	52	26,0
Bəli, tam qarşılımışıq	34	17,0
Xeyr, qarşılımamışıq	48	24,0
Vençur kapitalından istifadə etməmişik	57	28,5
Yalnız kiçik bir hissəsini qarşılımışıq	9	4,5

Mənbə: sorğu araşdırması nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Gördüyümüz kimi, respondentlərin 28,5%-i vençur kapitalından ümumiyyətlə istifadə etmədiyini qeyd etmişdir ki, bu da ölkəmizdə vençur maliyyələşməsinin əlçatanlığının nisbətən aşağı olduğunu göstəricisidir.

2.3. İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi mexanizmləri və vençur kapitalının tətbiqi vəziyyəti

İnnovasiyaların maliyyələşdirilməsi mexanizmləri və vençur kapitalının tətbiqi ilə bağlı cari vəziyyəti tədqiq etmək üçün respondentlərə arqumentlər formasında Laykert suallar ünvanlanmışdır. Aşağıdakı cədvəldə məhz respondentlərə ünvanlanmış sözügedən Laykert suallarının təsviri statistikasını göstəriciləri əks olunmuşdur.

Cədvəl 2.5. Laykert suallarının təsviri statistikasını.

Arqumentlər	Orta
11. Azərbaycanı vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün ekosistem inkişaf etməkdədir	2.19
12. Azərbaycanı innovasiya ekosisteminin inkişafı üçün qanunvericilik bazası yetərlidir	2.23
13. Vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün Azərbaycanda investor tapmaq asandır	3.97
14. Azərbaycanda innovasiya və tədqiqat fəaliyyəti üçün kifayət qədər dəstək var	1.95
15. Azərbaycanda vençur kapitalı maliyyələşməsi sahəsində yetərli imkanlar mövcuddur	3.72
16. Vençur kapitalının Azərbaycanda inkişafı üçün investorlarla sahibkarlar arasında əlaqələr yetərincədir	2.28

Mənbə: SPSS analizi əsasında tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, respondentlərin əksəriyyəti məhz vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün ölkəmizdə investor tapılmasının asan olduğunu qeyd etmişdir. Belə ki, respondentlərin 36,5%-i bu arqumentə “Razıyam” və 35%-i isə “Tamamilə razıyam” cavabını təqdim etmişdir. Növbəti yerdə isə məhz vençur maliyyələşməsi üçün yetərli imkanların mövcud olması arqumenti dayanmışdır. Belə ki, 42% respondent “Razıyam” ifadəsini qeyd etmişdir. Vençur maliyyələşməsi üçün dəstək və qanunvericilik bazası isə ən aşağı göstəriciləri almışdır ki, bu da müvafiq problemlərdən qaynaqlanır.

Aşağıdakı cədvəldə Laykert dəyişənləri üzrə verilənlərin etibarlılıq əmsali göstəricisi əks olunmuşdur.

Cədvəl 2.6. Laykert dəyişənlərinin etibarlılıq testi nəticəsi.

Cronbach's Alpha	N of Items
.957	6

Mənbə: SPSS analizi əsasında tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, Cronbach Alpha göstəricisi 0,957 olmuşdur ki, bu da məhz ideal səviyyədə etibarlılıq hesab edilir. Beləliklə, dəyişənlərimiz təhlil üçün uyğundur. Aşağıdakı cədvəldə qanunvericilik bazası ilə vençur ekosisteminin inkişafı arasındakı əlaqənin regressiya analizi təqdim olunmuşdur.

Cədvəl 2.7. Qanunvericilik bazası ilə vençur ekosisteminin inkişafı arasındakı əlaqənin regressiya analizi.

Model Summary						
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate		
1	.876a	.768	.767	.570		
a. Predictors: (Constant), [12. Azərbaycanada innovasiya ekosisteminin inkişafı üçün qanunvericilik bazası yetərlidir]						
ANOVAa						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	213.056	1	213.056	655.674	.000b
	Residual	64.339	198	.325		
	Total	277.395	199			
a. Dependent Variable: [11. Azərbaycanada vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün ekosistem inkişaf etməkdədir.]						
b. Predictors: (Constant), [12. Azərbaycanada innovasiya ekosisteminin inkişafı üçün qanunvericilik bazası yetərlidir]						
Coefficientsa						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	.295	.084		3.490	.001
	[12. Azərbaycanada innovasiya ekosisteminin inkişafı üçün qanunvericilik bazası yetərlidir]	.852	.033	.876	25.606	.000
a. Dependent Variable: [11. Azərbaycanada vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün ekosistem inkişaf etməkdədir.]						

Mənbə: SPSS analizi əsasında tərtib edilmişdir.

Təhlil göstərir ki, proqnozlaşdırıcılar və asılı dəyişən arasında korrelyasiya əmsalı (R) 0,876-dır ki, bu da güclü müsbət əlaqəni göstərir. R kvadratının 0,768 dəyəri Azərbaycanada vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi üçün ekosistemin inkişafını ölçən asılı dəyişənin 76,8%-nin Azərbaycanada innovasiya ekosisteminin inkişafı üçün

qanunvericilik bazasının adekvatlığı ilə bağlı proqnozlaşdırıcı dəyişən ilə izah oluna biləcəyini nəzərdə tutur. Tənzimlənmiş R kvadratı 0.767 ilə model proqnozlaşdırıcıların sayına görə bir qədər korrektə edilir və modelin ümumiləşdirilməsini təmin edir.

ANOVA cədvəli 655,674 statistik əhəmiyyətli F-dəyəri göstərir ki, bu da 0,000 əhəmiyyət səviyyəsi (p-dəyəri) ilə bütövlükdə reqressiya modelinin statistik əhəmiyyətli olduğunu təsdiqləyir.

Innovasiya ekosisteminin inkişafı üçün qanunvericilik bazası olan proqnozlaşdırıcı Azərbaycanda vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin inkişafını əhəmiyyətli dərəcədə proqnozlaşdırır.

Proqnozlaşdırıcı dəyişən üçün reqressiya əmsalı (B) 0,852-dir ki, bu da t-dəyəri 25,606 və əhəmiyyət səviyyəsi (p-dəyəri) 0,000 ilə statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir. Bu onu göstərir ki, qanunvericilik bazasının adekvatlığının hər vahid artımı üçün vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi üçün ekosistemin inkişafında müvafiq olaraq 0,852 vahid artım baş verir ki, bu da əhəmiyyətli təsir göstərdiyini əks etdirir. Müvafiq əmsal üçün standart xəta olduqca aşağıdır (0,033) və bu, qiymətləndirmənin dəqiqliyini vurğulayır.

Aşağıdakı cədvəldə (Cədvəl 2.8) məhz innovasiya üçün dəstək səviyyəsi ilə vençur ekosisteminin inkişafı arasındakı əlaqənin reqressiya analizi təqdim olunmuşdur.

**Cədvəl 2.8. İnnovasiya üçün dəstək səviyyəsi ilə vençur ekosisteminin inkişafı
arasındaki əlaqənin reqressiya analizi.**

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.892a	.795	.794	.536

a. Predictors: (Constant), Azərbaycanda innovasiya fəaliyyəti üçün kifayət qədər dəstək var
ANOVA_a

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	
1	Regression	220.508	1	220.508	767.489	.000b
	Residual	56.887	198	.287		
	Total	277.395	199			

a. Dependent Variable: Azərbaycanda vençur maliyyələşməsi üçün ekosistem inkişaf edir
b. Predictors: (Constant), Azərbaycanda innovasiya fəaliyyəti üçün kifayət qədər dəstək var
Coefficients_a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	.034	.087		.389	.698
	İnnovasiya üçün dəstək	1.108	.040	.892	27.704	.000

a. Dependent Variable: Azərbaycanda vençur maliyyələşməsi üçün ekosistem inkişaf edir
Mənbə: SPSS analizi əsasında tərtib edilmişdir.

Təhlil 0,892 yüksək korrelyasiya əmsalı (R) təqdim edir ki, bu da Azərbaycanda innovasiya və tədqiqat fəaliyyətlərinə dəstəyin adekvatlığı olan proqnozlaşdırıcı ilə Azərbaycanda vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin inkişafını ölçən asılı dəyişən arasında çox güclü müsbət əlaqəni ifadə edir. R Kvadratının 0,795 dəyəri göstərir ki, vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin inkişafındakı fərqi 79,5%-i proqnozlaşdırıcı dəyişən tərəfindən hesablanıla bilər. Tənzimlənmiş R kvadratının 0.794 nəticəsi R kvadratından bir qədər aşağı olması məhz bu modelin yüksək proqnoz dəqiqliyinə malik olduğunu əks etdirir.

ANOVA cədvəlində 767.489 F-qiyməti 0.000 p-dəyəri ilə əhəmiyyətlidir və bu, bütövlükdə reqressiya modelinin statistik əhəmiyyətli olduğunu və proqnozlaşdırıcı dəyişənin asılı dəyişənə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyini açıq şəkildə göstərir. Proqnozdedici dəyişən üçün reqressiya əmsalı (B) 1.108-dir ki, bu da t-dəyəri 27.704 və p-dəyəri 0.000 ilə statistik əhəmiyyətlidir. Bu o deməkdir ki, innovasiya və tədqiqat fəaliyyətlərinə dəstəyin adekvatlığında hər vahid artım üçün vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin inkişafında müvafiq 1,108 vahid artım var ki, bu da

güclü təsir deməkdir. Əmsalın standart xətası 0,040-dır ki, bu da bu qiymətləndirmənin dəqiqliyini nümayiş etdirir.

Sabit müddət statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmayan 0,087 standart xəta ilə 0,034 əmsala malikdir. Bu onu göstərir ki, innovasiya və tədqiqat fəaliyyətləri üçün adekvat dəstək olmadıqda, ekosistemdə inkişafın xarakterik baza səviyyəsi minimaldır. Yüksək R Square dəyəri Azərbaycanda vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin inkişafına innovasiya və tədqiqat fəaliyyətlərinə dəstəyin təsiri ilə bağlı modelin güclü proqnozlaşdırma gücünü vurğulayır. Əhəmiyyətli F-dəyəri və əhəmiyyətli reqressiya əmsalı canlı vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin təşviqində innovasiya və tədqiqata dəstəyin oynadığı kritik rolu gücləndirir.

Cədvəl 2.9. İncəsənət sahəsində əlaqənin vençur ekosisteminin inkişafı arasındakı əlaqənin reqressiya analizi.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.917a	.841	.841	.471

a. Predictors: (Constant), [16. Vençur kapitalının Azərbaycanda inkişafı üçün investitorlarla sahibkarlar arasında əlaqələr yetərincədir]

ANOVAa

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	
1	Regression	233.387	1	233.387	1050.043	.000b
	Residual	44.008	198	.222		
	Total	277.395	199			

a. Dependent Variable: Azərbaycanda vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün ekosistem inkişaf edir

b. Predictors: (Constant), [16. Vençur kapitalının Azərbaycanda inkişafı üçün investitorlarla sahibkarlar arasında əlaqələr yetərincədir]

Coefficientsa

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error			
1	(Constant)	.039	.074		.525	.600
	İncəsənət-sahibkar əlaqələri	.948	.029	.917	32.404	.000

a. Dependent Variable: Azərbaycanda vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün ekosistem inkişaf edir

Mənbə: SPSS analizi əsasında tərtib edilmişdir.

Təhlildə investorlar və sahibkarlar arasında əlaqələrin adekvatlığı ilə Azərbaycanda vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi üçün ekosistemin inkişafı arasında korrelyasiya əmsalı (R) 0,917-dir ki, bu da olduqca güclü müsbət əlaqəni göstərir. 0,841 R kvadrat dəyəri o deməkdir ki, vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin inkişafındakı fərqi 84,1%-i bu əlaqələrin adekvatlığı ilə izah olunur, eyni zamanda 0,841 olan düzəliş edilmiş R kvadratı isə modelin möhkəmliyini və dəqiqliyini təsdiqləyir. Investorlar və sahibkarlar arasında münasibətlərin adekvatlığını ölçən proqnozlaşdırıcı üçün 0,948 reqressiya əmsalı (B) t-dəyəri 32,404 və p-dəyəri 0,000 ilə statistik əhəmiyyətlidir. Bu əlaqələrin adekvatlığının hər vahid artımı üçün vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi ekosisteminin inkişafında müvafiq olaraq 0,948 vahid artım var və bu, güclü təsir göstərir. Bu əmsal üçün standart xəta 0,029-dur ki, bu da qiymətləndirmənin dəqiqliyini göstərir.

Cədvəl 2.10. Vençur kapitalının maliyyələşdirilməsində imkanların mövcudluğunun investor tapılması asanlıqına təsirinin reqressiya analizi.

Model Summary						
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate		
1	.865a	.748	.747	.489		
a. Predictors: (Constant), Azərbaycanda vençur maliyyələşməsində yetərli imkanlar mövcuddur						
ANOVAa						
Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	
1	Regression	140.500	1	140.500	587.896	.000b
	Residual	47.320	198	.239		
	Total	187.820	199			
a. Dependent Variable: Vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün Azərbaycanda investor tapmaq asandır						
b. Predictors: (Constant), Azərbaycanda vençur maliyyələşməsində yetərli imkanlar mövcuddur						
Coefficientsa						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1.039	.126		8.264	.000
	Vençur maliyyələşməsində imkanlar	.788	.032	.865	24.247	.000

a. Dependent Variable: Vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün Azərbaycanda investor tapmaq asandır
Mənbə: SPSS analizi əsasında tərtib edilmişdir.

Təhlil Azərbaycanda vençur kapitalının maliyyələşdirilməsində kifayət qədər imkanların mövcudluğunu ölçən proqnozlaşdırıcı ilə ölkədə vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi üçün investorlar tapmağın nə qədər asan olduğunu qiymətləndirən asılı dəyişən arasında möhkəm müsbət əlaqəni üzə çıxaran 0,865 R-ni təqdim edir. R kvadratının 0,748 dəyəri asılı dəyişəndəki variasiyanın 74,8%-nin proqnozlaşdırıcı tərəfindən izah edildiyini göstərir, düzəliş edilmiş 0,747 R Square dəyəri isə modelin yüksək dərəcədə dəqiqliyi və sabitliyini göstərir.

ANOVA cədvəli 587.896 F-qiymətini göstərir ki, bu da 0.000 əhəmiyyət səviyyəsi (p-dəyəri) ilə reqressiya modelinin statistik əhəmiyyətli olduğunu təsdiqləyir. Bu əhəmiyyətli F-dəyəri vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi sektorunda imkanların mövcudluğunun Azərbaycanda investorların asan tapılmasına əhəmiyyətli təsirini vurğulayır. Proqnozedicici üçün reqressiya əmsalı (B) 0,788-dir ki, bu da t-dəyəri 24,247 və p-dəyəri 0,000 ilə statistik əhəmiyyətlidir. Bu onu göstərir ki, imkanların mövcudluğunda hər vahid artım üçün güclü və birbaşa təsir göstərən investor tapmaq asanlığında müvafiq olaraq 0,788 vahid artım var. Bu əmsal üçün standart xəta olduqca aşağıdır, 0,032-dir və bu qiymətləndirmənin dəqiqliyini və etibarlılığını nümayiş etdirir.

Sabit müddət 0,126 standart xəta ilə 1,039 əmsala malikdir ki, bu da statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir və hətta vençur kapitalının maliyyələşdirilməsində imkanların mövcudluğunu nəzərə almadan investorların tapılmasında nəzərəcarpacaq xas olan asanlıq səviyyəsini göstərir. Yüksək R Square dəyəri Azərbaycanda investorların tapılmasının nə qədər asan olduğuna təsir etmək üçün vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi sektorunda mövcud imkanların güclü proqnozlaşdırıcı gücünü vurğulayır. Əhəmiyyətli F-dəyəri və əhəmiyyətli reqressiya əmsalı bu imkanların investisiya mənzərəsinin formalaşdırılmasında və sahibkarlar və investorlar arasında əlaqələrin asanlaşdırılmasında əhəmiyyətini gücləndirir.

Cədvəl 2.11. İnvestorla sahibkar arasındakı əlaqənin vençur maliyyələşməsi üzrə investor tapıla bilinməsinə təsirinin regressiya analizi.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.898a	.806	.805	.429

a. Predictors: (Constant), investor-sahibkar əlaqələri

ANOVAa						
	Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	151.391	1	151.391	822.843	.000b
	Residual	36.429	198	.184		
	Total	187.820	199			

a. Dependent Variable: Vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün Azərbaycanda investor tapmaq asandır

b. Predictors: (Constant), İnvestorlarla sahibkarlar arasında əlaqələr

Coefficientsa						
	Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	5.706	.068		84.282	.000
	[16. Vençur kapitalının Azərbaycanda inkişafı üçün investorlarla sahibkarlar arasında əlaqələr yetərincədir]	-.763	.027	-.898	-28.685	.000

a. Dependent Variable: Vençur kapitalı maliyyələşməsi üçün Azərbaycanda investor tapmaq asandır

Mənbə: SPSS analizi əsasında tərtib edilmişdir.

Təhlil 0,898 korrelyasiya əmsalı (R) aşkar edir ki, bu da Azərbaycanda investorlar və sahibkarlar arasında münasibətlərin adekvatlığı ilə ölkədə vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi üçün investorların tapılmasının asanlıqı arasında güclü müsbət əlaqəni ifadə edir. 0,806 R Square dəyəri investorların tapılmasının asanlıqını ölçən asılı dəyişəndəki fərqi 80,6%-nin əhəmiyyətli təsiri əks etdirən proqnozlaşdırıcı dəyişən ilə izah edildiyini göstərir. Tənzimlənmiş R kvadratının 0,805 olması modelin etibarlılığını və dispersiyanı effektiv şəkildə izah etmək qabiliyyətini daha da nümayiş etdirir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VENÇUR MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İNNOVASIYALI İNKİŞAFIN STİMULLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Vençur maliyyələşdirilməsinin tətbiqi sahəsində uğurlu təcrübələr və Azərbaycan üçün “dərslər”

Bu yarımfəsildə Vençur maliyyələşdirilməsinin tətbiqi sahəsində uğurlu qlobal təcrübələr və onlardan Azərbaycanın ala biləcəyi dərslər təhlil olunmuşdur.

Estoniya.

Postsovet ölkəsi olan Estoniya bu sahədə Azərbaycan üçün dəyərli dərslər verən vençur maliyyələşdirməsində mühüm uğur nümayiş etdirib. 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Estoniya iqtisadiyyatını sürətlə transformasiya etdi, texnologiya və innovasiyaları əhatə etdi və bu, xeyli vençur kapitalı cəlb etdi. Ölkə hökuməti sahibkarlıq və texnoloji innovasiyalar üçün əlverişli olan siyasətləri həyata keçirdi, məsələn, 2014-cü ildə başladılan e-Rezidentlik proqramı qeyri-estoniyalılara şirkətlərin formalaşdırılması, bank işi və vergi kimi Estoniya xidmətlərinə çıxış imkanı verir. Estoniyanın rəqəmsal innovasiyalara sadıqlıyı onun rəqəmsal cəhətdən ən inkişaf etmiş cəmiyyətlərdən biri kimi reytingində aydın görünür və bu, müəssisə kapitalı investisiyalarının cəlb edilməsində mühüm amil olmuşdur.

Estoniyada uğurlu vençur maliyyələşdirməsinin diqqətəlayiq nümunəsi Skype-ın 2011-ci ildə 8,5 milyard dollara Microsoft-a satılmazdan əvvəl vençur kapitalı fondları tərəfindən əhəmiyyətli dərəcədə dəstəklənən texnoloji startapın böyüməsidir. Skype-ın uğuru beynəlxalq diqqəti Estoniyanın texnoloji ekosisteminə cəlb edərək, ölkədə vençur kapitalı aktivliyinin artmasına səbəb oldu. Digər əhəmiyyətli vençur kapitalının uğur hekayəsi TransferWise (indiki Wise) maliyyə texnologiyaları şirkətidir ki, o, Estoniyanın startaplar üçün dəstəkləyici ekosistemindən faydalanaraq bir neçə dövr ərzində 1,1 milyard dollar vençur maliyyəsi toplayıb.

2006-cı ildə yaradılmış Estoniya İnkişaf Fondu erkən mərhələdə olan şirkətlərə və fondlara sərmayə qoymaqla Estoniyada vençur kapitalı bazarının inkişafında

mühüm rol oynadı və bununla da sahibkarlıq ekosisteminin böyüməsini stimullaşdırdı. Bu fond həm yerli, həm də beynəlxalq vençur kapitalı firmalarının gələcək investisiyalarını asanlaşdıraraq, bir çox Estoniya startaplarının üzləşdiyi ilkin mərhələdə maliyyə çatışmazlığını aradan qaldırmağa kömək etdi. Startup Estonia kimi təşəbbüslərin mövcudluğu vençur kapitalı üçün dəstəkləyici mühiti daha da gücləndirir. Bu proqram inkişaf edən müəssisələr üçün lazımı resurslar, mentorluq və şəbəkə imkanları təmin etməklə startap ekosisteminə təkmilləşdirir.

Bu cür təşəbbüslərin nəticələri Avropada ən yüksəklərdən biri olan Estoniyanın adambaşına düşən startap və vençur kapitalı sərmayələrində özünü göstərir. 2019-cu ildə Estoniya 306 milyon avro vençur kapitalı sərmayəsi əldə edib ki, bu da kiçik iqtisadiyyatı nəzərə alınmaqla əhəmiyyətli rəqəmdir. Estoniyadakı hüquqi və tənzimləyici baza həmçinin vençur kapitalı investisiyalarını dəstəkləyir; ölkədə bölüşdürülməmiş və yenidən investisiya edilmiş mənfəətdən korporativ gəlir vergisi olmayan sadə və şəffaf vergi sistemi mövcuddur ki, bu da onu vençur investisiyaları üçün cəlbedici mühitə çevirir.

Müqayisə üçün, Azərbaycan vençur maliyyələşdirilməsi üçün daha dəstəkləyici ekosistemin inkişafı istiqamətində addımlar atıb, lakin rəqəmsal transformasiyanın daha az dərəcəsi və daha az əlverişli tənzimləyici mühit kimi problemlərlə üzləşir. Azərbaycan 2006-cı ildə qeyri-neft sektorlarına, o cümlədən texnologiyaya investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə özünün ilk dövlət fondu olan Azərbaycan İnvestisiya Şirkətini (AİŞ) təsis edib. Bununla belə, AİŞ qismən rəqəmsal infrastruktura və sahibkarlıq mədəniyyətinə daha az diqqət yetirdiyinə görə Estoniyanın təşəbbüsləri ilə müşahidə olunan təsir səviyyəsinə nail ola bilməyib.

Azərbaycanın vençur maliyyələşdirməsində Estoniyanın uğurunu təkrarlaması üçün o, rəqəmsal infrastrukturunu təkmilləşdirməli, tənzimləyici çərçivələri sadələşdirməli, innovasiya və sahibkarlıq mədəniyyətini inkişaf etdirməlidir. Elektron idarəetmə həllərinin tətbiqi, startapların qeydiyyatı prosesinin sadələşdirilməsi və vençur kapitalı investisiyaları üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi irəliyə doğru mühüm addımlar ola bilər. Bundan əlavə, rəqəmsal iqtisadiyyat üçün zəruri olan bacarıqlara

diqqət yetirən təhsil proqramlarının təşviqi canlı texnoloji ekosistemi təmin etməyə qadir işçi qüvvəsinin yaradılmasına kömək edərdi.

Estoniyanın vençur kapitalının uğurundan əldə edilən dərslər dövlət siyasəti dəstəyi, qabaqcıl rəqəmsal infrastruktur, sahibkarlıq mədəniyyəti və vençur kapitalına investisiya üçün əlverişli tənzimləyici mühiti əhatə edən vahid yanaşmanın vacibliyini vurğulayır. Azərbaycan Estoniya nümunəsindən öz vençur kapitalı mühitini inkişaf etdirmək, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini və özünün üstünlük təşkil edən neft-qaz sektorundan kənarında davamlı inkişafı təşviq etmək üçün öyrənə bilər.

Latviya.

Başqa bir postsovet ölkəsi olan Latviya da vençur maliyyələşdirməsində özünəməxsus yer yaradıb və Azərbaycanın ibrətamiz hesab edə biləcəyi trayektoriyayı nümayiş etdirir. 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Latviya həm hökumətin təşəbbüsləri, həm də özəl sektorun iştirakı ilə vençur kapitalı üçün əlverişli mühit yaratmaq üçün birgə səylər göstərmişdir. Latviya hökuməti müxtəlif layihələr, o cümlədən startaplar və vençur kapitalı fondları üçün kreditlər, zəmanətlər, investisiyalar və qrantlar verən Latviyanın Altum İnkişaf Maliyyə İnstitutu vasitəsilə mühüm rol oynamışdır.

2013-cü ildə Latviya Altum vasitəsilə birgə investisiya proqramına başlamışdır ki, bu da özəl investorların maliyyələşdirilməsini dövlət vəsaitləri ilə uyğunlaşdırmaqla vençur kapitalı mühitini əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdırmışdır. Bu təşəbbüs 2017-ci ildə Prezi tərəfindən əldə edilməzdən əvvəl veb-əsaslı məlumatların vizuallaşdırılması xidmətini qlobal miqyasda genişləndirmək üçün əhəmiyyətli vençur maliyyəsini təmin edən Infogr.am (indi Infogram-a rebrend edilib) kimi bir neçə uğur hekayəsinin yaradılmasına səbəb oldu.

Digər uğur, külək turbinlərinə texniki qulluq üçün dron texnologiyasından innovativ istifadəsi ilə tanınan və həm Latviya, həm də beynəlxalq investorlardan vençur kapitalını uğurla cəlb edən pilotsuz uçuş aparatları şirkəti Aeronos-dir.

Latviya startap ekosistemi Labs of Latvia və Startup Latvia kimi yeni müəssisələr üçün şəbəkə imkanları, resurslar və görünürlük təmin edən dəstək strukturları tərəfindən gücləndirilib. Latviyanın illik texnoloji tədbiri, TechChill,

startapların investorlarla əlaqə qurması üçün əhəmiyyətli bir məkana çevrilərək, Latviyanın innovasiya və vençur kapitalı fəaliyyəti üçün mərkəz kimi nüfuzunu daha da gücləndirdi. Üstəlik, Latviyanın paytaxtı Riqa özünün strateji yeri, ixtisaslı işçi qüvvəsi və nisbətən aşağı əməliyyat xərclərinə görə vençur kapitalı investisiyalarını cəlb edən canlı startap mərkəzi kimi mövqə tutmuşdur.

Latviyanın vençur kapitalı bazarı son illər ərzində aktivlikdə güclü artım müşahidə edib və məlumatlara görə, ölkənin təkcə 2019-cu ildə vençur kapitalı investisiyalarından 102 milyon avrodan çox vəsait əldə etdiyi bildirilir. 2017-ci ildə sosial vergi və korporativ gəlir vergisindən azadolmalar da daxil olmaqla, uyğun startaplar üçün xüsusi vergi rejimləri təklif edən “Start-up” Qanununun tətbiqi Latviyanı vençur kapitalı investisiyası üçün daha da cəlbedici edib.

Bu inkişafın ümid verici olsa da, Latviyanın təcrübəsi problemlərsiz olmayıb. Ölkə nisbətən kiçik daxili bazarı və ilkin olaraq güclü vençur kapitalı ənənəsinin yoxluğunu aradan qaldırmalı oldu. İlk mərhələdə maliyyələşməni yerli bazarda təmin etmək xüsusilə çətin idi və bu, boşluğu aradan qaldırmaq üçün Avropa İttifaqı fondlarına və proqramlarına əhəmiyyətli dərəcədə etibar etməyi tələb edirdi. Bu cür Avropa fondlarının, o cümlədən Avropa Regional İnkişaf Fondu və Horizon 2020-nin təsiri Latviyanın vençur kapitalı sektorunun artımını sürətləndirməkdə mühüm rol oynamışdır.

Bu problemləri həll etmək və vençur maliyyələşdirmə ekosistemini daha da təkmilləşdirmək üçün Latviya əsas diqqətini qlobal bazarlarla daha dərinə inteqrasiyaya, transsərhəd əməkdaşlığı asanlaşdırmağa və startapların və investorların dinamik ehtiyacları ilə ayaqlaşma bilmək üçün qanunvericilik bazalarını daim yeniləməyə yönəldib. Bundan əlavə, universitetlərdə sahibkarlığa əsaslanan kurikulumlar vasitəsilə təhsil və səlahiyyətlərin artırılması, sahibkarlıq və vençur kapitalı haqqında ictimaiyyəti məlumatlandırma kampaniyaları yeni sahibkarlar nəslinin yetişdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanla paralellər apararaq, Latviyadan alınan dərslər özəl vençur kapitalistləri üçün investisiya riskini azaldan hökumət tərəfindən dəstəklənən maliyyə alətlərinin, startapların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış effektiv qanunvericilik

bazalarının və startaplarla investorlar arasında əlaqələri asanlaşdıran möhkəm dəstək sistemlərinin vacibliyini vurğulayır. Azərbaycan vençur kapitalı fəaliyyətlərini dəstəkləmək üçün öz strukturlarını və siyasətlərini təkmilləşdirməkdən, xüsusən daha əlverişli vergi şəraitinin yaradılmasına diqqət yetirməkdən və həm yerli, həm də beynəlxalq vençur kapitalını cəlb etmək üçün rəqəmsal infrastruktura sərmayə qoymaqdan faydalana bilər.

Latviyanın inkişaf edən vençur kapitalı landşaftını öyrənməklə Azərbaycan öz sərhədləri daxilində innovasiya və texnoloji tərəqqiyə təkan verən, vençur maliyyələşdirmə potensialını potensial olaraq açmağa biləcək strateji yanaşmalar haqqında anlayışlar əldə edə bilər.

Belarus.

Belarus, xüsusilə texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın təşviq edilməsində Azərbaycanın öyrənmə biləcəyi fərqli vençur kapitalı mühiti inkişaf etdirmişdir. 2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən Belarus strateji olaraq regional texnoloji mərkəzə çevrilməyə fokuslanmışdır ki, bu da 2005-ci ildə Minskdə Yüksək Texnologiyalar Parkının (YTP) yaradılması ilə vurğulanır. Bu təşəbbüs şirkətlərə həm yerli, həm də xarici vençur kapitalı investisiyalarını cəlb edən korporativ vergilər və gömrük rüsumlarından azad olmaq da daxil olmaqla əhəmiyyətli vergi güzəştləri təklif edir.

Belarusun ən uğurlu nümunələrindən biri Talmon Marco və İqor Maqazinnik tərəfindən hazırlanmış məşhur mesajlaşma proqramı olan Viber-in inkişafıdır və sonradan 2014-cü ildə Rakutenə 900 milyon dollara satılmışdır. Bu uğur hekayəsi, sağlam vençur kapitalı ekosisteminin kritik göstəricisi olan Belarus müəssisələrinin qlobal bazarlara çıxmaq və əhəmiyyətli çıxışlara nail olmaq potensialını vurğulayır. Digər əhəmiyyətli müəssisə, Belarusda başlamış və proqram mühəndisliyi və İT konsaltinq sahəsində qlobal liderə çevrilmiş, Nyu-York Fond Birjasında siyahıya alınmış EPAM Systems şirkətidir.

2020-ci ildə 800-dən çox şirkətə ev sahibliyi edən və startapların inkişaf edə biləcəyi mühiti asanlaşdıran HTP bu uğurların mərkəzi rolunu oynayır. Belarus hökumətinin uyğun qanunvericilik bazasının yaradılmasında fəal rolunu investisiyaların cəlb edilməsində əsas rol oynamışdır. Məsələn, 2018-ci ildə Belarus kriptovalyutalar

və ilkin sikkə təklifləri (ICO) ilə əməliyyatları leqallaşdıraraq, rəqəmsal maliyyənin tənzimlənməsi ilə bağlı özünü ən qabaqcıl düşünən ölkələrdən biri kimi yerləşdirdi.

Belarus həmçinin, inkişafının müxtəlif mərhələlərində texnoloji startaplara sərmayə qoyan Belarus İnnovasiya Fondu kimi vençur fondlarından əhəmiyyətli investisiyaların şahidi olub. Fond təkcə maliyyə resursları təmin etmir, həm də əməliyyatlarının miqyasını genişləndirməkdə çətinlik çəkən ilkin mərhələdə olan şirkətlər üçün vacib olan mentorluq və strateji məsləhətlər verir. Maliyyə dəstəyini ekspert rəhbərliyi ilə birləşdirən bu yanaşma Azərbaycanın vençur kapitalı təşəbbüslərinin təsirini artırmaq üçün nəzərdən keçirə biləcəyi bir şeydir.

Siyasi və iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, Belarusda texnologiya sektoru yüksək ixtisaslı IT işçi qüvvəsinin köməyi ilə böyüməyə davam edir. Ölkədə hər il nüfuzlu institutlardan 4000-ə yaxın IT mütəxəssisi buraxılır, bu da öz texnoloji sənayesini gücləndirmək üçün davamlı istedad axınını təmin edir. Bundan əlavə, Belaruskadakı tərtibatçılar və mühəndislər icması müntəzəm texnoloji görüşlər, hakatonlar və konfranslar ilə dəstəklənir, ideyalar və tərəfdaşlıqların çiçəkləndiyi canlı ekosistem yaradır.

Belarusun texnoloji şirkətlərinin qlobal bazarlarda uğurları dəstəkləyici hökumət strukturunun effektivliyini və əsas sənayelərə strateji diqqəti nümayiş etdirir. Azərbaycan üçün texnologiya yönümlü iqtisadi zonaların yaradılması, vergi güzəştləri təklif edilməsi və startaplara dövlət dəstəyinin göstərilməsi kimi oxşar strategiyaların qəbul edilməsi onun vençur kapitalı mənzərəsini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirə bilər. Bundan əlavə, sənaye ehtiyaclarına uyğun gələn güclü təhsil sisteminin təşviqi innovasiyaların davam etdirilməsi və vençur investisiyalarının cəlb edilməsi üçün vacib olacaqdır.

Belarusun nümunəsindən öyrənərək, Azərbaycan texnoloji sahibkarlığa daha güclü dəstəyi həyata keçirə, startaplar üçün asan biznes əməliyyatlarını asanlaşdırmaq üçün qaydaları sadələşdirə və inkişaf edən şirkətlərə həm kapital, həm də strateji yardım təklif edən vençur fondlarının formalaşmasını təşviq edə bilər. Bu kompleks yanaşma Azərbaycanı Belarusun texnologiya sektorunda əldə etdiyi nailiyyətlər kimi innovasiya və vençur kapitalında regional liderə çevirə bilər.

ABŞ.

Vençur maliyyələşdirməsinin həyata keçirilməsində diqqətəlayiq uğurlu təcrübələrdən biri ABŞ-dakı Silikon Vadisi vençur ekosistemidir. Silikon Vadisi sahibkarlar, investorlar və akademik institutlar arasında güclü əməkdaşlıq sayəsində texnologiya və innovasiya üçün qlobal mərkəz kimi ortaya çıxdı. Sequoia Capital, Andreessen Horowitz və Accel Partners kimi Silikon Vadisindəki Vençur kapitalı firmaları erkən mərhələdə startapların maliyyələşdirilməsində mühüm rol oynayıb və onların sürətlə genişlənməsinə şərait yaradıblar. Bu firmalar texnoloji tendensiyaları dərinlən dərk edirlər və bu, onlara Google, Facebook və Uber kimi yüksək potensiallı startapları yeni yaranma mərhələsində müəyyən etməyə imkan verir [12].

Silikon Vadisinin uğuru risk alma mədəniyyətindədir ki, bu da startapları sürətlə innovasiya etməyə təşviq edir və nəticədə tez-tez yeni texnologiyalar yaranır. Stanford Universiteti və Kaliforniya Universiteti, Berkli ardıcıl olaraq regionda innovasiyalara təkan verən davamlı istedad axını təmin etmişlər. Universitetlərin Vençur kapitalı firmaları ilə sıx əlaqələri perspektivli startapların erkən maliyyələşdirməsini təmin edir. Məsələn, Google Stenfordda inkubasiya edildi, burada təsisçilər onun böyüməsində mühüm rol oynayan ilk investorlarla görüşdülər [28].

Silikon Vadisi modeli gələcək nəslə rəhbərlik etmək üçün investora çevrilən çoxlu təcrübəli sahibkarlarla mentorluğu və şəbəkələşməni vurğulayır. Bu ekosistem uğurlu sahibkarların startaplara mentorluq etdiyi, onlara mühüm anlayışlar və əlaqələr təmin etdiyi bilik mübadiləsi mədəniyyətini inkişaf etdirmişdir. Əməkdaşlığa diqqət vençur kapitalı firmaları arasında sindikasiyanın ümumi olduğu və startaplara investorlar şəbəkəsi vasitəsilə əhəmiyyətli kapital cəlb etməyə imkan verən tərəfdaşlıqlara şamil edilir. Silikon Vadisinin tənzimləyici mühiti həmçinin innovasiyaları təşviq edir, startaplara əqli mülkiyyət və vergi güzəştləri ətrafında əlverişli siyasətlər təqdim edir [28].

Bundan əlavə, region yüksək inkişaf edən startapların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış güclü hüquqi və maliyyə xidmətlərini inkişaf etdirmişdir. Hüquq firmaları vençur maliyyələşdirməsi və əqli mülkiyyət sahəsində ixtisaslaşır, investisiya bankları isə birləşmələri, satınalmaları və IPO-ları asanlaşdırır. Şəxsi startaplarda

səhmlər üçün təkrar bazarların mövcudluğu ilkin investora və işçilərə vençur maliyyələşdirməsinin cəlbədiciliyini artıraraq gəlir əldə etməyə imkan verir [28].

Silikon Vadisinin vençur maliyyələşdirməsindəki uğuru həmçinin Y Combinator və 500 Startups kimi sürətləndiricilərin mövcudluğu ilə əlaqələndirilir ki, bu da startaplara əsas maliyyələşdirmə, mentorluq və resurslar təqdim edir. Bu sürətləndiricilər mühüm ilkin qərarlar vasitəsilə onlara rəhbərlik etməklə, erkən mərhələdə startapların miqyasını artırmaqda effektiv olduğunu sübut etdi. Bundan əlavə, Silikon Vadisinin Apple, Google və Intel kimi böyük texnologiya korporasiyalarına yaxınlığı startaplara strateji tərəfdaşlıq, satınalmalar və müştəri sövdələşmələri üçün imkanlar təklif edir. Bölgənin texnoloji innovasiyalara verdiyi vurğu davamlı olaraq yeni ideyalar yaradan tədqiqat və təkmilləşdirmə mərkəzlərinin cəmləşməsində özünü daha da büruzə verir. Ekosistem həmçinin süni intellekt, biotexnologiya, fintech və bərpa olunan enerji də daxil olmaqla müxtəlif sənaye sahələrini dəstəkləyir və vençur maliyyələşdirilməsi üçün müxtəlif mənzərə yaradır. Bu xüsusiyyətlər Silikon Vadisini birlikdə inkişaf etməkdə olan bazarlar üçün dəyərli dərslər təklif edərək dünyanın ilk Vençur paytaxtı mərkəzi kimi qurmuşdur [28].

Silikon Vadisinin vençur maliyyələşdirmə modeli Azərbaycanda tətbiq oluna bilər, çünki bu model sahibkarlıq mühitinin inkişafı üçün qüvvətli ekosistem yaradır ki, bu da yerli startapların global bazarlarda rəqabət aparmaq imkanlarını artırma potensialına malikdir. Bu model universitetlər, tədqiqat mərkəzləri və sənaye liderləri arasında əməkdaşlığı təşviq edir ki, bu da innovativ ideyaların kommersiya baxımından uğurlu məhsullara çevrilməsi üçün zəruri bilik və resursların birləşdirilməsini təmin edir. Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan bir bazar üçün Silikon Vadisi modeli risklərə meyilli maliyyə dəstəyini və mentorluğu həyata keçirməklə yanaşı, texnoloji transfer və beynəlxalq şəbəkələşmə imkanları təmin edərək startapların sürətlə genişlənməsinə kömək edə bilər. Bundan əlavə, bu model yerli innovatorlara sərmayə qoyuluşunu cəlb etmək və nüfuzlu vençur kapital firmaları ilə əlaqə qurmaq imkanları verərək, onların fəaliyyətlərini genişləndirmələrinə zəmin hazırlayacaqdır. Nəhayət, Silikon Vadisi təcrübəsi Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli bir innovasiya

ekosisteminin qurulmasında əsas rol oynayaraq, texnologiya və bilik intensiv sahələrə yatırımı stimullaşdırmaqla iqtisadi inkişafı sürətləndirə bilər.

İsrail.

Vençurların maliyyələşdirilməsində daha bir uğurlu təcrübəni “Startup Nation” adlandırılan İsraildə müşahidə etmək olar. İsrailin güclü vençur kapitalı ekosistemi 1990-cı illərin əvvəllərində başlanmış Yozma proqramı kimi hökumət təşəbbüsləri ilə dəstəklənmişdir. Yozma proqramı xarici vençur kapitalistlərinə vergi güzəştləri təklif etdi və onlarla birgə İsrail startaplarına ölkədə vençur kapitalı sənayesini işə saldı. Bu proqram vasitəsilə İsrail regionda ofislər yaradan Sequoia Capital və Greylock Partners kimi qlobal vençur kapitalı fondlarını cəlb etdi. Bu firmaların mövcudluğu kibertəhlükəsizlik, səhiyyə texnologiyası və fintech kimi sektorlarda artımı kataliz edən İsrail texnologiya startaplarına investisiyaların artmasına səbəb oldu. İsrailin diqqətəlayiq uğur hekayəsi, müəssisə kapitalının sektora təsirini nümayiş etdirən ölkənin ilk texnoloji unicornlarından biri olan Check Point Software Technologies kibertəhlükəsizlik firmasıdır. İsrail texnologiya və kibertəhlükəsizlik üzrə təlimlər verən məcburi hərbi xidmət nəticəsində yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsindən də faydalanıb. Bu işçi qüvvəsi texnoloji istedadlar üçün inkubator kimi xidmət edən 8200 kimi hərbi hissələrlə startapların uğurunda mühüm rol oynamışdır. Hərbi kəşfiyyat və özəl sektor arasında sıx əlaqələr İsrailin hazırda qlobal lider olduğu kibertəhlükəsizlikdə əhəmiyyətli yeniliklərə səbəb olub [15].

İsrail hökuməti həmçinin startapları yenilik etmək üçün lazım olan infrastrukturla təmin edən müxtəlif innovasiya mərkəzləri və texnoparklar yaradıb. Təl-Əviv İnnovasiya Laboratoriyası kimi bu mərkəzlər kovorkinq məkanları üçün şəbəkə imkanları və vençur kapitalistlərinə çıxış təklif edir. Microsoft, Intel və IBM kimi transmilli texnologiya şirkətlərinin İsraildə olması startaplara əməkdaşlıq və satın alma imkanları verir. Qlobal miqyasda ÜDM-ə nisbətə ən yüksək Ar-Ge xərclərindən birində əks olunan ölkənin tədqiqat və inkişafa güclü diqqəti davamlı innovasiya xəttini təmin edir [29].

İsrailin kapital bazarları da vençurla dəstəklənən startapları dəstəkləyir, Tel-Əviv Fond Birjası texnologiya şirkətlərinin ictimaiyyətə çıxması üçün platforma təklif

edir. Ölkənin qanunvericilik bazası aydın əqli mülkiyyət qanunları və startaplar üçün vergi güzəştləri ilə innovasiyaları təşviq edir. İsrailin vençur kapitalı ekosistemi startaplar, investorlar, akademik dairələr və hökumət arasında yüksək səviyyədə əməkdaşlıq ilə xarakterizə olunur. Qida texnologiyası startaplarına diqqət yetirən Mətbəx kimi inkubatorlar, sahibkarlar üçün mövcud olan sektora xüsusi dəstəyin nümunəsidir [29].

Techstars və MassChallenge kimi sürətləndiricilərin mövcudluğu toxum maliyyəsi və mentorluq təmin etməklə startap ekosistemini daha da gücləndirir. İsrail hökuməti, həmçinin Maliyyə İnnovasiyaları Laboratoriyası kimi təşəbbüslərlə startaplara tənzimləyici çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək edən fintech sektorunu dəstəkləməkdə fəal olub. Müəssisə kapitalı ekosisteminin qlobal istiqaməti bir çox israili startapların İsraildə və ABŞ kimi əsas beynəlxalq bazarlarda ikili qərargahlar saxlamasında aydın görünür. Bu, onlara qlobal vençur kapitalı şəbəkələrinə daxil olmağa və yeni bazarlara səmərəli şəkildə genişlənməyə imkan verir. İsrailin vençur maliyyələşdirməsindəki uğuru dövlət dəstəyinin, qlobal bazarlara çıxışın və innovasiyaların təşviqində əməkdaşlıq ekosistemin vacibliyini vurğulayır və Azərbaycan üçün dəyərli plan təqdim edir [29].

Azərbaycan hökuməti İsrail modelini örnək alaraq, sahibkarlığı və texnoloji yenilikləri dəstəkləmək üçün vergi güzəştləri və hüquqi çərçivələr yarada bilər ki, bu da öz növbəsində xarici vençur kapitalistlərini cəlb edərək yerli startapların böyüməsinə kömək edəcəkdir. Eyni zamanda, İsraildə olduğu kimi, Azərbaycan da təhsil və hərbi sektorlarda mövcud olan yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsindən yararlanaraq, texnoloji sektorda işgüzarlığı artırmaqla bilər ki, bu da ölkənin texnoloji startaplara ev sahibliyi yapma qabiliyyətini gücləndirəcək. Bundan əlavə, İsrail təcrübəsi əsasında Azərbaycanda da innovasiya mərkəzləri və texnoparklar yaradılması, yerli startapların beynəlxalq bazarlara inteqrasiyasını və elmi-tədqiqat işlərinin kommersiyalaşdırılmasını asanlaşdıracaqdır. Nəhayət, İsrail modelindəki kimi bir sıx əməkdaşlıq ekosistemi qurmaq, Azərbaycanın da innovasiya və texnoloji inkişafda sürətli irəliləyişlər əldə etməsinə imkan verəcək, bu da ölkənin ümumi iqtisadi inkişafını təşviq edəcək.

Çin.

Vençur maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsində müvəffəqiyyətli təcrübəni Çinin son on ildə eksponent olaraq böyüyən və Çini qlobal miqyasda ikinci ən böyük vençur kapitalı bazarına çevirən vençur kapitalı ekosistemində görmək olar. Çin hökuməti əlverişli siyasətlər, vergi güzəştləri və hökumət tərəfindən dəstəklənən vençur fondlarının yaradılması vasitəsilə vençur kapitalı investisiyalarını fəal şəkildə dəstəkləyib. 2018-ci ildə Çin Dövlət Şurası vençur kapitalı sənayesini əhəmiyyətli dərəcədə artıraraq innovasiya və texnologiya startaplarını təşviq etmək üçün dəyəri 30 milyard dollardan çox olan milli fondlar yaradıb [30].

Çinin Silikon Vadisi kimi tanınan Shenzhen, minlərlə startap və çoxsaylı vençur kapitalı firmasına ev sahibliyi edərək vençur kapitalı fəaliyyətinin ön sıralarında olmuşdur. Əvvəlcə vençur kapitalı maliyyələşdirən Tencent kimi şirkətlər yeni startaplara sərmayə qoyan və özünü təmin edən ekosistem yaradaraq texnoloji nəhənglərə çevrildilər. Çinin vençur kapitalı bazarında e-ticarət, fintech və süni intellekt kimi texnologiya sektorlarına investisiyalar üstünlük təşkil edir və Sequoia Capital China və IDG Capital hər il milyardlarla sərmayə qoyur. Elektron ticarət nəhəngi Alibaba, dünyanın ən böyük texnoloji şirkətlərindən birinə çevrilməzdən əvvəl əhəmiyyətli erkən mərhələdə maliyyə alan vençur kapitalının təsirinə nümunə kimi xidmət edir. Çin hökuməti yüzlərlə startap və vençur kapitalı firmasına ev sahibliyi edən Pekində Zhongguancun kimi xüsusi iqtisadi zonalar və texnoloji mərkəzlərin yaradılmasında, vençur kapitalı sənayesinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışdır [30].

Yerli hökumətlər həmçinin startapları və vençur kapitalistlərini regionlarına cəlb etmək üçün qrantlar və vergi güzəştləri də daxil olmaqla müxtəlif təşviqlər təklif edirlər. Çinin geniş mobil internetə nüfuz etməsi mobil proqramlar və xidmətlərə yönəlmiş texnoloji startapların sürətli böyüməsinə imkan yaratdı və əhəmiyyətli vençur kapitalı investisiyalarını cəlb etdi. Böyük ərzaq tədarük platforması olan Meituan kimi şirkətlər, Çinin vençur maliyyələşdirmə ekosisteminin miqyasını nümunə göstərərək, ictimaiyyətə təqdim edilməzdən əvvəl milyardlarla vençur kapitalını təmin etdilər. Çində vençur kapitalının yüksəlişi həm də texnoloji startapların sürətlə genişlənməsi

üçün geniş bazarı təmin edən artan orta sinifdən qaynaqlanır. Çin hökuməti, planlaşdırılan IPO-dan əvvəl əhəmiyyətli vençur maliyyəsi cəlb edən Ant Financial kimi nəhənglərin yaranmasına səbəb olan fintech sektorunun inkişafını təşviq etdi. Alibaba və Tencent kimi şirkətlərdən iri korporativ vençur kapitalı silahlarının ortaya çıxması startaplara strateji investisiyalar və geniş şəbəkələrə və resurslara çıxış təmin edib. Çinli vençur kapitalistləri tez-tez sürətli böyüməyə nail olmaq üçün Çinin böyük bazarından istifadə edərək qlobal miqyasda genişlənmədən əvvəl ilk növbədə yerli startapları genişləndirməyə diqqət yetirirlər [30].

SoftBank və Goldman Sachs kimi qlobal vençur kapitalı şirkətlərinin Çində olması yüksək inkişaf edən startaplara investisiyaları daha da artırıb. Çin hökumətinin “Kəmərlər və Yol” Təşəbbüsü də inkişaf etməkdə olan bazarlara sərmayə qoyuluşunu təşviq edərək, vençur kapitalı ekosisteminin əhatə dairəsini genişləndirdi. Çinin unikal tənzimləmə mühiti çətin olsa da, digər bazarlarda daha sərt tənzimləmələrlə üzləşən fintech kimi sektorlarda vençur dəstəklili startaplar üçün imkanlar təklif edir. Çin vençur kapitalı firmalarının yüksəlişi həm də ABŞ, Avropa və Cənub-Şərqi Asiyada startaplara sərmayə qoyan firmalarla transsərhəd investisiyaların artmasına səbəb oldu. Çinin vençur kapitalı ekosistemi innovativ biznes modelləri və texnologiyası ilə startaplara mərc etməyə hazır olan investorlarla riskə qarşı yüksək dözümlülük ilə xarakterizə olunur. Çində mobil ödənişlərin sürətlə tətbiqi WeChat Pay və Alipay kimi şirkətlərin vençur kapitalının dəstəyi ilə böyük miqyas əldə etməsi ilə fintech startaplarının böyüməsinə imkan verdi. Çin vençur kapitalı firmalarının yüksəlişi də sektorda maliyyə risklərinin qarşısının alınmasına yönəlmiş tənzimləmələrlə hökumətin nəzarətinin artmasına səbəb olub. Çinin vençur maliyyələşdirməsindəki uğuru hökumət dəstəyinin, geniş daxili bazarın və inkişaf etməkdə olan bazarlar üçün dəyərli dərslər verən getdikcə təkmilləşən vençur kapitalı sənayesinin nəticəsidir [30].

Azərbaycan da Çin kimi, öz vençur maliyyələşdirmə ekosisteminin inkişaf etdirmək üçün hökumət təşəbbüsləri və maliyyə dəstəyi ilə yerli və xarici investorları cəlb edə bilər. Bu, texnoloji yenilikləri və startapların böyüməsini stimullaşdırmaq üçün əlverişli siyasətlər və vergi güzəştləri hazırlamaqla mümkün olacaqdır. Çin təcrübəsi göstərir ki, sərmayə qoyuluşunun regional yayılması, yerli hökumətlərin

müxtəlif təşviqlər təklif etməklə startapları və vençur kapitalistlərini öz regionlarına cəlb etməsi mühüm rol oynayır. Azərbaycan hökuməti də həmçinin müxtəlif bölgələrində texnoloji mərkəzlər və iqtisadi zonalar yaradaraq, yerli sahibkarlığı və texnoloji yenilikləri dəstəkləyə bilər. Çin modelindəki kimi, Azərbaycan da yüksək texnologiyalı sektorlara, məsələn e-ticarət, fintech və süni intellekt kimi sahələrə diqqət yönəltməklə, bu sahələrdə vençur maliyyələşdirməsinin əhəmiyyətini artırmağa bilər. Bu sektorlar, artan internet istifadəsi və mobil penetrasiya ilə birlikdə, Azərbaycanda da sürətli inkişaf potensialına malikdir. Nəhayət, Çin təcrübəsi innovasiya və texnoloji startapların qlobal miqyasda rəqabətə davamlılığını təmin etmək üçün strateji şəbəkələşmə və qlobal investisiya çıxışlarının əhəmiyyətini vurğulayır. Azərbaycan da bu yanaşmanı mənimsəyərək, yerli startapların beynəlxalq bazarlara inteqrasiyasını və yüksək texnologiyalı məhsulların ixracını dəstəkləyə bilər.

Almaniya.

Vençur maliyyələşdirməsində daha bir uğurlu təcrübə Almaniyanın Avropada texnologiya və innovasiyalar üçün aparıcı mərkəz kimi meydana çıxan canlı vençur kapitalı ekosistemində tapılıb. Almaniya hökuməti Yüksək Texnologiyalı Gründerfonds kimi təşəbbüslər vasitəsilə vergi güzəştləri, qrantlar və birbaşa investisiyalar təqdim etməklə vençur kapitalı investisiyalarının təşviqində mühüm rol oynamışdır. Bu dövlət-özəl tərəfdaşlıq texnoloji startaplara əsas maliyyə vəsaiti təqdim edir, onların böyüməsinə və əlavə vençur kapitalı investisiyalarının cəlb edilməsinə kömək edir [26].

Tez-tez Avropanın Startap paytaxtı adlandırılan Berlin çoxsaylı inkubatorlar, akseleratorlar və vençur kapitalı firmaları ilə canlı ekosistem təklif edərək, sahibkarlar və investorlar üçün əsas mərkəzə çevrilib. Almaniya fintech-in yüksəlişi N26 və Solarisbank kimi şirkətlər ilə əhəmiyyətli vençur kapitalı cəlb etdi və onların böyüməsini sürətləndirmək üçün əhəmiyyətli maliyyələşdirmə turlarını təmin etdi. Rocket Internet və Earlybird kimi alman vençur kapitalı şirkətləri təkə maliyyə deyil, həm də strateji rəhbərlik və əməliyyat dəstəyi ilə startapların yetişdirilməsində mühüm rol oynayıblar. Vençur kapitalının dəstəyi ilə startap kimi başlayan Zalando kimi

şirkətlər Almaniyanın vençur maliyyələşdirmə ekosisteminin potensialını nümunə göstərərək sənaye liderlərinə çevrildilər [26].

Almaniya hökuməti həmçinin startapların sürətlə böyüməsi üçün resurslara və şəbəkələrə çıxışı təklif edən innovasiyaları təşviq etmək üçün ölkə daxilində rəqəmsal mərkəzlər yaradıb. Almaniya Siemens və SAP kimi transmilli şirkətlərin mövcudluğu startaplara strateji tərəfdaşlıq, müştəri sövdələşmələri və satınalmalar üçün imkanlar təqdim edir. Ölkədə mühəndislik və texniki təhsilə güclü diqqət avtomobil, süni intellekt və səhiyyə kimi sektorlarda startaplar üçün davamlı olaraq istedad təmin edir [26].

Almaniyanın vençur kapitalı ekosistemi, investorların ekoloji cəhətdən təmiz biznes modelləri ilə startapları getdikcə daha çox dəstəkləməsi ilə davamlılığa diqqəti ilə xarakterizə olunur. Almaniya vençur borcunun artması startaplara alternativ maliyyələşdirmə variantları təqdim edərək, onlara mülkiyyət hüququnu azaltmadan miqyasını genişləndirməyə imkan verdi. Almaniya fond bazarı həmçinin vençurla dəstəklənən şirkətlər üçün əlverişli çıxış yolu təklif edən texnoloji startaplar üçün daha əlçatan olub. Almaniya ailə ofislərinin yüksəlişi texnoloji startaplara getdikcə daha çox sərmayə qoyan bu özəl sərvət fondu ilə vençur kapitalı sərmayəsinə daha bir ölçü əlavə etdi [26].

Almaniya hökuməti həmçinin süni intellekt sektorunu dəstəkləmək, tədqiqat mərkəzləri yaratmaq və süni innovasiyaya yönəlmiş startapları maliyyələşdirməkdə fəal olub. Hökumətin təşəbbüsləri vasitəsilə əsas maliyyə vəsaitinin mövcudluğu ilkin mərhələdə startapların böyüməsinə yardımçı olub, əlavə vençur kapitalı sərmayəsinə cəlb edib. Almaniyanın vençur kapitalı ekosistemi yüksək əməkdaşlıq qabiliyyətinə malikdir, bir çox firma riskləri yaymaq və şəbəkələrindən yararlanmaq üçün startaplara birgə sərmayə qoyur. Ölkənin ciddi məlumatların qorunması qanunları kibertəhlükəsizlik üzrə startaplar üçün imkanlar yaradıb və onlar əhəmiyyətli vençur kapitalı investisiyalarını cəlb edib. Deutsche Telekom və BMW kimi şirkətlərdən korporativ vençur kapitalı silahlarının artması startaplara sadəcə maliyyələşdirmədən daha çoxunu təklif edə bilən strateji investorlara çıxış təmin etdi. Almaniya hökumətinin innovasiyalara sadiqliyi onun texnoloji startapların böyüməsini

dəstəkləyən tədqiqat və inkişafa əhəmiyyətli sərmayə qoymasında özünü göstərir. Sequoia və Accel kimi qlobal vençur kapitalı firmalarının Almaniyada olması yüksək inkişaf edən startaplara investisiyaları daha da artırır [26].

Almaniyanın vençur kapitalı ekosistemi üzrə təcrübəsi, spesifik olaraq dövlət dəstəkli təşəbbüslər və hökumətin aktiv rolu, Azərbaycan üçün mühüm bir model təqdim edə bilər. Azərbaycan Almaniyaya təcrübəsindən ilham alaraq, öz yenilikçi ekosisteminin inkişaf etdirmək üçün vergi güzəştləri, qrantlar və birbaşa investisiyalar təklif edən oxşar proqramlar hazırlaya bilər. Bu yanaşma, texnoloji startapların ilk mərhələdə böyüməsinə və sonrakı vençur kapitalı investisiyalarının cəlb edilməsinə kömək edəcəkdir. Almaniyanın Berlin kimi şəhərlərdə yaratdığı canlı ekosistem, Azərbaycanın da Bakı kimi böyük şəhərlərində inkubatorlar, akseleratorlar və vençur kapitalı firmalarının cəlb edilməsi ilə təkrarlana bilər. Bu, yerli sahibkarlar və investorlar üçün mərkəzlər yaradaraq, innovasiya və texnoloji girişimləri dəstəkləmək imkanı verə bilər. Azərbaycan da Almaniyaya kimi, müxtəlif texnoloji sahələrə, məsələn fintech, süni intellekt və səhiyyə texnologiyalarına diqqət yönəltməklə, bu sahələrdə vençur kapitalı yatırımlarını artırmağa bilər. Bu sektorlar, ölkənin artan internet istifadəsi və mobil penetrasiyası ilə bərabər, sürətli inkişaf potensialına malikdir. Nəhayət, Almaniyanın qlobal vençur kapitalı firmaları ilə iş birliyi və transmilli şirkətlərlə əməkdaşlığı nümunə göstərərək, Azərbaycan da beynəlxalq bazarlara inteqrasiyanı və yerli startapların xarici investisiyalarla böyüməsini dəstəkləyə bilər.

Beləliklə, bu yarımfəsildə müxtəlif ölkələr təmsalında araşdırılan strategiyalar ölkənin texnoloji inkişafını sürətləndirərək, iqtisadi diversifikasiyaya və ümumi iqtisadi böyüməyə töhfə verə bilər. Müstəqilliyi hələ 34 ildir əldə edən Azərbaycan Respublikasında hələ də keçid dövrü hökm sürməkdədir. 2020-ci il İkinci Qarabağ müharibəsindəki Zəfərdən sonra iqtisadiyyatın işğaldan azad edilmiş ərazilər təmsalında bütün respublikasında mərhələli şəkildə bərpa olunma mərhələsində olması, habelə rəqabət mühitinin zəif olması, idxaldan asılılıq kimi faktorların olması hələlik ölkəmizdə innovasiya mühitini və vençur maliyyələşməsinə ləngidir.

3.2. Azərbaycanca vənçur kapitalının və vənçur maliyyələşdirilməsinin inkişaf etdirilməsi yolları və mexanizmləri

Azərbaycanda vənçur kapitalının və vənçur maliyyələşdirməsinin inkişafı iqtisadiyyatda innovasiya, sahibkarlıq və artımı dəstəkləmək üçün hərtərəfli və strateji yanaşma tələb edir. Əhəmiyyətli aspektlərdən biri hərtərəfli təlimatlar və hüquqi müəyyənlik təmin etməklə startaplara və ilkin mərhələdə olan şirkətlərə investisiyaları fəal şəkildə təşviq edən əlverişli normativ bazanın yaradılmasıdır. Hökumət investorların qorunmasına diqqət yetirən vənçur kapitalı fondları üçün aydın və şəffaf qaydalar təqdim etməli, eyni zamanda ümumi ekosistemin əlçatanlığını artıracaq fondun formalaşdırılması və idarə olunması prosesini sadələşdirməlidir. Həm yerli, həm də xarici investorlar üçün vergi güzəştləri ilkin mərhələdə investisiyalarla bağlı maliyyə risklərini azaltmaqla vənçur kapitalının axınını əhəmiyyətli dərəcədə artırabilir və bununla da Azərbaycan bazarını qlobal investorlar üçün daha cəlbedici edə bilər. Hüquqi çərçivələr həmçinin startaplar və texnoloji şirkətlər tərəfindən hazırlanmış innovasiyaların qorunmasını təmin etmək üçün əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına üstünlük verməlidir və bununla da yaradıcı ideyaların və ixtiraların inkişaf edə biləcəyi təhlükəsiz mühit yaratmalıdır.

Digər mühüm cəhət məqsədyönlü təhsil təşəbbüsləri və yeni başlayan sahibkarlar üçün möhkəm dəstək şəbəkəsinin qurulması vasitəsilə innovasiya və sahibkarlıq mədəniyyətinin təşviq edilməsini əhatə edir. Təhsil müəssisələri tələbələrə uğurlu startaplara başlamaq üçün lazımi bacarıqlarla təchiz etmək üçün innovasiyalara, biznesin inkişafına və liderliyə diqqət yetirərək, sahibkarlıq təhsilini öz kurikulumlarına inteqrasiya etməlidir. Mentorluq, resurslar və şəbəkə imkanlarını təmin edən inkubasiya və akselerasiya proqramlarının yaradılması erkən mərhələdə startapların uğur şanslarını xeyli artırabilir və bununla da yerli startap ekosisteminə gücləndirə bilər. Hökumət qurumları və özəl təşkilatlar sahibkarlığı təşviq edən və innovativ ideyaları mükafatlandıran təşəbbüslər yaratmaq və bununla da canlı startap mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün əməkdaşlıq etməlidir. Dövlət qurumlarını, özəl

müəssisələri və akademik institutları əhatə edən hərtərəfli startap dəstək şəbəkəsinin yaradılması startapın inkişafı və davamlılığı üçün əsas rol oynayacaq.

Ekosistemi daha da təkmilləşdirmək üçün innovasiyaya təkan verən tədqiqat və inkişaf (R&D) fəaliyyətlərini asanlaşdırmaq üçün hökumət, özəl sektor və akademik institutlar arasında strateji tərəfdaşlıq qurulmalıdır. Hökumət qrantlar və subsidiyalar vasitəsilə özəl sektorun Ar-Ge investisiyalarını stimullaşdırmaqla bilər, eyni zamanda texnologiya və innovasiyaya diqqət yetirən dövlət tədqiqat institutlarına sərmayə qoya bilər. Ar-Ge sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlıq innovativ texnologiyaların kommersiyalaşdırılmasını sürətləndirər, startapların biznes modellərinə tətbiq oluna bilən ən müasir tədqiqatlara çıxışını təmin edə bilər. Universitetlər və tədqiqat mərkəzləri ilə əməkdaşlıq startaplara akademik tədqiqatlardan bəhrələnməyə imkan verəcək və bununla da innovasiyaların ideyadan həyata keçirilməsinə qədər inkişaf etdirildiyi mühiti gücləndirəcək. Startapların qurulmuş şirkətlər, tədqiqatçılar və investorlarla birlikdə işləyə biləcəyi texnoloji parkların və innovasiya mərkəzlərinin yaradılması yeni texnologiyaların hazırlanmasına sərf olunan vaxtı və xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilən resurslara çıxışı təmin edəcək.

Başqa bir yanaşma müxtəlif maliyyə mənbələrinin inkişafını təşviq etməklə startaplar və ilkin mərhələdə olan şirkətlər üçün maliyyə seçimlərinə çıxışın artırılmasını nəzərdə tutur. Hökumət tərəfindən dəstəklənən vençur kapitalı fondlarının yaradılması perspektivli startaplara birgə sərmayə qoymaqla özəl sektor investisiyalarını sürətləndirər və bununla da özəl investorlar üçün maliyyə risklərini azalda bilər. Maliyyə institutları vençur kapitalının maliyyələşdirilməsini tamamlaya bilən və əlavə maliyyə çevikliyi təklif edən startaplara kreditlərin və kredit xətlərinin verilməsində mühüm rol oynaya bilər. Mələk investor şəbəkələrinin yaradılmasının təşviq edilməsi startaplara strateji rəhbər və sənaye anlayışları təklif edə bilən təcrübəli investorlara çıxış imkanı verəcək. Hökumət tərəfindən dəstəklənən zəmanət sxemləri investisiya risklərini azalda bilər və maliyyə institutları və investorların startapları və ilkin mərhələdəki vençurları maliyyələşdirməsini asanlaşdırmaqla bilər. Bundan əlavə, startap kapitalı üçün canlı təkrar bazarın inkişafı ilkin mərhələdə investorlar üçün

likvidlik təmin edə bilər və bununla da vençur maliyyələşdirmə ekosisteminə daha çox kapital cəlb edə bilər.

Hökumət həmçinin Startup-ın böyüməsi və vençur kapitalı investisiyası üçün əlverişli olmasını təmin etmək üçün ümumi biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına diqqət yetirməlidir. Müəssisələrin qeydiyyatı və lisenziyalaşdırma prosedurlarının sadələşdirilməsi sahibkarların həddindən artıq bürokratik maneələr olmadan öz müəssisələrini başlatmalarını asanlaşdıracaq. Vergi qaydalarının sadələşdirilməsi və startaplar üçün əlverişli vergi dərəcələrinin təklif edilməsi sahibkarlığı təşviq edəcək və ilkin mərhələdə olan şirkətlərin maliyyə yükünü azaldacaq. Müqavilələrin icrası və mübahisələrin həlli üçün güclü çərçivənin yaradılması investorlara və sahibkarlara onların biznes maraqlarının qanunla qorunduğuna əminlik verəcək. Sahibkarlığa və innovasiyaya yönəlmiş dövlət məşvərət orqanlarının yaradılması siyasətlərin startapların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasını və tənzimləyici islahatların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini təmin edəcək.

Xarici investisiyaları vençur kapitalı ekosisteminə cəlb etmək üçün hökumət beynəlxalq investor konfransları vasitəsilə Azərbaycanı vençur maliyyələşdirilməsi üçün inkişaf etməkdə olan bazar kimi fəal şəkildə tanıtmalıdır. Uğurlu startapların vurğulanması və ölkənin inkişaf edən texnologiya sektorunun nümayişi Azərbaycan bazarının potensialını qlobal investorlara nümayiş etdirəcək. Xarici vençur kapitalı firmalarına yerli ofislər yaratmaq üçün stimulların verilməsi Azərbaycan startapları üçün qlobal şəbəkələrə və resurslara çıxışı artıracaq. Müəssisə kapitalı ekosistemləri qurmuş ölkələrlə ikitərəfli müqavilələrin hazırlanması biliklərin ötürülməsini və birgə investisiya təşəbbüslərini asanlaşdırma bilər. Hökumət həmçinin startap artımını dəstəkləmək üçün maliyyə və texniki yardım təklif edən beynəlxalq maliyyə institutları ilə tərəfdaşlıq qura bilər.

Texnologiya və innovasiyalar üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsi startapları rəqabətli qlobal bazarda inkişaf etmək üçün lazım olan resurslarla təmin edəcək. Yüksək sürətli internet infrastrukturuna sərmayə qoymaq startaplara bulud hesablamalarından və rəqəmsal əməkdaşlıq alətlərindən istifadə etməyə imkan verəcək ki, bu da əməliyyat xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda və məhsuldarlığı artırma bilər.

Ən müasir laboratoriyaların və prototipləşdirmə qurğularının yaradılması startaplara yeni texnologiyaların hazırlanması və sınaqdan keçirilməsi üçün lazım olan alət və avadanlıqlara çıxış imkanı verəcək. Kovorkinq məkanlarının inkişafının təşviq edilməsi startaplara sərfəli ofis həlləri təklif edəcək və startap icması daxilində əməkdaşlığa imkan verəcək. Logistika və təchizat zənciri infrastrukturunun inkişafı startapların öz əməliyyatlarını səmərəli şəkildə genişləndirə bilməsini təmin edəcək.

Nəhayət, startap ekosistemində əməkdaşlıq mədəniyyətinin və şəbəkələşmənin təşviqi onun davamlı inkişafı üçün çox vacibdir. Müntəzəm startap tədbirlərinin, hakatonların və meydança müsabiqələrinin təşkili startaplara öz innovasiyalarını nümayiş etdirməyə, investorlarla əlaqə saxlamağa və dəyərli rəylər əldə etməyə imkan verəcək. Startapları mentorlar, investorlar və sənaye ekspertləri ilə birləşdirən onlayn platformaların inkişafı bilik mübadiləsini və əməkdaşlığı gücləndirəcək. Startapların maraqlarına yönəlmiş sənaye assosiasiyaları və təbliğat qruplarının yaradılması onların səslerinin siyasət müzakirələrində eşidilməsini təmin edəcək. Startaplar və qurulmuş korporasiyalar arasında tərəfdaşlığın asanlaşdırılması birgə innovasiya və bazara çıxış imkanlarını təmin edəcək. Uğursuzluğun öyrənmə prosesinin bir hissəsi kimi qəbul edildiyi bir mədəniyyət yaratmaq risk götürməyi və innovasiyanı təşviq edəcək, vençur kapitalı ekosisteminin böyüməsinə təkan verəcəkdir.

3.3. Ölkədə innovasiya ekosisteminin təkmilləşdirilməsi və müəssisələrin innovasiya fəallığının stimullaşdırılması istiqamətləri

Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin təkmilləşdirilməsi və müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi regionlar üzrə resurslara bərabər çıxışı təmin edən inklüziv yanaşma tələb edir. Hökumət paytaxtdan kənarında regional innovasiya mərkəzlərinin inkişafına sərmayə qoymalı, kiçik şəhərlərdə startapları inkişaf etdirmək üçün lazım olan infrastruktur və dəstəklə təmin etməlidir. Hər bir regional mərkəz innovasiya ekosistemində müxtəlifliyi inkişaf etdirmək və yerli işçi qüvvəsinin faydalanmasını təmin etmək üçün regional güclü tərəflərə əsaslanaraq müxtəlif sektorlarda ixtisaslaşmalıdır. Kənd yerlərində internet bağlantısını genişləndirməklə

rəqəmsal inklüzivliyin təşviq edilməsi startaplara onlayn bazarlara və alətlərə daxil olmaq imkanı verəcək və beləliklə, onların müştəri bazasını genişləndirəcək. Kənd innovatorlarını şəhər mentorları və investorları ilə əlaqələndirməyə yönəlmiş təşəbbüslər daha vahid ekosistemi inkişaf etdirməklə müxtəlif regionlar arasında uçurumu aradan qaldıra bilər. İnkişaf etməmiş regionlarda startapları dəstəkləmək üçün investorlara maliyyə stimullarının təklif edilməsi, ən çox ehtiyac duyulan yerlərdə maliyyələşməyə çıxışı artıracaq. Təlim proqramlarının regional ehtiyaclara uyğunlaşdırılması yerli işçi qüvvəsinin öz ərazilərində inkişaf etməkdə olan sənayeləri dəstəkləmək üçün lazım olan bacarıqlara yiyələnməsini təmin edəcək. Regional startapları şəhər investorları və tərəfdaşları ilə bir araya gətirən şəbəkələşmə tədbirlərinin təşkili əməkdaşlıq üçün dəyərli imkanlar yaradacaq.

Digər yanaşma Azərbaycan diasporunu ölkədə innovasiyaları təşviq etmək üçün öz təcrübəsindən, şəbəkələrindən və maliyyə resurslarından istifadə etmək üçün fəal şəkildə cəlb etməkdən ibarətdir. Texnologiya və innovasiya sahəsində çalışan diaspor üzvlərinin hərtərəfli məlumat bazasının yaradılması potensial mentorları, investorları və startaplar üçün tərəfdaşları müəyyən etməyə kömək edə bilər. Yerli startapları və diaspor üzvlərini bir araya gətirən müntəzəm şəbəkə tədbirlərinin təşkili bilik mübadiləsi və əməkdaşlıq imkanları yaradacaq. Diasporu Azərbaycan startaplarına sərmayə qoymağa təşviq edən hökumət təşəbbüsləri ekosistemə çox ehtiyac duyulan kapital və strateji rəhbər gətirə bilər. Azərbaycanda innovasiya və sahibkarlığı təşviq edən diasporun rəhbərlik etdiyi təşəbbüsləri dəstəkləmək üçün xüsusi fondun yaradılması bu layihələrə məqsədyönlü maliyyə dəstəyi verəcək. Məsləhətçi və mentor kimi fəaliyyət göstərmək istəyən diaspor üzvləri ilə startapları birləşdirən platformaların inkişafı dəyərli təlimatlar verməklə innovasiya ekosistemini gücləndirə bilər. Yerli şirkətlər və diaspora məxsus bizneslər arasında birgə müəssisələrin təşviqi beynəlxalq miqyasda genişlənmək istəyən startapların bazara girişini asanlaşdırabilir. Azərbaycan startaplarına sərmayə qoyan diaspor üzvləri üçün vergi güzəştlərinin təklif edilməsi daha çox fərdləri ekosistemə töhfə verməyə təşviq edəcək.

İnnovasiya ekosistemini daha da gücləndirmək üçün uğurlu innovatorların hekayələrini və texnologiyanın cəmiyyətə təsirini vurğulayan canlı media mənzərəsini

inkişaf etdirmək vacibdir. İnnovasiya və sahibkarlığa diqqət yetirən xüsusi media platformaları ekosistemdəki imkanlar haqqında məlumatlılığı artırmağa imkan verəcək. İnnovasiya yönümlü məzmun yaratmaq üçün əsas media ilə əməkdaşlıq ictimaiyyəti maarifləndirəcək və gələcək innovatorları ruhlandıracaq. Uğurlu sahibkarlar və investorlarla dərin müsahibələri əks etdirən milli innovasiya podkastlarının işə salınması yeni başlayan startaplar üçün dəyərli fikirlər verəcək. Startap təsisçiləri üçün media təliminin keçirilməsi onlara öz hekayələrini effektiv şəkildə çatdırmağa və investorların və tərəfdaşların marağına səbəb olacaq. Hökumət tərəfindən dəstəklənən kampaniyalar vasitəsilə startapların təşviqi onların görünürsüzlüyünü artıracaq və potensial investorlar və müştərilər arasında etibarını artıracaq. İnnovasiya mənzərəsi ilə bağlı müntəzəm hesabatların və təhlillərin dərc edilməsi investorlara və siyasətçilərə dəyərli fikirlər təqdim edəcək. Medianı regional startapları işıqlandırmağa həvəsləndirmək əsas şəhərlərdən kənar innovatorların layiq olduqları diqqəti almasını təmin edəcək.

İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas aspekti şirkətlərin problemləri həll etmək və yeni həllər hazırlamaq üçün xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq etdiyi açıq innovasiya təcrübələrini təşviq etməkdir. Milli açıq innovasiya platformasının yaradılması şirkətləri öz innovasiya layihələrinə töhfə verə biləcək startaplar, tədqiqatçılar və frilanserlərlə birləşdirəcək. Startapları və fərdləri aktual sənaye problemlərinə həll yolları təklif etməyə dəvət edən açıq innovasiya çağırışlarına ev sahibliyi etmək yeni ideyalar və yanaşmalar yaradacaq. Qurulmuş şirkətlər və startaplar arasında əməkdaşlıq layihələrinin maliyyələşdirilməsi onları birgə işləməyə və resursları paylaşmağa həvəsləndirəcək. Böyük korporasiyalarda startapların öz həllərini sınaqdan keçirə biləcəyi innovasiya laboratoriyalarının yaradılması real dünya tətbiqləri haqqında dəyərli fikirlər verəcək. Şirkətləri xarici innovatorlarla tərəfdaşlığa yönəlmiş açıq innovasiya ofisləri yaratmağa həvəsləndirmək daha çox əməkdaşlıq mədəniyyəti yaradacaq. Əqli mülkiyyətin bölüşdürülməsi üçün standartların və çərçivələrin hazırlanması açıq innovasiya layihələrində əməkdaşlıq üçün maneələri azaldacaq. Açıq mənbəli proqram təminatı və aparat təminatı təşəbbüslərinin təşviqi

startaplara mövcud texnologiyalar üzərində qurmağa imkan verəcək, inkişaf xərclərini azaldacaq.

Müəssisələr daxilində innovasiyaya təkan vermək üçün komandalara yeni ideyaları sınaqdan keçirmək və təkrarlamaq imkanı verən çevik və adaptiv idarəetmə strukturlarını qəbul etmək çox vacibdir. Şirkətləri çevik metodologiyaları qəbul etməyə həvəsləndirmək onlara bazar dəyişikliklərinə və müştəri ehtiyaclarına tez reaksiya verməyə imkan verəcək. Yalnız yeni məhsul və xidmətlərin inkişafına diqqət yetirən təşkilatlar daxilində innovasiya qruplarının yaradılması eksperiment mədəniyyətini inkişaf etdirəcək. İşçilər üçün dizayn təfəkkürü və Lean startup metodologiyaları üzrə təlimlərin keçirilməsi onları effektiv innovasiya etmək üçün lazım olan alətlərlə təchiz edəcəkdir. İşçilərə öz ideyalarını inkişaf etdirməyə və irəli sürməyə imkan verən daxili sahibkarlıq proqramlarının yaradılması təşkilatlar daxilində innovativ potensialdan istifadə edəcək. Uğurla yeni məhsullar hazırlayan və ya prosesləri təkmilləşdirən komandalar üçün maliyyə stimulları təklif etmək işçiləri yaradıcı düşünməyə həvəsləndirəcək. Təşkilat daxilində ən yaxşı təcrübələri toplayan və paylaşan biliklərin idarə edilməsi sistemlərinin inkişafı davamlı öyrənmə və innovasiyaya kömək edəcəkdir. Müxtəlif departamentlərdən olan əməkdaşları bir araya gətirən çarpaz funksional komandaların yaradılması müxtəlif perspektivlər yaradacaq və problemlərin həllini gücləndirəcək.

Azərbaycanda innovasiya ekosistemini gücləndirmək üçün başqa bir strategiya innovasiyalarda davamlı və sosial məsuliyyətli təcrübələrin mənimsənilməsini təşviq etməkdir. Dayanıqlı həll yollarına diqqət yetirən startaplar üçün maliyyə və mentorluğun təmin edilməsi yaşıl texnologiyaların inkişafına təkan verəcək. İnnovasiyada davamlılıq üçün sənayeyə xas standartların yaradılması şirkətlərə məsuliyyətli təcrübələri qəbul etməkdə rəhbərlik edəcək. Şirkətləri az xidmət göstərən icmalarda innovasiyaları dəstəkləməyə yönəlmiş korporativ sosial məsuliyyət təşəbbüslərini inkişaf etdirməyə həvəsləndirmək inklüzivliyi gücləndirəcək. Bərpa olunan enerji və dayanıqlı infrastruktur layihələrinə sərmayə qoymaq üçün dövlət-özəl tərəfdaşlıqların yaradılması bu sektorlarda innovasiyalara təkan verəcək. Qrantlar və tanınma proqramları vasitəsilə sosial sahibkarlığın təşviqi startapları sosial problemlər

üçün həllər hazırlamağa ruhlandıracaq. Sosial və ya ekoloji missiyası olan startaplara yönəlmiş təsirli investisiya variantlarının təklif edilməsi davamlılığı prioritetləşdirən investorları cəlb edəcəkdir. İnnovasiya layihələrinin sosial və ətraf mühitə təsirinin ölçülməsi üçün çərçivələrin hazırlanması hesabatlılığı təmin edəcək və məsuliyyətli təcrübələri təşviq edəcək.

İnnovasiya ekosisteminin genişləndirilməsi startapları səyahətləri boyu dəstəkləyən innovasiya xidməti təminatçılarının canlı ekosisteminin yetişdirilməsini tələb edir. Əqli mülkiyyət, bazara giriş və məhsulun inkişafı kimi sahələrə diqqət yetirən ixtisaslaşmış məsləhətlərin hazırlanması startaplara dəyərli təcrübə təklif edəcək. Hüquq firmalarını xüsusi innovasiya təcrübələri yaratmağa həvəsləndirmək startaplara onların ehtiyaclarına uyğun hüquqi məsləhətlər verəcək. Startap maliyyə sahəsində ixtisaslaşmış mühasibat firmalarının böyüməsini dəstəkləmək bizneslərə maliyyələrini effektiv şəkildə idarə etməyə imkan verəcək. Texnologiya və innovasiyaya diqqət yetirən marketinq agentlikləri şəbəkəsinin yaradılması startaplara öz dəyər təkliflərini effektiv şəkildə çatdırmağa kömək edəcək. Texnoloji istedadlar üzrə ixtisaslaşmış işə qəbul agentlikləri ilə tərəfdaşlıq qurmaq startaplara öz komandaları üçün düzgün insanları tapmaqda kömək edəcək. İnnovasiyalar üçün xüsusi sığorta məhsullarının hazırlanması startapları yeni texnologiyaların yaradılması və işə salınması ilə bağlı risklərdən qoruyacaq. İnnovasiya ekosistemində startapları xidmət təminatçıları ilə birləşdirən platformaların yaradılması lazımi dəstəyə çıxışı asanlaşdıracaq.

İnnovativ məhsul və xidmətlərin bazara çıxışını artırmaqla tədqiqat və innovasiyaların kommersionlaşdırılmasınınin təşviqi Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin miqyasının genişləndirilməsi üçün vacibdir. İnnovativ məhsullara üstünlük verən dövlət satınalma siyasətinin qurulması startaplar üçün etibarlı bazar yaradacaq və yeni texnologiyalara investisiyaları təşviq edəcək. Startaplara beynəlxalq bazarlara çıxmağa kömək edən ixraca dəstək proqramlarının hazırlanması onların müştəri bazasını genişləndirəcək. Azərbaycan innovasiyalarını nümayiş etdirməyə yönəlmiş ticarət missiyaları və nümayəndə heyətlərinin yaradılması qlobal tərəfdaşlar və investorların marağına səbəb olacaq. Startaplara bazar araşdırması və məlumatlara

çıxışın təmin edilməsi onlara imkanları müəyyən etməyə və müştəri ehtiyaclarını başa düşməyə imkan verəcək. İnnovativ məhsullar üçün maneələri azaltmaq üçün beynəlxalq ticarət təşkilatları ilə əməkdaşlıq Azərbaycan startaplarının bazara çıxışını asanlaşdıracaq. Startapları potensial distribyutorlar və satış partnyorları ilə birləşdirən platformaların inkişafı onların sürətlə genişlənməsinə kömək edəcək. Startapları beynəlxalq ticarət yarmarkalarında və sərgilərdə iştiraka həvəsləndirmək onların qlobal bazarlarda görmə qabiliyyətini və etibarını artıracaq.

NƏTİCƏ

Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin təkmilləşdirilməsi və müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi regionlar üzrə resurslara bərabər çıxışı təmin edən inklüziv yanaşma tələb edir. Hökumət paytaxtdan kənarında regional innovasiya mərkəzlərinin inkişafına sərmayə qoymalı, kiçik şəhərlərdə startapları inkişaf etdirmək üçün lazım olan infrastruktur və dəstəklə təmin etməlidir. Hər bir regional mərkəz innovasiya ekosistemində müxtəlifliyi inkişaf etdirmək və yerli işçi qüvvəsinin faydalanmasını təmin etmək üçün regional güclü tərəflərə əsaslanaraq müxtəlif sektorlarda ixtisaslaşmalıdır.

Digər yanaşma Azərbaycan diasporunu ölkədə innovasiyaları təşviq etmək üçün öz təcrübəsindən, şəbəkələrindən və maliyyə resurslarından istifadə etmək üçün fəal şəkildə cəlb etməkdən ibarətdir. Texnologiya və innovasiya sahəsində çalışan diaspor üzvlərinin hərtərəfli məlumat bazasının yaradılması potensial mentorları, investorları və startaplar üçün tərəfdaşları müəyyən etməyə kömək edə bilər. Yerli startapları və diaspor üzvlərini bir araya gətirən müntəzəm şəbəkə tədbirlərinin təşkili bilik mübadiləsi və əməkdaşlıq imkanları yaradacaq.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Aslanlı K. "Azərbaycanda innovasiya siyasətinin effektivliyinin artırılması yolları". Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzi, Bakı, 2017, 51 səh.
2. Əliyev Ə.B. "İnnovasiya fəaliyyəti sisteminin stimullaşdırıcı faktorların işlənilib hazırlanması". Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment, 2019, 1, s.97-108.
3. Hüseynov S. "İnnovasiya infrastrukturunun iqtisadi inkişafa təsiri: dünya təcrübəsi". Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, 2023, (25), s.33-50.
4. Hüseynova A.D. "Azərbaycanda vençur kapitalının inkişaf problemləri". Известия нана, Серия: наука и инновация, 2010, 1(2), s.21-22.
5. Hüseynova A.D. "Azərbaycanda innovasiya potensialının təhlili". Elm və təhsil, Bakı, 2016, 385 s.
6. İsmayılov A., & Aliyev X. (2013). "İnnovasiya əsaslı iqtisadi inkişaf və dövlət təşviqlərinin əhəmiyyəti". Journal of Qafqaz University, 1(2), 2013, s.231-240.
7. Qasimov F.H., Nəcəfov Z.M. "İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri". Bakı: Elm, 2009, 416 s.
8. Nəsibova R.N. "İntellektual mülkiyyət və vençur kapitalının qarşılıqlı əlaqəsi: Azərbaycanda intellektual mülkiyyət və vençur sahibkarlığı". Azərıtıftaq Kooperasiya elmi-nəzəri jurnal, 4(31), 2013, s.132-139.
9. Nəsibova R.N. "Vençur investorların hüquq, məqsəd-vəzifələri və sahibkar-menecerlərlə qarşılıqlı fəaliyyəti". Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi xəbərləri, 1, 2013, s.112-126.
10. Nəsibova R.N. "Vençur kapitalı bazarı milli iqtisadiyyatların inkişafının əsas şərti kimi". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu Elmi Xəbərlər, 4, 2013, s.135-141.
11. Nəsibova R.N. "Vençur kapitalının formaları, vençur riski və vençurun iqtisadi əhəmiyyəti" "Azərıtıftaq Kooperasiya elmi-nəzəri jurnal, 2010, 3(30), s.84-91.

Ingilis dilinda

1. Adams S.B. "From orchards to chips: Silicon Valley's evolving entrepreneurial ecosystem." *The Dynamics of Entrepreneurial Ecosystems*. 2021, p.15-35.
2. Barro R.J. "Health and economic growth." *Annals of economics and finance*, 14(2), 2013, p.329-366.
3. Barro R.J., Lee J.W. "Sources of economic growth." *Carnegie-Rochester conference series on public policy*, 40, 1994, p.1-46.
4. Daniely Y. "Israel's challenging transformation from start-up nation to scale-up nation." *Global Innovation Index*, 2020, p.165-170.
5. Diaconu M. "Technological Innovation: Concept, Process, Typology and Implications in the Economy." *Theoretical & Applied Economics*, 18(10), 2011, p.127-144.
6. Feki C., Mnif S. "Entrepreneurship, technological innovation, and economic growth: Empirical analysis of panel data." *Journal of the Knowledge Economy*, 7(4), 2016, p.984-999.
7. Garcia R., Calantone R. "A critical look at technological innovation typology and innovativeness terminology: a literature review." *Journal of Product Innovation Management: An international publication of the product development & management association*, 19(2), 2002, p.110-132.
8. Gompers P.A., Lerner J. "The venture capital cycle." MIT press, London, 2004, 569 p.
9. Hagedoorn J. "Innovation and entrepreneurship: Schumpeter revisited." *Industrial and corporate change*, 5(3), 1996, p.883-896.
10. Hellmann T., Puri M. "Venture capital and the professionalization of start-up firms: Empirical evidence." *The journal of finance*, 57(1), 2002, p.169-197.
11. Hochstein A. "The Harrod-Domar model in a Keynesian framework." *International Advances in Economic Research*, 23, 2017, p.349-350.
12. Howitt P. "Health, human capital, and economic growth: A Schumpeterian perspective." *Health and economic growth: Findings and policy implications*, 1, 2005, p.19-40.

13. Kaplan S.N., Strömberg P. “Financial contracting theory meets the real world: An empirical analysis of venture capital contracts.” *The review of economic studies*, 70(2), 2003, p.281-315.
14. Knibbe M. “The growth of capital: Piketty, Harrod-Domar, Solow and the long run development of the rate of investment.” *real-world economics review*, 69, 2014, p.100-121.
15. Maas C., Steinhagen P., Proksch D., Pinkwart A. “The role of innovation in venture capital and private equity investments in different investment phases.” *Venture Capital*, 22(1), 2020, p.105-126.
16. Moroianu N., Moroianu D. “Models of the Economic Growth and their Relevance.” *Theoretical and Applied economics*, 6(6), 2012, p.135-142.
17. Piqué J.M., Berbegal-Mirabent J., Etzkowitz H. “The role of universities in shaping the evolution of Silicon Valley’s ecosystem of innovation.” *Triple Helix*, 2020, 7(2(3)), p.277-321.
18. Talmud I. “Consequences of information asymmetry in a syndication network: The joint investments of the Israeli venture capital funds.” *The Elgar Companion to Information Economics*, 2024, p.170-183.
19. Yi R., Wang H., Lyu B., Xia Q. “Does venture capital help to promote open innovation practice? Evidence from China.” *European Journal of Innovation Management*, 26(1), 2023, p.1-26.

Rus dilində

1. Андреева Е.Л., Попова А.С., Ратнер А.В. “Исследовательские подходы к анализу влияния экспорта на экономический рост.” *Журнал экономической теории*, 18(4), 2021, стр.547-558.
2. Баранов А.О., Музыко Е.И. “Теория и практика венчурного финансирования инновационных проектов: монография.” В двух частях. Ч. I. Новосибирск: иэопп со ран, 2022, 272 стр.
3. Игошин А.Н., Черемухин А.Д. “Сущность экономического роста, его типы и измерители.” *Вестник нгиз*, 5(48), 2021, стр.52-58.

4. Каражанова Г.Т., Махаммадиев И.У. “Роль венчурного капитала в инновационном развитии трансформирующейся экономики.” *Gospodarka i Innowacje.*, 43, 2024, стр.386-390.
5. Козлов М.В. “Определение разницы между понятиями "стратегия экономического развития"и "стратегия экономического роста".” *Экономические науки.* 2014, 113, стр.33-35.
6. Колмыкова Т.С. “Инвестиционный анализ: учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению 38.03.01 Экономика. 2-е изд., перераб. и доп.” М.: ИНФРА-М, 2015, 207 стр.
7. Кунин В.А., Манойлов М.О. “Механизм венчурного финансирования создания и развития инновационных компаний в условиях повышенных внешних рисков.” *Научный журнал,* 2024, стр.25-32.
8. Малюга К.А. “Реальные опционы как инструмент управления финансовыми рисками инвестиционного проекта: автореф. дис. канд. экон. наук.” Москва, 2016, 24 стр.
9. Модебадзе Н.П. “К вопросу соотношения понятий "экономический рост" и "экономическое развитие".” *Известия Кабардино-Балкарского государственного аграрного университета им,* 2021 4(34), стр.130-135
10. Мухаметова Л.Р., Ахметова И.Г., Стриелковски В. “Инновации в области хранения энергии. Известия высших учебных заведений.” *Проблемы энергетики,* 21(4), 2019 стр.33-40.
11. Плотников А.В. “Экономический рост: теоретические аспекты и особенности реализации российской модели экономического роста в условиях политико-экономической нестабильности.” *Актуальные проблемы международных отношений в условиях формирования мультиполярного мира,* 2021, стр.267-272.
12. Рогова Е.М., Ткаченко Е.А., Фияксель Э.А. “Венчурный менеджмент.” М.: ВШЭ, 2011, 440 стр.

13. Трифонова Е.Ю., Агапова С.В., Янсон П.Е. “Эразвитие инноваций в россии и их влияние на экономический рост.” Актуальные вопросы экономики, менеджмента и инноваций, 2020, стр.123-127.
14. Чжан В.К. “Проблеме определения различий между понятиями «экономический рост» и «экономическое развитие»” Московский экономический журнал, 4, 2020, стр.41-49.

Internet resuslari

1. <https://www.stat.gov.az/news/macroecconomy.php?page=1&lang=az>
2. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/az/010.xls
3. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/az/002-6.xls
4. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2022&locations=TR&start=2018>
5. <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023/az.pdf>
6. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/research-and-development-expenditure-percent-of-gdp-wb-data.html>
7. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/322521507638821474/pdf/120336-PUB-PUBLIC.pdf>
8. https://www.stat.gov.az/source/industry/az/019_1.xls
9. https://www.stat.gov.az/source/industry/az/019_2.xls